

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

HZ.PEYGAMBER DÖNEMİ EĞLENCE KÜLTÜRÜ

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa İYİDOĞAN

Sivas
Eylül 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

HZ.PEYGAMBER DÖNEMİ EĞLENCE KÜLTÜRÜ

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa İYİDOĞAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali AKSU

Sivas
Eylül 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Tezin Başlığı : Hz. Peygamber Dönemi Eğlence Kültürü
Savunma Tarihi : 06.09.2019
Danışmanı : Prof. Dr. Ali AKSU

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Ali AKSU

Üye : Prof. Dr. Ünal KILIÇ

Üye : Prof. Dr. Muhammet Hanefi PALABIYIK

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Mustafa İYİDOĞAN tarafından hazırlanan Hz. Peygamber Dönemi Eğlence Kültürü başlıklı tez, kabul edilmiştir./..../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

10/04/2019
MUSTAFA YİDOĞAN

ÖNSÖZ

İnsanlık, tarihin ilk dönemlerinden günümüze kadar hayatın getirmiş olduğu meşgale, zorluk ve gündelik yaşam içerisinde karşılaştığı sıkıntıları unutacak ve bunlardan kurtulabilecek birtakım aktivitelere ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaçların getirisine bağlı olarak, çeşitli zaman ve mekanlarda değişik çözümler ortaya çıkmış ve bu çözümler, içerisinde buldukları toplumlara göre şekillenmiştir. Bu farklılıklarına rağmen yine de bazı aktiviteler toplumlar arası ortak bir mecra bulabilmiş ve evrensel boyut ifade edebilecek bir faaliyet alanına dönüşebilmiştir. Günümüzde Orta Doğu olarak adlandırdığımız kadim medeniyet ve uluslara ev sahipliği yapmış olan topraklar üzerinde yaşayan insanların da, kimi zaman kişisel, kimi zaman ise toplumsal çerçevede ruhlarını dinlendirip, hayat meşgalelerini ve geçim sıkıntılarını unutabilecekleri değişik aktiviteleri olmuştur. İhtiyaçlar ve zaruretlar toplumsal dürtüleri tetikleyip harekete geçirmiş, çöl ve çölün kuşattığı yerlerde yaşayan insanlar da ihtiyaç ve zaruretları doğrultusunda, muhtelif zaman dilimlerinde renkli ve canlı içeriklere sahip birtakım faaliyetlerle hayatlarına renk katabilmeyi başarmışlardır.

Çölün getirmiş olduğu zor yaşam koşulları, sürekli hayatta kalabilme ve günlük gıda temini gibi çeşitli etkenler sebebiyle, rakipleriyle mücadele etmek durumunda kalan insanlar, bu sebeplerle katı, acımasız ve merhametsiz olarak vasıflandırılarak, medeniyet ile bağlantılarının olmadığı öne sürülmüştür. Ancak onların günlük hayatlarında ortaya koydukları bu mücadeleler anlatılırken, olay ve olgulara çok yönlü bakılmamış, ya da tarih felsefemizde yer edinen tarih anlatısı bizi bu şekilde bakmaya mecbur bırakmıştır. Siyasi tarih anlayışı tek başına olay ve olguların arka planını sunma, hakikati tam olarak kavrayabilme ve kavratılmaktan uzaktır. Çünkü tarihi olguları tam olarak açıklayıp, kavrayabilmek için siyasi olduğu kadar dini, sosyal, ekonomik, kültürel vb. etkenlere de ihtiyaç vardır.

İslam'ın tam olarak anlaşılıp, Allah'ın insanlara gönderdiği mesajların da idrak edilerek, hayata tatbik edilebilmesi için, İslam dininin gönderilmiş olduğu coğrafyayı bütün boyutlarıyla öğrenmemiz ve anlamamız gerekmektedir. Arabistan'ın siyasi tarihi İslam'ın bu bölgede neşet etmesinden dolayı, çok fazla araştırma konusu olmuş, pek çok farklı boyutu ve yönü ile incelenmiştir. Sosyal açıdan ise durum maalesef siyasi tarih araştırmaları kadar sevindirici değildir. Sosyal alana yönelik çalışmalar siyasi

tarihlerin içerisine sıkıştırılmış birkaç sayfadan veya müstakil çok az sayıdaki eser ve incelemeden ibaret kalmıştır.

Biz, *Hz. Peygamber dönemi eğlence kültürü* başlığı altında, sosyal açıdan Arabistan ve Hicaz bölgesindeki eğlence dünyasına ışık tutmayı amaçlamaktayız. Sosyal tarih anlayışı içerisinde her ne kadar bu konuya benzer inceleme ve araştırmalar bulunsa da, bu çalışmalar, konuyu bir bütün olarak inceleyip ele almaktan uzak kalmışlardır. Bu çalışmaların diğer bir eksikliği de, İslam tarihi disiplini açısından bakıldığında, bu çalışmaların daha çok hadis külliyatları özelinde yapılmış olmalarıdır. Bu sebepten çalışmamızda hadis külliyâtından yararlanmakla birlikte, konumuz çerçevesinde daha çok İslam Tarihi disiplinince kullanılan İslam tarihi, ensâb, tabakât, biyografi, edebiyat ve şiir kitaplarına yönelik olarak tezimizi hazırlamaya gayret ettik.

Tez hazırlama aşamasında her türlü yardım ve desteğini eksik etmeyen başta tez danışmanım Prof. Dr. Ali AKSU olmak üzere, tez konusu ve içeriği hakkında sağlamış oldukları yardımlarından dolayı da Prof. Dr. Ünal KILIÇ, Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK, Prof. Dr. Şaban ÖZ ve Dr. öğrt. üyesi Feyza Betül KÖSE hocalarıma şükranlarımı arz ederim.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
EĞLENCE TARİHİ, KAPSAM VE KAYNAKLAR HAKKINDA	1
A.Eğlence	1
B.Eski Medeniyetlerde eğlence	2
a)Eski Ahit’te	2
b)Mezopotamya Medeniyetlerinde	2
c)Eski Yunan’da	4
d)Anadolu ve Mısır’da	4
e)Eski Türkler’de.....	5
C.İslam Öncesi Arap Toplumunda Eğlence Anlayışı	6
D.Çalışmanın Kapsamı ve Sınırları.....	10
E.Kaynak ve Araştırmalar	12
I.BÖLÜM	15
ARAP TOPLUMUNDA EĞLENCE	15
A.Eğlencede Zaman-Mekan İlişkisi	15
B.Müzik ve Eğlence	17
a)Müzik	17
b)Müzik Aletleri	26
c)Şarkıcılar	27
C.Bireysel Eğlenceler	29
I.Ziyafetler	29
i.Cömertlik Anlayışı	29
ii.Ziyafet Çeşitleri.....	34
II.Fuğuş.....	36
III.Avcılık	40
D.Toplumsal Eğlenceler	45

I.Eğlence ve Mesire Alanları	45
II.Hikaye ve Kıssacılık	46
III.Panayır Eğlenceleri.....	53
IV.Toplantı ve Meclisler.....	62
i.Edebiyat Meclisleri.....	62
ii.Şair ve Hatip Atışmaları.....	71
iii.İçki ve İçki Meclisleri	73
iv.Sohbet Meclisleri.....	79
E.Dinî-Örfî Eğlenceler.....	83
I.Bayramlar ve Bayram Eğlenceleri	83
II.Törenler.....	88
i.Sünnet Törenleri	88
ii.Nişan Törenleri.....	90
iii.Düğün Törenleri	93
iv.Gömlek Giyme Töreni.....	101
v.Karşılama Törenleri.....	101
II. BÖLÜM.....	107
EĞLENCE HAYATINDA MİZAH, OYUN VE SPORTİF FAALİYETLER. 107	
A.Eğlence Kültüründe Mizah.....	107
i.İslam Düşüncesinde Mizah Anlayışı.....	111
ii.Hz. Peygamber Döneminde Mizah ve Şakalaşma	112
B.Kumar (Meysir)	117
C.Tavla ve Satranç.....	121
D.Dans ve Folklor Gösterileri	122
E.Çocuk Oyunları ve Oyuncaklar.....	124
F.Yarışma ve Sportif Faaliyetler	128
i.Koşu Yarışları.....	128
ii.At Yarışları ve Yarış Alanları	130
iii.Deve Yarışları	135
iv.Hayvan Dövüşleri.....	136
v.Okçuluk	136
vi.Kurrek (Futbol).....	139

vii.Güreş	140
viii.Yüzme	142
ix.Ağırlık Kaldırma	143
SONUÇ	145
KAYNAKÇA	149
ÖZGEÇMİŞ	163

KISALTMALAR

(as)	: Aleyhis selam
ark.	: Arkadaşları
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ayr. bkz.	: Ayrıca Bakınız
b.	: İbn, bin
Bkz.	: Bakınız
bnt.	: Binti
BYASİ	: Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	: Çeviri
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
EKEV	: Ekev Akademi Dergisi
Hız.	: Hazreti
İSTEM	: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi
KURAV	: Kur'an Araştırmaları Vakfı
M.Ö.	: Milattan Önce
OMÜİFD	: On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	: Sayfa

sad. : Sadeleştirilen

SDÜİFD : Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

thk. : Tahkik Eden

trz. : Tarihsiz

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve devamı

yy : Yayın Yeri Yok

ÖZET

H.z. Peygamber dönemi eğlence kültürü başlığı altında ele aldığımız tezimizde cahiliye dönemi ile kıyaslı bir şekilde H.z. Peygamber dönemi Müslümanlarının eğlence dünyalarını ele aldık. İncelediğimiz dönemin insanların, zannedildiğinin aksine oldukça renkli bir yaşama sahip olduklarını gördük. Çölün getirdiği zorlu yaşamsal koşullara rağmen insanların eğlenebilecekleri aktivitelerinin olması şaşırtıcı özellikler taşımaktadır. Çeşitli yarış, tören, kutlama, oyun, ve eğlencelerle insanlar hayatlarına renk katmayı bilmişlerdir.

Üç ayrı bölümde incelediğimiz bu konu için birinci bölümde eğlence kültürüne yönelik faaliyetleri ele alarak, bu konuların neler olduğunu tarihsel veriler ışığında ayrıntılı bir şekilde sunmaya gayret ettik. İkinci bölümde ise eğlence çeşitlerinin neler olduğunu ve içerik olarak ne gibi renklilikler barındırdıklarını bu dönemde karşılaştığımız eğlencelerden yola çıkarak sunmaya çalıştık. Üçüncü ve son bölümde ise İslam kültür tarihinde sürekli güncelliğini koruyan müzik konusunu ele alarak konunun eğlence hayatına ne gibi katkıları olduğunu inceledik. Sonuç bölümünde ise incelediğimiz konu genel hatlarıyla bizi hangi sonuçlara ulaştırdığına değindik.

Kelimeler: Eğlence, Çöl, Müzik, Cahiliye, İslam, Siyer, Mizah, H.z. Peygamber, Asr-ı Saadet, Spor

ABSTRACT

In our thesis, under the title of ‘Entertainment Culture During the Prophet’, we approached to Muslims’ sense of entertainment during the Prophet’s time in comparison with Cahiliyya. We frequently referred to early time sources to investigate the subject. Furthermore we didn’t omit use of modern researches. On the contrary what is thought, we have seen that people who have lived in this time had a very colourful life. Despite the difficult life conditions of the desert, surprisingly people had activities that they would enjoy.

In this subject which we approached in three different chapters, in the first chapter we examined the activities of entertainment and aimed to show these different activities according to historical facts. The second chapter contains types of entertainments and the varieties can be seen in these activities. In the last chapter we tried to approach to music in islam which is still an actual discussion. In the conclusion chapter, we have showed the outcomes around this subject after all these arguments.

Key words: Entertainment, Desert, Music, Cahiliyya, İslam, Siyar, Humor, Prophet, Golden Ege, Sport

GİRİŞ

EĞLENCE TARİHİ, KAPSAM VE KAYNAKLAR HAKKINDA

A. Eğlence

İnsanı diğer davranışlarından ayıran en önemli faaliyetlerin başında gelen eğlenme tutkusu ve bunu ifade etmek için kullanılan eğlence kavramı, farklı isimler verilmesine rağmen müzik, dans, oyun, yarışma, mizah, gibi durumların genel ismi olarak kullanılmaktadır.¹ Sosyolojik, psikolojik, fizyolojik en önemlisi de biyolojik temeli olan eğlence, gündelik hayat içerisine sıkışmış ve sürekli benzer işler yapmak zorunda kalan insanlar için hayatın sıkıcı seyrini ortadan kaldırma ve rahatlama açısından önemli bir işleve sahip olmuştur.² Eğlence için farklı kelimeler kullanılıyor olmakla birlikte, bu tabir Arapçada daha çok *lehv* kelimesiyle ifade olunmaktadır.³ Kur'ân-ı Kerim'de pek çok ayette geçen *lehv* tabiri genel olarak ahiret hayatına kıyasla dünya hayatının değersizliğini vurgulamak için kullanılmaktadır.⁴ Türkçede ise İslam öncesi dönemlerden itibaren kullanılan ve eğlenmeyi ifade eden farklı kelimeler bulunmaktadır. Eski Türkçede önceleri *toy* ve *şölen* şeklinde kelimelerle ifade edilen bu durum günümüzde daha çok *eğlen* fiilinden türeyen *eğlence* kelimesi ile karşılanmaktadır.⁵

İçerik olarak müzik, festival, sportif faaliyetler, tiyatro, sinema gibi çok farklı aktivitelerin yer aldığı⁶ ve toplumsal şartlara göre isim ve şekillerinde farklılıkların görüldüğü eğlence insan için doğal bir ihtiyaçtır. Günlük yaşamın ve çalışma şartlarının altında bedenî ve ruhî olarak yorulan ve bunalan insan, ruhunu ve bedenini

¹ M. Ali Kirman, "Din ve Eğlence Kültürü KSÜ İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Mezuniyet Gecesi Hakkında Sosyolojik Bir Değerlendirme", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI, 20.

² Kirman, "Din ve Eğlence Kültürü", 20.

³ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed, *Lisâni'l-Arab*, "lhv", thk: Emîn Muhammed Abdülvehhâb-Muhammed Sâdık el-Ubeydî, Beyrut 1997, XII, 347; Nebi Bozkurt, *Hadis'te Folklor Eğlence*, İstanbul 1997, s.7; Pehlül Düzenli, "Klasik İslâm Kaynaklarında Müzik Tartışmaları", *Marife*, I, 2001, 42; Sümeyra Güvendi, *Fıkıhda Levh (Oyun ve Eğlence)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2008, 6.

⁴ A`râf 7/51; Cuma 62/11.

⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1317, s.149; Bozkurt, *Folklor Eğlence*, s.6; Güvendi, *Fıkıhda Levh*, s.6.

⁶ Bozkurt, *Folklor Eğlence*, s.9.

dinlendirecek sosyal aktivitelere ihtiyaç duymuş ve bu ihtiyacı çeşitli etkinlik, oyun, eğlence ve müzik gibi faaliyetlerle gidermeye çalışmıştır.

Asıl konumuza geçmeden önce, eğlence ve sosyal aktivitelerin ilk çağ toplumlarındaki izlerini sürmek, konumuzun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Burada amacımız bu toplumdaki bütün eğlenceleri yansıtmaktan ziyade bu toplumlarda eğlenceye vakit ayrıldığını ve bu çerçevede söz konusu toplumların kendilerine özgü birtakım eğlence anlayışına sahip olduklarını göstermektir. Dolayısıyla bu toplumların bütün eğlence faaliyetleri ele alınmayacak sadece konumuza giriş mahiyetinde birtakım eğlencelerden bahsedilecektir.

B. Eski Medeniyetlerde eğlence

a) Eski Ahit'te

Toplumsal şartlar, zaman, kültür, eğitim, yaş ve kişilerin ilgi alanına göre farklılık gösteren bu tür faaliyetler, sosyolojik ve psikolojik olarak tarih öncesi dönem diye adlandırılan ilk çağlardan beri varlığını koruyarak günümüze kadar gelmiştir.⁷ Eski Ahit'te boru çalanların atası olarak Yubal'ın gösterilmesi,⁸ eski kültürlerde eğlencenin önemli öğelerinden birini oluşturan müziğin toplumsal yansımalarını bizlere göstermektedir. Yine Eski Ahit'te en eski müzik aletlerinden biri olarak def'ten,⁹ çeşitli oyun ve eğlencelerden¹⁰ bahsedilmesi, sosyal aktivitelerin kutsal kitaplara girecek kadar toplumsal ve sosyolojik bir gerçeklik olduğunu ortaya koymaktadır.

b) Mezopotamya Medeniyetlerinde

İnsanlık tarihi kadar eski olup, günlük gıda temini için olduğu kadar eğlence için de vazgeçilmez bir unsur olan avcılık, eski çağlardan beri eğlence kültürü için önemli bir öğe olagelmıştır. Eski Mezopotamya krallıklarına ait yıllıklarda av

⁷ Kirman, Din ve Eğlence Kültürü", 21-22.

⁸ *Kitabı Mukaddes*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2012, Tekvin 4/4,

⁹ *Kitabı Mukaddes*, Yeremya 31/751.

¹⁰ *Kitabı Mukaddes*, Çıkış 32/90; Kitâb-ı Mukaddes içerisinde yer alan farklı eğlenceler için ayrı ayrı bkz. Bozkurt, *Folklor Eğlence*, 33-36.

sahnelerini sergileyen gravür ve kabartmaların olması¹¹ toplumların eğlence anlayışında farklılıklar olsa da eğlenme ve rahatlama ihtiyacının ortak bir tema olduğunu gözler önüne sermektedir. Avcılıktan başka özellikle yeni yıl kutlamaları için tertiplenen ve yaklaşık on gün sürdüğü belirlenen devasa tören ve kutlamalar, benzer şekilde eğlencenin toplumsal ve psikolojik öneminin eski çağlardan günümüze kadar korunarak geldiğini göstermektedir. Törenler sırasında önceki dönemlere ait destanların terennüm edilmesi, tanrılar için dualar okunup, onlara oldukça yüklü miktarda hediyeler sunulması ve törenlerin sonunda büyük ziyafetlerin tertip edilmesi, bu eğlencelerin eski dönemler için ne kadar önem verilen faaliyetler olduğunu ve bu dönemin sanıldığı kadar kötü ve sevimsiz olmadığını bizlere göstermektedir.¹² Kutlama ve törenler sadece o dönemin insanlarını etkileyip onların eğlence ihtiyaçlarını tatmin etmekle kalmamış, *nevruz* gibi günümüze kadar uzanan birtakım eğlence faaliyetlerinin de temelini oluşturarak toplumların kültürel yapılarını etkilemiştir.¹³

İnsanları yakından ilgilendiren, toplumların vicdanında derin izler bırakan savaşlar, doğal afetler, tabii olaylar, kahramanlar vb. içeriğe sahip olan destanlar,¹⁴ tarih öncesi insanların eğlence hayatına ne şekilde vakit ayırdıklarının örneklerini bizlere sunmaktadır. Mezopotamya kökenli kültürlere ait olup, insanlığın elinde bulunan ilk yazılı ürünler arasında yer alan *Gilgamiş Destanı* eğlence, kutlama ve avcılık gibi çeşitli faaliyetlerin çok eski dönemlerde olduğunu bizlere göstermektedir. İnsanlık tarihinin en eski edebi metinlerinden olan *Gilgamiş Destanı*'nda, destan kahramanlarından Enkidu'yu, Uruk kentine götürebilmek için yanındaki kadının ona kutlamalar, çeşitli müzik aletleri ve fuhuş hakkında güzel şeyler anlatması, ilk çağlardaki eğlence faaliyetleri hakkında bize önemli bilgiler sunmaktadır.¹⁵ Yine destanın içerisinde düğünlerde ziyafet verilmesine dair

¹¹ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, 190-194.

¹² Köroğlu, *Mezopotamya Tarihi*, 205-206.

¹³ Köroğlu, *Mezopotamya Tarihi*, 206.

¹⁴ Kazım Yetiş, "Destan", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 202.

¹⁵ *Gilgamiş Destanı*, Çev: Sait Maden, İstanbul 2018, s.9.

anlatılar,¹⁶ at yarışları¹⁷ ve kutlamaların¹⁸ olması bu dönemin renkli ve canlı yaşamına ışık tutmaktadır.

c) Eski Yunan'da

Sadece Orta Doğu coğrafyası ile sınırlı olmayan bu tür faaliyetler, Eski Yunan gibi ilk medeniyet yerleşimlerinde de insanların sosyal hayatlarının bir parçası olmuştur. Eski Yunan'da *dionysos* şenlikleri,¹⁹ *Palaestra* isiminde güreş alanları,²⁰ tarihi M.Ö. 700'lü yıllara dayanan ve içerisinde koşma, atlama, disk fırlatma gibi çeşitli aktivitelerin bulunduğu, *olimpiyat oyunları*²¹ Yunan medeniyetindeki renkli eğlence yaşamının örneklerini bizlere sunmaktadır. Yunan medeniyetindeki bu oyunlar diğer medeniyetleri etkileyerek, bu medeniyetlerin eğlence anlayışlarının şekillenmesinde önemli roller oynamıştır. Eski Yunan'da başlayan olimpiyat oyunlarının günümüze kadar devam etmesi ve günümüz sportif faaliyetlerinde çok önemli bir yerde bulunuyor olması bunun en güzel örneğidir. Roma medeniyeti ise bu oyunları kendi anlayışları çerçevesinde değiştirerek *kolezyum* gibi vahşi gösterilerin yer aldığı mekanlara dönüştürmüştür.²²

d) Anadolu ve Mısır'da

Anadolu medeniyetleri içerisinde önemli bir konumda bulunan Hititlerde ise *purilli* ayinleri gibi sosyal ve dini törenler²³ bu dönemlerde insanların günlük sıkıntı ve dertlerinden uzaklaşabilmelerini sağlama çalışmıştır. Son Hitit krallarından olan Azativatta, bir şölen esnasında ellerinde çalgı aletleri bulunan çalgıcı ve içki sunan hizmetlilerle birlikte tasvir edilmektedir. Çalgıcıların ellerinde bulunan def ve flüt gibi aletler ise şölenin renkli bir tablosunu yansıtmaktadır. Yine bu döneme ait kabartmalarda avcılığın da önemli bir yere sahip olduğunu görmekteyiz. Kabartmada

¹⁶ *Gilgamiş Destanı*, s.17.

¹⁷ *Gilgamiş Destanı*, s.57.

¹⁸ *Gilgamiş Destanı*, s.63.

¹⁹ İsmail Yardımcı, "Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Uşak 2010, III/II, 3-4.

²⁰ Bozkurt, *Folklor Eğlence*, 28.

²¹ Güvendi, *Fıkıhda Lehv*, s.9.

²² Güvendi, *Fıkıhda Lehv*, s. 11.

²³ Yardımcı, "Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri", 3-4.

şahin ve ayı ile av gösterisi yapan bir adamın olması Hitit döneminin renkli eğlence yaşantısına ışık tutmaktadır.²⁴

Eski Mısırlılarda da eğlence hayatına dönük önemli faaliyetlere tesadüf etmekteyiz. Firavunlar dönemine ait bir mezar kabartmasında telli müzik aletlerine rastlanması ve bazı tapınaklarda dans figürleri sergileyen insanların görülmesi, eski mısırlıların müziğe ve eğlenmeye önem verdiklerini göstermektedir. İlk Çağ uygarlıkları hakkında bilgi edindiğimiz en önemli kaynakların başında yer alan duvar kabartmaları ve tabletler eğlence konusunda da en önemli başvuru kaynaklarımız arasında yer almaktadır. Eski Mısırda tarih öncesi dönemi anlatan bir av sahnesinde, bir ağ yardımıyla balık avlanıldığına tesadüf etmekteyiz.²⁵ İnsanlık tarihi kadar eski olan güreş de yine Eski Mısır medeniyetinde insanların eğlence faaliyetleri arasında karşımıza çıkmaktadır. Şans oyunları konusunda da bilgi sahibi olduğumuz eski medeniyetler, farklı şans oyunlarının oynanması ve günümüze intikali noktasında önemli roller üstlenmişlerdir. III. Ramses'in bir kadınla satranç oynarken resmedilmesi bunun önemli bir göstergesidir.²⁶

e) Eski Türkler'de

Türklerde kendine has bayram ve festivallerinin olması, daha da önemlisi bu bayramların en önemli kısmını at ve ok yarışları, ayak topu ve şarkıcılık gibi çeşitli eğlencelerin teşkil etmesi,²⁷ gülmeyi ve eğlenmeyi seven insanların bölge farkı olmaksızın bu düşüncelerini gerçekleştirecek etkinlik ve aktiviteleri bulmuş olduklarını göstermektedir. Orta Asya Türklerinin kutladıkları *yeni yıl* veya *yeni kün* (*gün*) bayramı bu düşüncenin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁸ İçerisinde kır gezileri, akraba ve mezarlık ziyaretleri, bayram yemeği gibi çeşitli faaliyetlerin bulunduğu bu bayramın en önemli kısmını bayram eğlenceleri teşkil etmekteydi.²⁹ Çeşitli müzik gösterileri, şarkıcılar, hokkabazlar, komedyenler, yılan oynatıcıları ve

²⁴ Bozkurt, *Folklor Eğlence*, s.20-21.

²⁵ Bozkurt, *Folklor Eğlence*, s.24-29.

²⁶ Bozkurt, *Folklor Eğlence*, s.24-29.

²⁷ Salim Koca, "Eski Türklerde Bayram ve Festivaller" *Türkler*, ed. Celal Güzel-Hasan Çiçek- Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, III, 84.

²⁸ Ahmet Pirverdioğlu, "Türklerde Yılbaşı ve Bahar Geleneği" *Türkler*, III, 65.

²⁹ Pirverdioğlu, "Türklerde Yılbaşı ve Bahar Geleneği", 70-72.

seyirlik oyunların yer aldığı bu eğlenceler eski Türklerdeki sosyal hayatın ne denli eğlenceli ve renkli olduğunu göstermektedir.³⁰

C. İslam Öncesi Arap Toplumunda Eğlence Anlayışı

Buraya kadar ilk çağ medeniyetlerinde tesadüf edilen eğlencelerden bazılarını anlatmaya çalıştık. Şimdi ise asıl konumuz olan Hz. Peygamber'in doğduğu ve büyüdüğü Arap toplumunun eğlence anlayışından bahsetmek yerinde olacaktır. Çalışmamızın içeriğini oluşturacak Asr-ı Saadet dönemi Arabistan toplumu da yukarıdaki örneklere benzer sosyal bir yaşama sahip olmuştur. Ele alacağımız konular çerçevesinde sadece bu dönemin sosyal hayatını yansıtmakla kalmayıp, bu şartların ilk Müslümanları nasıl etkilediği, inanç ve ahlaki boyutu ne yönde şekillendirdiğini de anlamaya çalışacağız.

İslam Dininin ve Kur'an-ı Kerim'in indirilmiş olduğu toplumsal arka planın bütün boyutlarıyla öğrenilip kavranılabilmesi, hiç şüphesiz İslam dininin tam ve doğru anlaşılabilmesiyle yakından ilişkilidir. Siyasi, dini ve ekonomik şartların tam olarak anlaşılması ne kadar önemli ve zorunlu ise, bu konular ile yakın ilişkisi bulunan, dönemin anlayış ve felsefesini yansıtan sosyo-kültürel şartların da en ince ayrıntısına kadar öğrenilmesi o kadar önemlidir. Cahiliye ve İslamiyetin doğduğu dönemde Arap yarımadasında, özellikle de Hicaz bölgesinde yaşayan insanların, günlük sıkıntı ve yorgunluklarından nasıl kurtuldukları, eğlence anlayışlarının nasıl olduğu, konu edindiğimiz dönemin anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Asıl konumuza geçmeden İslam öncesi ve sonrası, Arap kültüründeki eğlence anlayışını zihniyet yansıması olarak ele almak, hem konunun anlaşılabilmesi hem de her iki dönem arasında tesadüf edilen fark ve değişimlerin daha sağlıklı bir şekilde karşılaştırılabilmesi açısından önemli bir husustur. İlk olarak cahiliye dönemi eğlence anlayışından bahsetmek, kronolojik olarak daha yerinde olacağı gibi İslam'ın, Arap kültüründe yer edinmiş eğlence anlayışında yapmış olduğu değişimlerin fark edilebilmesi için de isabetli olacaktır.

³⁰ Pirverdioğlu, "Türklerde Yılbaşı ve Bahar Geleneği", 72-73.

İslam öncesi dönemin genel bir ifadesi niteliğinde olan *cahiliye* kavramı, genellikle bedevi bir yaşam tarzına sahip, medeniyet ve medeniyetin gerekliliği olan birtakım sosyal aktivitelerden uzak, eğlence anlayışından yoksun, kaba, sert ve eğlenceyi sevmeyen insanları ifade etmek için kullanılmaktadır.³¹ Ancak aşağıda da göreceğimiz üzere bu yargı, hakikati yansıtmaktan oldukça uzaktır. Cahiliye Araplarının eğlence kültürleri onların tahminlerimizin ötesinde bir anlayışa sahip olduklarını gözler önüne sermektedir. İçerisinde yaşadığımız İslam toplumu açısından bu unsurlardan bazıları, dini ve ahlakî açıdan kötü ve olumsuz olarak algılansa da bu tür aktivitelerin günümüz şartları açısından değil, dönemin sosyo-kültürel özellikleri çerçevesinde değerlendirilmesi daha isabetli olacaktır.

Cahiliye Dönemi eğlence anlayışı, ahiret inancından yoksun veya güçlü ve sistemli bir ahiret inancından uzak bir teoloji anlayışı çerçevesinde şekillenip gelişmiştir.³² “Biz yaşarız, ölürüz, bizi ancak zaman yok eder,”³³ “Çürümüş kemikleri kim diriltecek,”³⁴ Derler ki: “Hayat ancak dünya hayatımızdır. Artık biz bir daha diriltilecek de değiliz.”³⁵ vb. âyetlerle de ifade edilen bu anlayış, Cahiliye Dönemi insanların ahirete bakış açılarını kısmen de olsa yansıtmaktadır.³⁶ Ayrıca Hz. Peygamber’e (as) bazı Mekkeli müşriklerce yöneltilen soru ve eleştiriler de yukarıdaki âyetleri destekler niteliktedir. Hz. Peygamber’in sütbabası olan Hâris b. Abdüluzzâ’nın Mekke’yi ziyareti esnasında kendisine müşrikler tarafından yöneltilen: “Senin bu oğlunun ne dediğinden haberin var mı? Kendisi Allah’ın iki dünyaya sahip olduğunu, ölümden sonra insanları dirilteceğini, kendisine asi olanlara azap edip, itaat edenleri mükâfatlandıracağını söylüyor. Senin bu oğlun işlerimizi mahvetti, ailelerimizi parçaladı.”³⁷ şeklindeki serzenişleri, muallaka şairlerinden Tarafe’nin:

³¹ Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 17; Murat Sarıçık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, İstanbul 2011, 34.

³² Ali Hasan Câsim el-Cenâbî-Firdevs Yasin Hamid Abdullah, “el-Kabru fî Akâidi’l-Arab Kable’l-İslâm,” *Mecelletu Câmi`atu Tikrîti li’l-Ulûmu’l-İnsaniyyet*, XX/XI, 2013, s. 153-154; Sarıçık, *Zihniyet Olarak Cahiliye*, 139.

³³ Câsiye, 45/24.

³⁴ Yâsin, 36/78.

³⁵ En`am, 6/29.

³⁶ Salih Ahmed eş-Şâmî, *es-Sîretü’n-Nebeviyye Terbiyetü Ümme ve Binâu Devle*, Beyrut 2014, s.43-44.

³⁷ İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yessâr, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, thk: Ahmed Ferid el-Mezidi, Beyrut 2009, I, 265; Süheylî, Ebü’l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed, *er-Ravdu’l-Ünf ve’l-*

Ölümü engelleyemiyorsan beni bırak,

sahip olduğum ne varsa zevk ve sefa için harcıyıp ölümü bu şekilde karşılayayım,

tarzındaki şiiri³⁸ cahiliye dönemi insanlarından bir kısmının her dönem ve toplumda olduğu gibi zevk ve eğlence anlayışlarının, ahiret inançları çerçevesinde şekillendiğini ve hazcı bir hayat felsefesine sahip olduklarını yansıtmaktadır. Bu hazcı hayat felsefesini benimseyen dönemin insanları zevk sefa peşinde koşmuş, içki meclisleri, gezip eğlenme, şarkı dinleme ve güzel elbiseler giyip, gününü gün etme gibi hususlarda zamanlarını değerlendirmeye çalışmışlardır.³⁹ Şair İmruülkays'ın babasının ölüm haberini aldığı sırada zevk ve iştret meclisinde bulunması, daha garibi bu habere verdiği ve halk arasında bir darb-ı mesel haline gelen *bugün şarap yarın iş* *اليوم خمر وغداً أمر*⁴⁰ şeklindeki sözleri, cahiliye döneminde yaşayan birtakım insanların eğlence anlayışını ve bu anlayışın boyutlarını gözler önüne sermektedir.

Cahiliye dönemi eğlence anlayışına etkileyen diğer unsur ise *mufâhere* (övünme) ve *münâfere* (aşağılama) tutkusudur. Toplumu ilgilendiren konularda, insanlar kendini gösterebilme, soylarını ve adlarını yüceltme, düşman kabilelerden üstün olduklarını kanıtlayabilme ve onları aşağılama gibi sebepler neticesinde, yapılacak işler övünmeye ve gösterişe dönük yapılmaktaydı. Ziyafetlerin tertip edileceği, hacıların yeme içme ihtiyaçlarının karşılanacağı, şairlerin şiirlerini halka sunacağı, düşman kabilenin aşağılanıp, onlara üstünlük sağlanacağı vb. zamanlarda bu iki düşünce toplumu yönlendiren etkenlerin başında yer almıştır. Toplumda sıkça görülen savaşların çıkmasını tetikleyen sebeplerden birini de yine bu müfâhere-münâfere düşüncesi oluşturmaktadır. Ukâz panayırı sırasında iki kişi arasında başlayan müfâhere-münâfere atışması ve akabinde meydana gelen olaylar

Meşre`u'r-Raviy, thk: Hâlid Mustafa Tartûsî, Beyrut 2014, I, 399-400; Dımaşkî, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf, *Peygamber Külliyyatı*, çev: Halil İbrahim Kaçar-Hüseyin Kaya, İstanbul 2011, I, 330.

³⁸ Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed (486/1093), *Şerhu'l-Mu`allakâti's-Seb`i't-Tivâl*, thk: Ömer Faruk et-Tebbâ, Beyrut tsz, s.121.

³⁹ İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, *Kitâbu'l-Muhabber*, thk: İlse Lichtenstadter, Muhammed Hamidullah, Beyrut 2013, s.173-179; Zevzenî, *Mu`allakâtu's-Seb`*, s.121; Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Târihi'l-Arabi Kable'l-İslam*, Beyrut 1968, IV, 663.

⁴⁰ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ*, thk: Ahmed Muhammed Şakir, Kahire 2006, I, 109; İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk: Ömer Abdusselam Tedmürî, Beyrut 2012, I, 460.

neticesinde kabilelerin savaşa tutuşması,⁴¹ bu durumların toplumsal olaylara ne şekilde etki edip onları yönlendirdiğini bizlere göstermektedir.

İslam öncesi eğlence hayatının temellerini ve ortaya çıkış sebeplerini sadece Arap kültüründe aramak zannımızca yanlış bir telakki olacaktır. İnsan, yaşadığı çevreden bağımsız ve kopuk olmadığı için çevre kültürlerden etkilenmesi, onların hayat tarzından bazı şeyleri benimsemesi ve kullanması gayet doğaldır. İslam öncesi Arap toplumu da diğer kültürlerde çeşitli vesilelerle karşılaştıkları bazı eğlenceleri kendi toplumlarının kültürel yapısına da uydurmak suretiyle almış ve kullanmışlardır. Örneğin Müslümanlar Medine'ye hicret ettikleri zaman yerli ahalinin İran kültürüne ait bayramları kullandıklarına şahit olmuşlardır. Benzer bir etkileşim de Mekke şehrinde olmuştur. Özellikle düzenledikleri ticari seferler vasıtasıyla Hîre ve Gassâni saraylarında gördükleri çeşitli materyalleri kendi bölgelerine götürmüşlerdir. Ud2un böyle bir etkileşim sonrası Mekke'ye getirilmesi bu durumun en bariz örneğidir.

Kültürler arası etkileşim sadece Sasani kültürüyle sınırlı kalmamıştır. Asırlar boyunca birlikte yaşadıkları Yahudi ve Hıristiyanlarla da benzer etkileşimler söz konusudur. İslam'ın Mekke devrinde Hz. Peygamberin Kur'an kıssalarından okuduğu ayetlere, Mekkeli müşrikler, komşuları olan Yahudi ve Hıristiyanlardan öğrendikleri kıssalarla cevap vermeye çalışmışlardır. Bu her ne kadar İslam toplumlarında eğlence olarak telakki edilemeyecek bir durum olsa da Mekkeli müşrikler bunu kendi eğlenceleri için kullanmışlardır. Zaten bizim amacımız da yargılamak değil, var olan tarihsel bir durumu anlamaktır. Örneklerini çoğaltabileceğimiz bu gibi durumlar Arap kültüründe yer edinen eğlence anlayışının sadece Araplara özgü olmadığını, onların çevre kültürlerden etkilenip, bu etkiyi kendi kültürel öğeleriyle süsleyerek kullandıklarını bizlere göstermektedir.

Cahiliye Döneminin aksine İslâmî dönem eğlence anlayışı, sadece hazza yönelik bir anlayış çerçevesinde değerlendirilmekten uzaktır. Bu dönemde insanların

⁴¹ İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, *Kitâbu'l-Münammak fî Ahbâri Kureyş*, thk: Hurşid Ahmed Faruk, Beyrut 2010, s.161-162; Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb, *Târihu'l-Ya'kûbî*, Beyrut 2010, II, 15; Isfehânî, Ebu'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed, *Kitâbu'l-Eğânî*, Beyrut 1927, XXII, 54-55; Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk, *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehri ve Hadîsihi*, thk: Abdulmelik b. Abdullah b. Dehyiş, Mekke 1988, V, 183-184.

anlayışını şekillendiren, sınırlayan veya değiştiren şey ilâhî emir ve yasaklar olmuştur. İslam nazarında çirkin ve kötü olan eğlence anlayışlarından uzak durulmuş ve bu eğlenceler insanların vakit geçirdiği faaliyetler arasından çıkarılmıştır. Ahiret inancının İslam dininin temellerine yerleştirilmesiyle beraber insanlar, yaptıkları işlerden sorumlu tutulacaklarının bilinciyle, hayatlarını zevk ve sefa peşinde tüketmekten ziyade, Allah rızasını kazandıracak aktiviteler yapmaya ayırmışlardır. Bununla beraber Asr-ı saadette İslam toplumunun tamamıyla eğlenceden uzak durulduğunu söylemek, Hz. Peygamber (as) dönemi İslam toplumunun yaşantısıyla uyuşmayan bir yorum olacaktır. Ahiret inancının şekillendirdiği İslam toplumunda değişen eğlence anlayışının yansıması olarak, ahlaksız ve çirkin eğlenceler terk edilmiş, bu eğlencelerin yerini ise daha önce de var olmakla birlikte içerikleri düzenlenen eğlenceler almıştır. Bu sebeple fuhuş, zina, içki vb. toplumun ahlak ve huzurunu bozan eğlence unsurları zamanla haram kılınmış, bunların yerini ise çeşitli yarışma, sportif faaliyet, düğün eğlenceleri, şiir meclisleri, avcılık vb. faaliyetler doldurmuştur.

D. Çalışmanın Kapsamı ve Sınırları

Hiçbir tarihi olay veya olgu kendisinden önceki dönemden bağımsız ve aniden ortaya çıkmadığı için önceki dönemin anlayışı, felsefesi, kurumları, sosyo-kültürel unsurları sonraki olay ve olguları etkilemiş ve ortaya çıkan yeni oluşumların içerisinde kendisinden birtakım unsurlar barındırmayı başarmıştır. Cahiliye dönemi de içerisinde barındırmış olduğu bu olgulardan bazılarını, İslam dini ve sonraki nesillere, İslam'ın onay potasından geçirmek suretiyle aktarmayı başarmıştır. Cahiliye döneminde var olan bazı ritüel, kurum, âdet vb. etkenlerin, Hz. Peygamber döneminde de devam etmesi bunu açıkça göstermektedir. Eğlence faktörü açısından da benzer etkiler söz konusudur. Hz. Peygamber döneminde insanların vakit geçirdiği bazı eğlenceler de aniden ortaya çıkmamış, cahiliye döneminden itibaren toplum nazarında yer edinen bu eğlenceler, toplumsal devamlılık olarak İslam tarihi içerisinde de kendisine yer bulabilmiştir.

Ancak burada zikretmemiz gereken husus, bu eğlencelerin aynen aktarılıp kullanılmasından ziyade, İslam dininin getirdiği ilkeler doğrultusunda birtakım değişikliklere ve dönüşümlere maruz kalması ve bu sayede sonraki dönemlere

aktarımının mümkün olmasıdır. Konu içerisinde sunacağımız eğlenceler önce cahiliye dönemindeki süreçleri itibari ile ele alınacak, biliniyorsa ilk ortaya çıkışları, o işle meşgul olan kişiler, hangi bölge ve kabilelerde yaygın olduğu vb. hususlar anlatıldıktan sonra, ilk dönem İslam toplumundaki durumlarına değinilerek, İslam dininin o eğlence için getirmiş olduğu yeniliklere, varsa düzeltme ve değiştirmelere hatta o eğlenceyi yasaklayıp yasaklamadığına ışık tutulmaya çalışılacaktır.

İslam'ın ortaya çıktığı toplumsal yapıyı daha iyi ve ayrıntılı bir şekilde anlayabilmek maksadıyla, tezimizi hazırlarken ortaya koyduğumuz materyalleri, daha çok Hicaz bölgesi ile sınırlı tutmaya gayret ettik. Her ne kadar Rasûlullah'ın vefatına kadar, İslam hemen hemen bütün Arabistan coğrafyasına yayılmış ve tebliğ edilmişse de, yirmi üç yıllık risalet sürecinin büyük çoğunluğu Mekke, Medine ve Tâif gibi Hicaz Bölgesini oluşturan şehirler çerçevesinde cereyan etmiştir. Hal böyle olunca tezimizi bu bölgedeki eğlence anlayışıyla sınırlı tutmak zorunda kaldık. Ancak bununla birlikte gerektiği zaman bu bölgelerin dışına çıkarak farklı yer, kişi ve olaylarla ilgili malumatlara değindiğimizi belirtmek istiyoruz.

Özellikle risaletin Medine döneminde, toplumsal etkileşim ve iletişimin getirisi olarak belirli bir süre bir arada yaşamak durumunda kalınan ve çeşitli ilişkiler kurulan Yahudi ve Hıristiyanlara ait eğlence faktörlerini de tezimizin kapsamı dışında tuttuk. İki kadim dinin kültür çevresinde yer edinmiş eğlence, bayram, tören vb. hususların çok kapsamlı olması bizi böyle bir sınırlama yapmak mecburiyetinde bırakmıştır. Dolayısıyla konumuz daha çok cahiliye dönemi ile Hz. Peygamber dönemi İslam toplumu eğlence anlayışına ayrılmıştır. Ancak etkileşim çerçevesinde Ehl-i kitap veya başka kültürler vasıtasıyla Müslümanların eğlence hayatına girmiş etkenler varsa bunlara değinmeyi de ihmal etmedik.

Tezimizin tarihsel olarak sınırlandırma konusunda ise birtakım zorluklarla karşılaşmak durumunda kaldık. Özellikle cahiliye dönemi olaylarından bahsedilirken, tarihsel anlamda bu döneme tam bir sınır konulamaması, bu dönemde yaşayan ve olaylara etkisi olan kişilerin yaşadıkları zaman diliminin tam olarak belirli olmayışı, bizi tarihsel sınırlama açısından bazı zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Ayrıca şifâhî olarak nakledilen ve yazı ile kayıt altına alınmamış olayların tam olarak nerede geçtiklerinin bilinmiyor oluşu da yine tezimiz açısından

karşılaştığımız sorunlar arasında yer almaktadır. Bu zorluklara rağmen biz, tarihsel olarak Kusay b. Kilâb'tan başlayarak, Hz. Peygamber'in vefatına kadar geçen süreyi ve bu sürede toplumda yer edinmiş eğlence faaliyetlerini tezimiz kapsamında değerlendirmeyi daha isabetli ve uygun bulduk.

Tezimiz iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde Arap toplumunda karşılaştığımız, müzik, panayırlar, toplumsal, bireysel ve dini-örfî vb. eğlence çeşitlerini ele alıp, klasik ve modern kaynaklar muvacehesinde değerlendirdik. İkinci bölümde, gerek cahiliye gerek İslami dönem sosyal hayatında yer edinmiş mizah, çeşitli oyun ve sportif faaliyetleri ele aldık. Sonuç kısmında ise ulaştığımız neticenin genel bir özetini yansıtmaya çalıştık.

E. Kaynak ve Araştırmalar

Bu minvalde kullandığımız klasik kaynaklar arasında İslam öncesi Arap toplumu, özellikle Kureyş'in İslam öncesi sosyal yaşantısına yönelik bilgiler barındıran en önemli kitapların başında gelen İbn Habîb'in *el-Muhabber* ve yine ona ait olup, Hz. Âdem (as)'dan Rasulullah (sav)'a kadar geçen zaman diliminde, Kureyş kabilesinin soy kütüğü, kabileye ait tarihi ve ilginç olayları ele aldığı *el-Münammak fî Ahbâri Kureyş* adlı eserleri, oyun sahaları, eğlence yerleri, şans oyunları ve bazı oyunların Mekke'de tarihi seyri konusunda bize çok faydalı bilgiler sunmuştur.

Tabakat, Ensab ve Biyografi türü eserler ise tezimiz açısından en zengin malzemeyi ihtiva eden kaynaklar içerisinde yer almaktadır. Bunlar arasında tabakat kitaplarının ilki ve günümüze ulaşmayı başarabilmiş en eski kitap olma özelliğini koruyan, siyer-meğâzi, heyetler, kadın sahâbîler ve sonraki neslin hayat hikayelerine dair ayrıntılı bilgiler sunan İbn Sa'd'ın on bir ciltlik *Tabakât*'ı ilk sırada yer almaktadır. Cahiliye, Hz. Peygamber, Hulefâ-yı Râşidîn, Emeviler ve Abbasiler'in ilk dönemi için en önemli kaynaklar arasında yer alan, kabileler ve bu kabilelere mensup kişileri, Hz. Peygambere yakınlık derecelerine göre değerlendiren Belâzurî'nin *Ensâbu'l-Eşrâf*'ı da yine bu alan içerisinde oldukça önemli bir kitaptır. Benzer mantıkla yazılan, ancak daha çok sahâbîlerin hayat hikayelerine ışık tutan İbn Abdilber'in *el-İsti`âb fî Ma`rifeti'l-Ashâb*'ı, İbn Esir'in *Usdu'l-Ğâbe* ve İbn Hacer'in *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*'si ele aldığımız dönemin insanları ve yaşantıları

hakkında dikkat çekici ayrıntılara sahip olmaları bakımından, tezimizin kaynakları kısmında önemli bir konumda bulunmaktadır. Özellikle düğünlerin içerikleri, sohbet meclisleri, şair ve hatiplerin kim oldukları, Hz. Peygamber'in yaptığı şakalar, yarışma ve sportif faaliyetlere yönelik konularda önemli bilgiler bulduğumuzu belirtmeliyiz.

Şehir tarihleri içerisinde de tezimiz açısından faydalı bilgiler bulabildiğimizi söylemeliyiz. Mekke'nin şehir planlaması, Mekke ve çevresinde bulunan dağ, kuyu, vb. yerler ile Kâbe ve Hac ibadetinin tarihi hakkında detaylı bilgiler veren Ezrakî'nin *Ahbâru Mekke*'si, eğlenceye yönelik bilgiler barındıran en önemli şehir tarihi kitapları arasında yer almaktadır. Benzer mantıkla yazılan, ancak Ezrakî'nin kitabına göre daha ayrıntılı olup İslam öncesi dönemden kendi yaşadığı döneme kadar Mekke'nin adeta bir topografyasını sunan, Fâkihî'nin *Ahbâru Mekke* adlı kitabı da Mekke'nin tarihi, eğlence mekanları, mesire alanları, bayramlar, oyun alanları, cahiliye dönemi düğünleri ve tertip edilen ziyafetlere yönelik geniş ve kapsamlı bilgiler sunmaktadırlar.

Tezimizde kullandığımız edebiyat kitapları arasında Ebu'l-Ferec el-İsfehânî'nin *Kitabu'l-Eğânî*'si oldukça önemlidir. Cahiliye, Hz. Peygamber, Raşid Halifeler, Emeviler ve yaşadığı zamana kadar Abbasiler devrinde yetişmiş şarkıcı ve şairleri tanıtır, şarkı ve şiirlerinden örnekler sunan kitap, en önemli edebiyat kitaplarından biri kabul edilmektedir. *Eğânî*'den başka içerisinde siyaset, nevâdir, tarih, edebiyat, mizah, şaka, eğlence ve şarkı gibi pek çok alana dair eşsiz bilgiler barındıran İbn Abdırabbih'in *el-`ikdu'l-Ferîd*'i de sıkça atıf yaptığımız edebiyat kitapları arasındadır. Sadece Memlûk devleti tarihi hakkında değil, botanik, tarih, zooloji, edebiyat ve eğlence hakkında da çok önemli bilgiler barındıran, otuz ciltlik Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-Ereb*'i, ziyafet çeşitleri ve bu ziyafetlerin tertip edildikleri özel zaman dilimleri, cahiliye dönemi fuhuş hayatı ve çevre medeniyetlerin Arap kültürü eğlence yaşantısı üzerindeki etkisi, yarışlar ve yarış alanları, kumar ve şans oyunları ve mizahi öğeler bakımından tezimiz için eşsiz fayda sağlamıştır. İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *el-Furûsiyyetü'l-Muhammediyye*'si ise, çeşitli yarışlar, yarış alanları, bu yarışlarda yaşanan ilginç olaylar konusunda, Huzâî'nin *Tahrîcu'd-Delâlati's-Sem'iyye* adlı eseri ise dönemin sosyal yaşantısına yönelik kısa bilgiler

barındırması ve kimin hangi konuda meşhur olduğu noktasında faydalandığımız kaynaklar arasında ilk sıralarda yer almaktadırlar.

Modern dönem olarak adlandırabileceğimiz son asırlarda yapılan çalışmalar arasında Alûsî'nin *Bülûğu'l-Ereb'i*, ve Cevad Ali'nin *el-Mufasssal*'ı, çocuk oyunları ve oyuncakları, cahiliye döneminin renkli yaşantısı, bayramlar, avcılık, kıssalar, ziyafetler ve daha pek çok eğlence etkinliği bakımından sıkça başvurduğumuz kaynaklardır. Vecdi Akyüz'ün editörlüğünü yaptığı *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam* kitabı,⁴² Asr-ı Saadet sosyal yaşantısı, çeşitli kültürel faaliyetler, mizah ve bayramlar konusunda başvuru kaynaklarımız arasında yer almıştır.

Kullandığımız kaynaklar arasında ayrı bir parantez açmamız gereken Nebi Bozkurt'un, *Hadislerde Sosyal Hayat*, ve *Hadiste Folklor Eğlence* adlı kitapları tezimizle benzerliği açısından oldukça önemlidir. Özellikle *Hadiste Folklor Eğlence* kitabı tezimizle oldukça fazla benzerlik göstermektedir. Kitap, çalışmamızın içeriği ile benzer olsa da, kaynak olarak daha çok hadisler üzerine yoğunlaşması, İlk Çağ medeniyetlerinde yer alan eğlenceleri ayrıntılarıyla ele alması, cahiliye dönemi eğlenceleri içerisinde yer alan fuhuş gibi bazı eğlencelere yer vermemesi ve Hulefâ-yı Râşidîn dönemi eğlencelerini ele alması gibi birtakım etkenlerle de bizim çalışmamızdan ayrılmaktadır. Ancak yine de bu kitaplar tezimizimizin konusu ile irtibatlı pek çok veriyi ihtiva ettiği için kaynakların taraması noktasında çok faydalı bilgiler sunmuşlardır. Kaynakların taranması noktasında bize yardımcı olan bir diğer modern çalışma da Adem Apak'ın, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)* kitabıdır. Hem İslam öncesi hem de İslam sonrası dönem için çok çeşitli sosyo-kültürel bilgiler barındırması yönüyle oldukça istifade ettiğimizi belirtmemiz gerekiyor.

⁴² Vecdi Akyüz (edt.), *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, İstanbul 2007.

I.BÖLÜM

ARAP TOPLUMUNDA EĞLENCE

A. Eğlencede Zaman-Mekan İlişkisi

Kültürümüzde *ibnü'l-vakit* yani *zamanın oğlu* olarak telakki edilen insan, düşünce ve hareketlerinde zaman ve mekan mefhumunda ayrı düşünülemez. Her eylem mutlaka bir zamana dönük olduğu gibi bu eylemlerin icra edileceği bir mekan da bulunmak zorundadır. Psiko-Sosyal, biyolojik, siyasi, vb. etkenler açısından ortaya çıkan eğlenme isteği ve bu isteğin tatmin edilmesine yönelik oluşturulan faaliyetler de zaman ve mekanla irtibatlı olmak zorundadır. Boş zaman olarak niteleyebileceğimiz bu eğlence vakitleri, hemen bütün uygarlık ve toplumlarda görüldüğünden bu faaliyetler için uygun zaman ve mekanlar oluşturulmuş, ancak bunlar sistemli, düzenli ve profesyonel bir seviyeye ulaşamamıştır.⁴³ Endüstri devrimiyle birlikte bir yaşam biçimine dönüşen eğlence, artık özel zaman ve mekanların zorunlu olduğu bir sektör haline gelmiştir.⁴⁴

Zaman, toplumsal yaşamın, toplum içerisinde meydana gelen olay ve olguların, çeşitli etkinlik ve faaliyetlerin başat unsurlarından birisini oluşturmaktadır.⁴⁵ Günümüzde olduğu gibi ilk çağ toplumlarında da boş vakitler olarak telakki olunan eğlence faaliyetleri zaman ve mekana göre şekil almak durumunda kalmıştır. Konumuzu teşkil eden Arap Yarımadası sakinlerinin içerisinde bulunmuş olduğu coğrafya, şartlar gereği oldukça sıcak ve kurak bir iklime sahip olmuştur. Nem oranının düşüklüğü, sıcaklık farklarının fazla olması ve etrafının çöllerle kaplı olması⁴⁶ bu coğrafyayı yaşanılması zor bir yer haline getirmektedir. Bu coğrafi şartlar, bu bölgede yaşayan insanları din, sosyo-kültürel faaliyet, edebiyat ve sanat anlayışı gibi pek çok alanda etkilemiş ve bu alanlara yönelik yapılacak faaliyetlerin şartlara göre şekillenmesine neden olmuştur. İncelediğimiz dönem

⁴³ A. Kadir Aslan, L. Neşe Aslan, “Boş Zamanların Değerlendirilmesinde Çevre Faktörü”, *Ege Eğitim Dergisi*, İzmir 2001, I, 1.

⁴⁴ Aslan, “Boş Zamanların Değerlendirilmesinde Çevre Faktörü”, 1

⁴⁵ Ejder Okumuş, “Boş Zamanlar ve Din I”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır 2001, III/II, 53.

⁴⁶ Halil Kurt, “Suudi Arabistan”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 580

itibariyle de insanların düzenlediği sosyo-kültürel faaliyetler ve eğlence hayatı da bu şartlardan payına düşeni almıştır. Arap toplumunda çok önemli bir yeri olan panayırlar zamanın gölgesinde şekillenmek zorunda kalmıştır. Haram ayların girmesiyle canlılık kazanan bu panayırlar⁴⁷ ve içerdiği eğlence hayatı, haram ayların bitmesiyle eski şekline geri dönmek durumunda kalmış ve bu sürekli bir şekilde devam etmiştir. Sadece panayırlara özgü olmayan bu zaman olgusu, bayram eğlenceleri gibi belirli bir zaman dilimi çerçevesinde gerçekleştirile eğlenceler de içerisine almıştır.

Arap toplumunda yer edinmiş olan cömertlik duygusunun yansıması olarak tertiplenen ziyafetler de yine zaman kavramının öne çıktığı unsurlar arasında yer almaktadır. Sayıları oldukça fazla olan ve eğlence hayatının başat unsurları arasında yer alan ziyafetler de aynı şekilde belirli bir zaman dilimine göre tertiplenmiştir. Örneğin düğün ziyafeti için düğün vaktine, sünnet ziyafeti için sünnet zamanına, sefer dönüşü için tertiplenen büyük ziyafetlerin bu seferden dönme zamanına raci olması gibi, tertip edilen diğer pek çok ziyafet de kendine özgü zamanlara ihtiyaç duymuştur.

Arap toplumunda revaçta olan kıssacılık, hikaye anlatımı, düğün, nişan, sünnet gibi törenler de yine aynı şekilde coğrafya ve iklimin sonucu olarak zamanla bağlantılı olmak durumunda kalmıştır. Gündüz vakitlerinin aşırı sıcak olması ve yaşamı olumsuz bir şekilde etkilemesi neticesinde insanlar, sosyal yaşamlarına güneşin etkisini kaybetmeye başladığı, havanın gündüz vakitlerine göre nisbeten daha yaşanılabilir olduğu vakitlerde zaman ayırabilmişlerdir. Gece mehtabında yıldızların altında tertip edilen meclislerde anlatılan kıssa, hikaye ve olağanüstü olayların anlatımı da bu zaman-eğlence ilişkisinin bir yansıması olarak karşımızda durmaktadır.

Zaman mekan ilişkisi çerçevesinde bazı eğlencelerin zaman ihtiyaç duyması gibi, bazı eğlenceler de mekana bağlı olmak durumunda kalmıştır. Zaman konusunda olduğu gibi birtakım eğlenceler de eğlence-mekan ilişkisi bakımından bazı mekanlara ihtiyaç duymuştur. Bazen Kâbe'nin gölgesinde, bazen çölün ortasında bazen mescidin içerisinde bazen de bir sarayda tertiplenen ve Arap kültür yapısını

⁴⁷ Ahmet Turan Yüksel, *İslâm'ın İlk Döneminde Ticari Hayat*, İstanbul 1999, 18.

gayet iyi yansıtan şiir ve edebiyat meclisleri, şair atışmaları ve içki alemleri bu ilişkinin neticesi olarak ortaya çıkıp şekillenen eğlenceler arasında yer almaktadır.

İslam'ın geldiği dönemde Arap toplumunda gayet yaygın olan fuhuş da yine belirli mekanların gölgesinde şekillenmiştir. Ahlaki ve toplumsal boyutu bir tarafa fuhuş, özellikle bu işin yapıldığı ve özel işaretler barındıran birtakım mekanlara ihtiyaç duymuş ve dönemin insanları arasında en önemli eğlencelerden birisi olma özelliğini İslam'ın fuhuşu yasaklamasına kadar devam ettirmiştir.

Eğlence-mekan ilişkisi çerçevesinde avcılık ve mesire alanları da aynı şekilde belirli mekanları özel olarak kullanıldığı faaliyetler arasında yer almaktadır. Tıpkı günümüzde olduğu gibi bu dönemde de insanların eğlence ihtiyaçlarını tatmin ettikleri, gezip eğlendikleri ve yemek yedikleri özel mekanların varlığı buna işaret etmektedir. Aynı şekilde özel av yerlerinin olması, bu yerlerde avlanan av hayvanlarının bulunması ve insanların bu yerleri bilip buraları kullanmaları, eğlence-mekan arasında bulunan ve zorunlu olan bu ilişkiyi yansıtmaktadır.

B. Müzik ve Eğlence

a) Müzik

Yunanca kökenli bir kelime olan *müzik*, sesleri kulağa güzel gelecek tarzda düzenlemek olarak tarif edilmektedir.⁴⁸ Evrensel bir olgu olan müzik sanatı, insanlık tarihi kadar eski çağlara uzanmaktadır.⁴⁹ Toplumların gündelik yaşantılarında karşı karşıya kaldıkları fiziki çevrenin yansımasından ve hayatın doğrudan içerisinden gelen hisleri ifade eden müzik, insanın doğasında yer alan ve sevinçlerini, üzüntülerini, duygularını, anılarını dile getirmesine yardımcı olan en önemli sanatlardan birisidir.⁵⁰ Dolayısıyla Arap kültürüne ait olan müzik de bu gündelik

⁴⁸ Süleyman Uludağ, *İslam ve Müzik*, İstanbul 2017, s.13; Lois Lamia Farukî, *İslam'a Göre Müzik ve Müzisyenler*, çev: Taha Yardım, İstanbul 1985, s.12; Şahâda Ali en-Nâtûr, "İslam'a Göre Ses ve Mûsiki Sanatı", çev: Adem Akın-Ruhi Kalender, *AÜİFD*, Ankara 1992, XXXIII, 188.

⁴⁹ Uludağ, *İslam ve Müzik*, s.12-13.

⁵⁰ Mes`ûdî, Ebi'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali, *Mürûcu'z-Zeheb ve Me`âdini'l-Cevher*, thk: Abdü'l-Emî Ali Mehannâ, Beyrut 2010, I, 329-330; Ruhi Kalender, "Mûsiki ve İnsan", *AÜİFD*, Ankara 1997, XXXVII, 263.

yaşamın bir yansıması olarak hayatın ve sosyal yaşam koşullarının içerisinde neşet etmiştir.⁵¹

Arap toplumunda müziğin ortaya çıkış süreci sosyal hayat ve fiziki çevrenin etkisi altında şekillenmiştir. Fiziki şartlar gereği medeni dünya ve sanatları ile çok fazla meşgul olma fırsatı yakalayamamakla birlikte Araplar, göçebelik ve şiirin etkisiyle müzik sanatıyla tanışabilmişlerdir.⁵² Her ne kadar müzik sanatı ile tanışılmışsa da, bu günümüz müzik anlayışı veya o dönemde çevre medeniyetlerde bulunan müzik anlayışıyla kıyaslandığında çok ilkel bir konumda bulunmaktadır.⁵³

Arap toplumunda müziğin ilk olarak, ilkel bir şekilde deve sürücülerinin, develerini sistemli ve düzenli bir şekilde hareket ettirebilmek amacıyla söyledikleri, basit şiirsel bir tarz olan *hidâ* الحداء ile ortaya çıktığı söylenmektedir.⁵⁴ Hidâ'yı ise ilk olarak Hz. Peygamber'in büyük dedelerinden Mudar'ın tesadüfen bulunduğu rivayet olunmaktadır. Devesinden düşüp ellerini kırdığı zaman: "Ellerim Ellerim!" diye acı içerisinde inlemesi üzerine, develerin bu sese kayıtsız kalmadığını anlamış ve bu olaydan sonra insanlar develeri rahat sürebilmek için bu terennümleri kullanmaya başlamışlardır.⁵⁵

Bu basit tarzda başlayan Arap mûsikisi, daha sonra şiir ve nesir alanındaki müzik türü açısından ikiye ayrılmıştır. Bunlardan şiirin, nağmeli ve şarkı şeklinde okunmasına *gînâ*; nesrin nağmeli bir şekilde okunmasına ise *tagbir* التغبير denmeye başlanmıştır.⁵⁶ Hidarlarla yavaş yavaş oluşum sürecine giren Arap mûsikisinin bu iki çeşidi, zamanla çeşitli türlere ayrılmış ve modern Arap müziğine gidecek zemini

⁵¹ Uludağ, *İslam ve Müzik*, s.8-9.

⁵² M. Nihad, Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 2011, s.9, 50.

⁵³ Uludağ, *İslam ve Müzik*, s.20.

⁵⁴ İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddime*, çev: Süleyman Uludağ, İstanbul 2014, II, 759; Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, IV, 73; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 115; Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök, İstanbul 2013, II, 590; Carl Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi* (çev: Neşet Çağatay), Ankara 2002, s.9; Çetin, *Arap Şiiri*, s.49; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, İstanbul 2007, s.90; Clémen Huart, *Arab ve İslam Edebiyatı*, çev: Cemal Sezgin, Ankara tsz., s.11.

⁵⁵ Belâzurî, Ahmed b.Yahya b. Câbir, *Ensâbu'l-Eşraf*, thk: Muhammed Muhammed Tâmur, Beyrut 2011, I, 39; Mes`ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, IV, 236; Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, IV, 73; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî, *Telbîsu İblîs*, thk: Eymen Salih Şaban, Kahire 2003, s.231; Halebî, Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn, *es-Sîretü'l-Halebiyye (İnsânü'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn)*, thk: Ahmed Tam`a Halebî, Beyrut 2012, I, 35; İrfan Aycan, "İslam Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı", *AÜİFD*, Ankara 1998, XXXVIII, 157.

⁵⁶ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 759; Uludağ, *İslam ve Müzik*, s.19

hazırlamıştır. Özellikle *gınâ* türü üç ayrı usule ayrılmış ve daha sonraki dönemlerde de çeşitli makamların oluşmasına zemin hazırlayıp, adeta Arap müzik anlayışı açısından bir temel teşkil etmiştir. Konumuz gereği bunlardan bahsetmeyip yüzeysel olarak genel başlıklarını ve ne olduklarını söylemekle yetinmek istiyoruz. İlk başlarda basit nağmelerle başlayan müzik sanatı, zamanla gelişmiş ve farklı şekillere bürünmüştür. İlk dönem Arap müziksi içerisinde barındırdığı farklı usullerle üç farklı türe ayrılmıştır. Bunlardan ilki, *hidâ*'yı da içerisinde barındıran ve daha çok cariye ve binekli deve sürücülerinin kullandığı, ilkel Arap müziği diyebileceğimiz *nasb*'tır. İkinci tür ise biraz daha ağır ve bol nağmeli bir usul olan ve *nasb*'a *النصب* göre daha geç bir dönemde oluşum sürecine girmiş, çalgı aletleri ve raksların da eşlik ettiği *hezec* *الهزج* türüdür. Üçüncü ve son usul ise bol nağmeli ve hareketli olan *sinad* ya da *سناد* *senad*'dır.⁵⁷

Nadr b. Hâris'in Hire'ye yaptığı bir yolculuk sırasında, burada ud eşliğinde müzik icra etmeyi öğrenmesi ve bunu Mekke'ye getirip, kendi cariyelerine öğretmesine kadar, Mekke'de basit nağmeler ve hidâlardan başka müzik türü bilinmemektedir.⁵⁸ Dolayısıyla Arap müziği özgün bir şekilde ortaya çıkmış, ancak gelişimini çevre medeniyetlerin, özellikle Fars medeniyeti etkisi altında tamamlayabilmiştir.⁵⁹

İslam öncesi Arap toplumunda müzikli eğlence anlayışı oldukça yaygın bir konumda bulunmaktaydı. İnsanlar yolculuk ve savaşlara giderken ve buralardan dönüşleri sırasında müzikli uğurlama ve karşılama törenleri yapmakta, düğünlerde def, mizmâr gibi çeşitli çalgı aletleri eşliğinde, şarkıcıların söyledikleri şarkılarla insanların eğlenceli vakitler geçirmelerini sağlamaktaydılar.⁶⁰ Şarkı ve müziğe verilen önemin bir göstergesi olarak, toplumun ileri gelen eşrâfi elleri altında her zaman şarkıcı cariyeler barındırmaktaydılar. Abdullah b. Cud`ân'ın şarkıcı cariyeleri

⁵⁷ İbn Abdîrabbîh, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed, *el-`ikdu'l-Ferîd*, thk: Ahmed Emin, ve ark., Kahire 1940, VI, 27; İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 759; Alûsî, Mahmud Şükri, *Bülûğu'l-Ereb fî Ma`rifeti Ahvâli'l-Arab*, thk: Yusuf İbrahim Sellûm, Beyrut 2009, I, 332, 333; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 112; Uludağ, *İslam ve Müzik*, s.19; en-Nâtûr, "İslam'a Göre Ses ve Mûsiki Sanatı", 188-189.

⁵⁸ İbnü'l-Kelbî, Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr, *Cemheretü'n-Neseb*, thk: Nâci Hasan, Beyrut 2010, s.67; Belâzurî, *Ensâb*, I, 124; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 31-32; Mes`udi, *Mürûcu'z-Zeheb*, IV, 236; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 114; ayr. bnz: Bozkurt, *Folklor Eğlence*, s.46-47; Aycan, "İslam Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı", 158.

⁵⁹ Aycan, "İslam Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı", 158.

⁶⁰ Cevad ali, *el-Mufasssal*, V, 107; Şaban Öz, *İslam Tarihi*, İstanbul 2013, 358.

cahiliye dönemi Mekke şehrinde oldukça şöhret bulmuş bu şarkıcılar arasındaydı. Bu cariyelerin söylediği şarkılardan dinleyen ünlü şair Ümeyye b. Ebî Salt, şarkıları beğenince, Abdullah b. Cud'ân onları Ümeyye'ye hediye etmiş ve o da onu öven güzel bir şiir söylemiştir.⁶¹

Müziğin kendine yer bulduğu en önemli alanların başında, savaşlar ve savaş meydanları gelmekteydi. Savaşın ağır yükü ve stresinden kurtulmak, müziğin ruhu dinlendiren ve sakinleştiren etkisiyle rahatlamak maksadıyla, özellikle kadınlar ve cariyeler savaş zamanları orduya eşlik etmiş ve ordunun konakladığı yerlerde def ve şarkılarıyla insanları eğlendirip, askerlerin yorgunluklarını gidermelerine ve moral bulmalarına yardımcı olmuşlardır. Kureyş müşriklerinin Bedir Savaşına çıkarken, yanlarında defleriyle insanlara şarkılar söyleyen ve her konakta düzenlenen eğlence meclislerinin temel aktörü konumunda bulunan cariyeleri yanlarında götürmeleri,⁶² savaş bile olsa insanların müzik ve eğlenceden vazgeçemediğini göstermesi bakımından önemli bir veridir. Özellikle kadınların cephe gerisinde erkekleri desteklemek ve onlara cesaret vermek için defleriyle şiir ve şarkılar okumaları, savaş meydanlarındaki müziksel unsurların başka bir göstergesidir. Uhud Savaşına çıkarken Mekkelilerin, Hind bnt. Utbe başta olmak üzere bir grup kadın ve cariyeyi savaşa götürmeleri ve bu kadınların savaşın en kritik anında yanlarında getirdikleri deflerle, savaşın kaderini belirleyebilecek ölçüde etkili şiirler söyleyip, şarkılar okumaları,⁶³ savaş meydanlarındaki müziksel unsurların etkisinin ne kadar kuvvetli olduğunu gözler önüne sermektedir.

⁶¹ İbn Habîb, *Muhabber*, s.138-139; Isfehâni, *Eğânî*, VIII, 328-329; Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, Kahire 1923, V, 38; Nâsıruddin el-Esed, *el-Kıyân ve'l-Ğinâ' fî'l-Asri'l-Câhilî*, Beyrut 1988, 83.

⁶² Vâkıdî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-Meğâzî*, thk: Muhammed Abdülkadir, Ahmed Atâ, Beyrut 2004, I, 32; İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî', *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebir*, thk: Ali Muhammed Ömer, Kahire 2012, II, 12; Belâzurî, *Ensâb*, I, 246; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyan an Te'vîli âyi'l-Kur'an*, Beyrut 1988, X, 16-18; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk: Ahmed Ebû Hakim ve ark., Beyrut 1989, III, 359; Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan, *Târîhu'l-Hamîs*, Beyrut 2009, II, 92; Halebî, *es-Sîre*, II, 370.

⁶³ İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 335; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 204-205; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk: Cemal Sabit, ve ark., Kahire 2006, III, 24; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 38; Belâzurî, *Ensâb*, I, 269; Taber, *Tarih*, II, 63; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk: Abdusselâm b. Muhammed, Beyrut 2000, s.162; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 17; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XVII, 90; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, IV, 213; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, II, 191-192; Halebî, *es-Sîre*, II, 486-487; Muhammed Hüseyin Heykel,

Müzik aynı zamanda muhaliflerin susturulması ve bertaraf edilebilmesi için de cahiliye dönemi insanların en çok başvurduğu kaynaklar arasında yer almaktadır. Mekkelilerden bazıları Hz. Peygamber'e karşı çıkmak ve onu aşağılamak amacıyla bazı cariyeleri onu hicvetmek için şarkı söylemeye teşvik etmişlerdir. Olayların akışından bu şarkıcıların, bu işi bilerek ve isteyerek yaptıkları anlaşılmaktadır. Çünkü Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber'in (as) ortadan kaldırılmalarını istediği kişiler arasında bu iki cariye de olduğunu görmekteyiz.⁶⁴

Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'i tahkir etme ve tebliğ vazifesine engel olma kasdıyla çeşitli sesler çıkarmaları yine müzik çerçevesinde değerlendirilebilecek unsurlar taşımaktadır. Hz. Peygamber'in namaz kılip, Kur'an okumaya başladığı zamanlarda, insanların onu duymasını engellemek amacıyla, çeşitli hayvan sesleri çıkardıkları ve alkışlarıyla onu sustutmaya çalıştıklarından bahsedilmektedir.⁶⁵ Bu durum her ne kadar Müslümanların kalbini yaralayacak içeriğe sahip olsa da Mekkeli müşrikler bunu kendileri için bir eğlenceye dönüştürmüşlerdir.

İslam öncesi Arap toplumu eğlence anlayışında önemli bir konumda bulunan müziğin kullanım alanı bulduğu bir başka yer ise, müzikal gösterilerin yanında pek çok eğlence, çeşitli sportif yarışma ve faaliyetlere de ev sahipliği yapan panayırlardır. Alış veriş yaparken manevi bir ihtiyaç olan dinlenme, rahatlama ve hayattan zevk almayı da ihmal etmeyen dönemin insanları bu amaç doğrultusunda panayırlarda icra edilen müzik törenlerine katılmayı da ihmal etmemişlerdir. Farklı eğlence faaliyetlerinde olduğu gibi, bu yerlerde müzik icra etme görevi yine cariyeler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Panayırlara yakın bölgelerde bulunan Mekke,

Hiz. Muhammed'in Hayatı, çev: Vahdettin İnce, İstanbul 2015, s.308; Kılıç, "Ebû Süfyan b. Harb'in Hayatı", *CÜİFD*, Sivas 1998, II, 471.

⁶⁴ İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, s.118; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 318; Belâzurî, *Ensâb*, I, 305, VII, 188; Ya`kûbî, *Tarih*, II, 60; İbn Abdilber, Ebu Ömer Yusuf, *ed-Düer fi İhtisâri'l-Meğâzâi ve 's-Siyer*, thk: Şevki Dayf, Kahire 2010, s.234; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 124-125; Halebî, *es-Sîre*, III, 199.

⁶⁵ Enfâl, 8/35; Isık çalıp, el çırpma âdeti sadece Hz. Peygamber ve onun namaz kılmasını engellemekle alakalı değildir. Kâbe etrafında namaz kılariken yaptıkları bu davranışın kökenleri İslam öncesi döneme kadar uzanmaktadır. Hatta bu ritüel ibadet içerisinde bir eğlence şeklinde icra edilmeye başlanmış ve İslam'ın gelmesiyle birlikte müşrikler bu davranışları Hz. Peygamberi engellemek için sergilemeye başlamışlardır. Ayrıntılı bilgi ve farklı rivayetler için bkz: Korkut Dindi, "Kur'an-Siyer Münasebeti Bağlamında Müşriklere Nisbep Edilen Isık Çalma ve El Çırpma Ritüeli", *İslamî Araştırmalar*, 2019, XXX/II, 248-249; Mehmet Yaşar, "Enfâl 35. Âyeti Çerçevesinde Cahiliye'de Mukâ, Tasdiye ve Salât", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 2017, III/1, 175-177.

Medine, Tâif ve Hayber gibi şehirler Arap müziğinin gelişip olgunlaşmasında çok önemli roller üstlenmişlerdir. Hem panayırlarla olan yakın münasebetleri hem de bu panayırlarda şarkıcılık yapan cariyeleri barındırmaları dolayısıyla bu şehirlerin Arap müziğinin gelişimindeki payı oldukça fazladır.⁶⁶ Bedir Savaşı öncesi kervanın kurtulmasıyla birlikte savaşa gerek olmadığını söyleyen Ebû Süfyân'a, Ebû Cehil'in, "Bedir bizim panayır yaptığımız yerlerden, burada şarkıcılardan şarkı dinlemeden geri dönmeyeceğiz diyerek tepki göstermesi",⁶⁷ İslam öncesi dönemde panayır ve müzik ilişkisini gözler önüne sermekte ve toplumsal konumunu yansıtmaktadır.

İslam öncesi müzik ziyafetinin yapıldığı başka bir alan ise düğün törenleridir. Cariyelerin def ve mizmarları eşliğinde yapılan düğün törenlerinde müzik, vazgeçilmez bir eğlence unsuru olmuştur.⁶⁸ Yine bu düğün törenlerinde Habeşli kölelerin müzik eşliğinde oynadıkları yöresel oyunları ve folklor gösterileri⁶⁹ İslam öncesi Arap toplumunda müzik ve dans gösterilerinin en güzel örneklerini bizlere göstermektedir.

Sohbet ve gece meclisleri,⁷⁰ karşılama törenleri,⁷¹ bayram kutlamaları da⁷² aynı zamanda bu tür müzik gösterilerinin sıklıkla icra edildiği yer ve zamanlar arasında ön plana çıkmaktadır. Mekkeli gençlerin uğrak mekânlarından olan meyhaneler de yine müzikli eğlencelerin tertip edildiği en önemli yerler arasında yer almaktadır.⁷³ Meyhanelerde şarkıcı cariyelerin ortaya koyduğu birbirinden güzel nağmeler ve sarhoşluğun etkisiyle insanlar kendinden geçmiş ve toplumda infial yaratabilecek olaylara imza atmışlardır. Ebû Leheb'in de aralarında bulunduğu bir grubun içki parası bulabilmek amacıyla Kâbe'ye ait ceylan heykellerini çalıp,

⁶⁶ İbn Abdirabbih, *el-`ikdu'l-Ferîd*, VI, 27.

⁶⁷ Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 32; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 401; Belâzurî, *Ensâb*, III, 231; Taberî, Ebu Ca`fer Muhammed b. Cerîr, *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut 1987, VII, 16-18; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 16-17; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XVII, 17-20; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 99; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 359; Heykel, *Hz. Muhammed*, s.269.

⁶⁸ İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 128; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 639; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, I, 486; Mahmud Esad Seydişehrî, *Tarih-i Din-i İslam*, sad: Önder Akıncı, İstanbul 1983, I, 420; Ali Osman Ateş, "Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler", *BYASİ*, II, 57

⁶⁹ Cevad Ali, *el-Mufassal*, V, 122.

⁷⁰ Cevad Ali, *el-Mufassal*, V, 107.

⁷¹ Cevad Ali, *el-Mufassal*, V, 108; Öz, *İslam Tarihi*, s.358.

⁷² İsrâfil Balcı, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, Ankara 2015, s.44.

⁷³ Belâzurî, *Ensâb*, III, 246; Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 667.

parasını içkiye yatırmaları,⁷⁴ içki ve müziğin hazcı dünya anlayışı çerçevesinde gençlerin zihin dünyalarında ne kadar önemli bir yer işgal ettiğini göstermektedir. Şarkıcılara eşlik etmek maksadıyla, içerisinde bulunan kişilerden naraların da yükseldiği meyhaneler, hiç kuşku yok ki İslam öncesi Arap Yarımadasında müzik icra edilen en önemli yerler arasında yerini almaktaydı.⁷⁵

Medine'ye yapılan hicretle birlikte siyasi olarak rahata kavuşan İslam toplumunu, Mekke döneminde yaşanan sosyal hayata nispetle daha renkli ve eğlenceli zamanlara kavuşmuştur. İslam dininin mûsikiye bakış açısı yani helal veya haramlığı ayrıca işleneceğinden burada biz bu konuya girmeden tarihi veriler doğrultusunda Asr-ı saadette Müslüman yaşantısında var olan müzik unsurlarından bahsetmek istiyoruz.

Medine'ye hicret sırasında def ve şarkılarla karşılanan Müslümanlar,⁷⁶ Hz. Peygamber'in vefatına kadar çeşitli vesilelerle müzikle hemhal olmuş ve farklı şekil ve zamanlarda sergilenen müzikal gösteriler sosyal hayatın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Hz. Peygamber dönemi müzik gösterilerinin en yoğun olduğu yerlerin başında hiç kuşkusuz düğün merasimleri gelmektedir. Düğün törenleri her toplumda olduğu gibi İslam toplumunda da çeşitli etkinlik ve kutlamalar aracılığıyla icra edilmekteydi. Çeşitli vesilelerle Hz. Peygamber'in (as) bu tür düğün merasimlerine katıldığı ve buralarda cariyelerin defleri eşliğinde onlardan müzik dinlediği rivayetlere yansımış hususlardandır. Rübeyyi` bnt. Mu`avviz'in düğün töreninde cariyelerin defleriyle icra ettiği müziği dinleyen Hz. Peygamber onlara karışmamış, sadece okudukları şiirde İslam akidesine uygun düşmeyen yeri değiştirmiştir.⁷⁷ Hz. Peygamber'in "Helal ile haram arasında def vardır" demesi,⁷⁸ gelinin damat evine tesliminde sergilenen *saçı* uygulamasında def çalınıp şiir ve

⁷⁴ İbn Habîb, *Münammak*, s.59-61; Halebî, *es-Sîre*, I, 40; el-Esed, *el-Kıyân ve'l-Ğinâ*, 80; ayr. bnz: Bozkurt, *Folklor Eğlence*, s.42.

⁷⁵ *Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*, çev: Nurettin Ceviz ve ark., Ankara 2013, s.57-58, 104.

⁷⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 195; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 38-39; Semhûdi, Nureddin Ali b. Abdullah el-Hasenî, *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa*, thk: Muhammed Nizameddin el-Futeyyih, Medine 2008, I, 583-584; Huzâî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Tahrîcu'd-Delâlati's-Sem`iyye*, thk: Ahmed Muhammed Ebû Selâme, Kahire 2009, s.778.

⁷⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, X, 416; İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Usdu'l-Ğâbe*, thk: Halil Memun Şiha, Beyrut 2009, V, 281; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 141; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, Beyrut trz., VIII, 79.

⁷⁸ Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünenu'n-Nesâî*, thk: Abdulfettah Ebû Gudde, Beyrut 1988, "Nikah", 3369; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV; Huzâî, *Delâlatü's-Sem`iyye*, s.776.

şarkıların okunması, yine Hz. Peygamber'in ensardan birisinin düğün töreni için, “ensar şarkıyı ve eğlenceyi sever” diyerek, onlara şarkı söyleyen cariyelerden gönderilmesini Hz. Âişe'ye salık vermesi,⁷⁹ müziksel unsurların düğünler içerisinde yer aldığını ve bunun bizzat Hz. Peygamber tarafından teşvik edildiğini göstermektedir.

İlk dönem İslam toplumunda mûsikinin sıkça icra edildiği diğer bir zaman ise bayramlardır. İslam öncesi Medine'de kutlanan bayramların İslami bayramlarla değiştirilmesinden sonra, bayram eğlenceleri de yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır. Böyle bir bayram günü Hz. Âişe'nin cariyelerden şiir ve şarkılar dinlemesi ve Hz. Peygamber'in onları azarlayan ve ayıplayan Hz. Ebubekir'i engellemesi,⁸⁰ İslami dönem bayramlarında müzikal gösterilerin dini bir sakınca ve çekince olmadan icra edildiğini göstermektedir.

Sefer esnasında ve seferden dönüşlerde müzik İslam toplumu içerisinde varlığını devam ettirmiş ve dönemin sosyal yaşantısına renk katmaya devam etmiştir. Gerek Hz. Peygamber gerekse sahâbîler yolculuğun stres ve sıkıntısını azaltmak için ilkel Arap müziği diye nitelendirebileceğimiz *hidâ*'ya sıkça başvurmuşlardır. Arap müziğinin ilk örneğini teşkil eden bu tür, çeşitli vesilelerle İslam toplumunda yaşatılan bir gelenek halini almıştır. Hayber Gazvesine çıkış esnasında Hz. Peygamber'in Âmir b. el-Ekvâ'dan *hidâ* istemesi üzerine onun devesinden inip devenin önüne geçerek şiirler okuması,⁸¹ yine bu gazve sırasında geceleyin konak yerinde Hassân b. Sâbit'in Hz. Peygamber'e *hidâ* okuması ve bu esnada atının ilginç bir şekilde başını yere indirmemesi,⁸² kaza umresi (Umretü'l-Kazâ) esnasında Mekke'ye girerken Abdullah b. Revâha'nın Hz. Peygamber'in devesinin yularından

⁷⁹ İbn Abdîrabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, VI, 7-8; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 139; Huzâî, *Delâlatü's-Sem'iyye*, s.776; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.52; Ateş “Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler”, 57; Adem Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)*, İstanbul 2017, s.63.

⁸⁰ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk: Kasım eş-Şemmâ'î, Beyrut 1977, “İydeyn”, 896; Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk: Muhammed Fuad Abdulbakî, Kahire 1991, “İydeyn”, 16; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 138; İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd, “Risâle fi'l-Ğinâ el-Mülhî (Eğlence İçerikli Müziğin Hükümüne Dair)”, çev. Ali Pekcan, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya 2003, 221; Kettânî, Muhammed Abdulhayy, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, çev. Ahmet Özel, İstanbul 2003, II,188.

⁸¹ Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, IV, 73; İbnü'l-Cevzî, *Telbîs*, s.231; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 427; ayr. bnz: Bozkurt, *Folklor Eğlence*, s.80.

⁸² İsfehâni, *Eğânî*, IV, 143.

tutup, hidâ söyleyerek birlikte Mekke'ye girmeleri,⁸³ İslam öncesi Arap müziğinin aslı olarak başlayan hidânın, zaman geçse de etki ve öneminden bir şey kaybetmeyip, İslami döneme kadar varlığını devam ettirdiğini ve Müslüman yaşantısında bu türden hareketle müziksel unsurların daima var olduğunu bizlere göstermektedir. Farklı zaman ve mekanlarda çeşitli vesilelerle Hz. Peygamber'e hidâ söyleyen sahâbelerin varlığı ve bunların kayıt altına alınmış olması da bu konuda göze çarpan önemli unsurlar arasında yer almaktadır.⁸⁴ Ayrıca sahâbilerden Berâ b. Malik'in erkekler, Enceşe'nin ise kadınlara hidâ söyleyerek onları neşelendirdiğinden bahsedilmektedir.⁸⁵ Hz. Peygamber'e sefer dönüşü defileyle şiir okuyan siyahi cariyeye örneği de, yine bu kısımda zikredebileceğimiz Asr-ı Saadetteki müzikal gösterileri arasında yer almaktadır.⁸⁶

Hz. Peygamber dönemi eğlence kültürü açısından müziğin kendisine kullanım sahası bulduğu yerlerden bir diğeri ise özel sohbet ve eğlence meclisleridir. İçkinin haram kılınışına kadar, cahiliye dönemi eğlence kültüründe olduğu gibi İslami dönem eğlence kültüründe de içki ile müzik ayrılmaz ikili gibi insanların eğlence anlayışına hizmet etmişlerdir. Hz. Hamza'nın Bedir sonrası meyhane benzeri bir yerde cariyelerden müzik dinlemesi,⁸⁷ yine benzer şekilde Hassân b. Sâbit'in cariyesinden sohbet meclisinde arkadaşlarıyla beraber şarkı dinlemeleri,⁸⁸ içerisinde müziksel unsurların yer aldığı toplantı ve meclislere örnek olarak gösterilebilir.

⁸³ İbn İshâk, *es-Sîre*, II, 503; Vâkîdî, *Meğâzî*, II, 189; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 286; Taberî, *Tarih*, II, 142; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I, 303; İbn Hibbân, *es-Sîretün'n-Nebeviyye*, s.232; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 105; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 229; Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, IV, 126; Huzâî, *Delâlatü's-Sem'iyye*, s.406; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 67; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, V, 226; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 46; Halebî, *es-Sîre*, III, 153; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, I, 517; Heykel, *Hz. Muhammed*, s.439.

⁸⁴ İbn Kayyım el- Cevziyye, Şemsüddin Muhammed b. Ebi Bekr, *Zâdu'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, thk: Şu'ayb el-Arnâvut, Abdulkadir el-Arnâvut, Beyrut 1986, I, 128.

⁸⁵ İbn Abdilber, Ebu Ömer Yusuf, *el-İsti'ab Fî Ma'rifeti'l-Ashab*, thk: Halil Memun Şiha, Beyrut 2012, s.105; İbnü'l-Cevzî, *Telbîs*, s.231; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, I, 200-201; Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmu'n-Nübelâ*, thk: Şuayb el-Arnâvut, Hüseyin el-Esed, Beyrut 1990, XVIII, 294; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, III, 132; Huzâî, *Delâlatü's-Sem'iyye*, s.402; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 68; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, XI, 427; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, I, 517; Cevad Ali, *el-Mufassal*, V, 116, 119.

⁸⁶ Huzâî, *Delâlatü's-Sem'iyye*, s.778; Rıza Savaş, "Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı", BYASİ, III, 147.

⁸⁷ Belâzurî, *Ensâb*, III, 231; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 347; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 78; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 379.

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, V, 334, 499; İbn Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, VI, s.8; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, II, 199.

b) Müzik Aletleri

Şarkı ve müzik sanatının en önemli temel unsurlarından biri de hiç kuşku yok ki müzik aletleridir. Çeşitli dönem ve kültürlerle ait farklı yapı ve rollerde pek çok müzik aleti kullanılmış ve kullanılmaya da devam etmektedir. İslam öncesi ve İslami dönem Arap toplumunda kullanılan ve yaygın olan müzik aletleri hemen hemen benzer özellikler taşımaktadır. Genellikle üflemlili ve vurmali olan bu müzik aletlerinin çoğunu, bölge medeniyetlerinden kültürel etkileşim sonucu alınmış çalgı aletleri oluşturmaktaydı.

Çeşitli kültürlerin etkisiyle Arap toplumunda yaygınlık kazanan bu müzik aletlerinin en önemli ve en çok kullanılanı *def*'tir. Çeşitli şekil ve yapılarında bulunan def, düğün törenleri, bayram eğlenceleri, savaşlarda orduya cesaret verme ve askerleri eğlendirme, karşılama törenleri ve diğer eğlence zamanlarında en fazla göze çarpan müzik aletidir. Tam olarak ne zaman ve kim tarafından bulunduğu belli olmayan def, orta doğu kökenli diğer medeniyetlerde de eğlence aktivitelerinde sıklıkla kullanılan en önemli müzik aletlerinin başında gelmektedir.⁸⁹ Def ile birlikte zikredilen ve rivayetlerde sıkça rastlanılan diğer müzik aleti ise *mizmâr*'dır مزمار. Mizmâr'ın kaval veya ney benzeri üflemlili bir çalgı aleti olduğu söylenmektedir.⁹⁰ Bunların dışında bahsi geçen bir başka müzik aleti ise *davul*'dur. Söz konusu aletin davul ya da başka bir müzik aleti olup olmadığı, ayrıca bunun Hz. Peygamber döneminde kullanılıp kullanılmadığı şüpheli bir konudur.⁹¹

İslam'ın gelmesine yakın bir dönemde Arap toplumunda İran medeniyeti aracılığıyla, kültürel etkileşimin bir sonucu olarak yer edinmiş ve telli çalgılar kısmına giren diğer bir müzik aleti de *ud*'tur. Ud, Nadr b. Hâris tarafından Hire'de öğrenilip Mekke'ye getirilene kadar bölgede bilinmeyen bir çalgı aletiydi. Nadr, hem ud'u hem de nağmeli şarkı söylemeyi cariyelerine öğretmiş ve böylece ud, Hicaz bölgesi ve yarımadanın farklı yerlerinde meşhur olmaya başlamıştır.⁹² *Zil* de aynı

⁸⁹ Nebi Bozkurt, "Def", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 84; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 108; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, II, 591; Aycan, "İslam Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı", 158.

⁹⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 108; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, II, 591; Aycan, "İslam Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı", 158, 192.

⁹¹ Nebi Bozkurt, "Davul", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 53; Bozkurt, *Folklor Eğlence*, 91-92.

⁹² İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, s.67; Belâzurî, *Ensâb*, I, 124; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 31-32; Mes`udi, *Mürûcu'z-Zeheb*, IV, 236; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 114; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, II, 591; Ud'un

şekilde bu dönemde Arap yarımadasında, bölge insanının bildiği ve kullandığı vurmali müzik aletlerindedir.

c) Şarkıcılar

İslam öncesi ve sonrası eğlence meclislerinin önde gelen unsurlarından olan şarkıcıların çoğunluğunu, bölgeye köle ticareti vasıtasıyla getirilen yabancı uyruklu cariyeler oluşturmaktaydı.⁹³ Çoğunluğu yabancı uyruklu şarkıcılar oluştursa da bölgede Arap kökenli ve bu işi meslek edinmiş şarkıcıların da bulunduğunu belirtmemiz gerekiyor. Arap kökenli bu şarkıcıların en önemli ismi, aynı zamanda önemli bir kıssa anlatıcısı da olan Nadr b. Hâris'tir. O Hire'de iken ud çalmasını öğrenmiş, daha sonra bu aleti Mekke'ye getirerek, işi hem cariyelerine öğretmiş hem de kendisi bu ud aracılığıyla şarkılar söyleyerek bunu bir meslek haline getirmiştir.⁹⁴

Nadr dışında bölgede bulunan şarkıcılar genellikle cariyeye olduğundan çoğunun ismi günümüze kadar ulaşmamış, ancak bunlardan çok azının ismi günümüze gelebilmiştir. Hz. Peygamber'le Mekke döneminde şarkılarıyla alay eden Fertana ve Kureybe şarkıcı cariyelerin en tanınmışlarındandır.⁹⁵ Bedir savaşı esnasında Mekkeli müşriklerin kendilerini eğlendirsinler diye yanlarında götürdükleri Sâre ve Azze adlı cariyeler de yine bu dönemde bölge halkı tarafından tanınan meşhur şarkıcılar arasında yer almaktadır.⁹⁶ Ayrıca Mekkeli gençlerin uğrak yerlerinden olan meyhanelerde şarkılar söyleyen, Kays b. Adî es-Sehmî'nin cariyeleri Esmâ ve Asme⁹⁷ İslam öncesi dönemde şarkıcılık yapan ve isimleri günümüze kadar gelebilmiş şarkıcılardan bazılarıdır. Bunlar dışında isimleri bilinmese de şarkıcılık yapan birtakım cariyelerin olduğu da yine rivayetlere yansımaktadır. Örneğin Abdullah b. Cud'ân'ın, şair Ümeyye b. Ebi Salt'a hediye

eğlence hayatındaki rolü için ayr. bnz: Aycan, "İslam Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı", 158; Bozkurt, *Folklor Eğlence*, s.92-93.

⁹³ Bozkurt, *Hadisler'de Sosyal Hayat*, s.90.

⁹⁴ İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, s.67; Belâzurî, *Ensâb*, I, 124; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, *el-Maârif*, thk: Servet Ukkâşe, Mısır 1992, s.576; Mes'udi, *Mürücu'z-Zeheb*, IV, 236; Cevad Ali, *el-Mufassal*, V, 114; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, II, 591.

⁹⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 188; Ya`kûbî, *Tarih*, II, 60; İbn Abdilber, *ed-Dürer*, s.234; Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, IV, 183; Halebî, *es-Sîre*, III, 199; el-Esed, *el-Kıyân ve'l-Ğinâ*, 86-87; Heykel, *Hz. Muhammed*, s.470.

⁹⁶ Belâzurî, *Ensâb*, I, 246; el-Esed, *el-Kıyân ve'l-Ğinâ*, 87-88.

⁹⁷ Belâzurî, *Ensâb*, III, 246; İbn Habîb, *Münammak*, s.60.

ettiği şarkıcı iki cariye,⁹⁸ Mikyas b. Kays'a ait olduğu söylenen şarkıcı cariye⁹⁹ bunlar arasında zikredilebilecek şarkıcılar arasındadır. İslam öncesi Medine'de de bu tür şarkıcı cariyelerin bulunduğu kaydedilmektedir. Abdullah b. Übey b. Selûl'e ait Hammâme ve isimleri tam olarak bilinmeyen şarkıcı cariye gurubu bu hususta zikredilebilecek kişiler arasında yer almaktadır.¹⁰⁰

İslami dönem şarkıcıları arasında ise daha önce bahsedilen Erneb ilk sıralarda yer almaktadır.¹⁰¹ Hz. Âişe'ye bayram günü def çalıp şarkı söylerken Hz. Ebubekir'den azar işiten iki cariyeden, ismi günümüze kadar ulaşan Hammâme,¹⁰² Medine dönemi düğünlerinde şarkıcılık yapan ve şarkı sözlerini Hz. Peygamber'e (as) arz edip, onayını alan Ümmü Nebî,¹⁰³ Hz. Peygamber'e Mukavkis tarafından hediye edilen ve onun da Hassân b. Sâbit'e hediye ettiği Sîrin, ud çalıp, şarkı söylemekle meşhur şarkıcılardan bazılarıdır.¹⁰⁴ Meslekleri şarkıcılık olmasa da bu dönemde güzel sesi ve söyledikleri hidâlarla meşhur olan Rebah b. Mu`terif,¹⁰⁵ Berâ b. Mâlik ve Enceşe de bu kısımda isimlerini zikredebileceğimiz kişiler arasındadır.¹⁰⁶

Cahiliye ve İslami dönemin kendine has âdet ve kültürü içerisinde sosyal hayatın zevk ve renginin bir yansıması olan müzik, çeşitli vesilelerle dönemin insanları tarafından farklı etkinlikler sırasında icra edilmiş ve eğlence faaliyetlerinin temel aktörlerinden biri olmuştur. İlk olarak deve sürücülerinin basit terennümleri şeklinde başlayan müzik sanatı, zamanla değişip gelişerek çeşitli usul ve türlere ayrılmış ve bölgede kimi yerli kimi de yabancı şarkıcı ve cariyeler tarafından insanları eğlendirmek ve güzel vakit geçirmelerini sağlamak maksadıyla seslendirilmişlerdir. Şarkıcıların terennümlerindeki etkileyciliği daha fazla artırmak

⁹⁸ İbn Habîb, *Muhabber*, s.138-139; Isfehâni, *Eğânî*, VIII, 328-329; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, V, 38; el-Esed, *el-Kiyân ve'l-Ğinâ*, 83.

⁹⁹ İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, s.101.

¹⁰⁰ Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, II, 191; Aycan, "İslam Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı", 158.

¹⁰¹ İbn Abdirabbih, *el-`ikdu'l-Ferîd*, VI, 7-8; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 139; Huzâî, *Delâlatü's-Sem`iyye*, s.776; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 4.

¹⁰² İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 53.

¹⁰³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 285-286.

¹⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, V, 334, 499; İbn Abdirabbih, *el-`ikdu'l-Ferîd*, VI, 8; Halebî, *es-Sîre*, II, 241; el-Esed, *el-Kiyân ve'l-Ğinâ*, 92; bu şarkıcılar için ayrı ayrı: Bozkurt, *Folklor Eğlence*, s.84-90.

¹⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, II, 173.

¹⁰⁶ İbn Abdilber, *el-İstî`âb*, s.105; İbnü'l-Cevzî, *Telbîs*, s.231; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, I, 200-201; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, III, 132; Huzâî, *Delâlatü's-Sem`iyye*, s.402; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, I, 517.

maksadıyla çeşitli şekil ve amaçlarda müzik aletleri de kullanılmıştır. İslam'ın gelmesiyle birlikte sosyal yaşantıya verilen bir önemin gereği olarak insanlar, önceki dönemde olduğu gibi bu dönemde de şarkılar dinleyip eğlenceli vakitler geçirmeyi ihmal etmemişlerdir. Hz. Peygamber çeşitli vesilelerle şarkı dinlemiş ve dinlenilmesini tavsiye ederek insanların sosyal yaşamda nasıl davranmaları gerektiğinin de örneğini yapmıştır.

C. Bireysel Eğlenceler

I. Ziyafetler

i. Cömertlik Anlayışı

Konumuzla doğrudan alakası olmayan Arap toplumundaki cömertlik anlayışı, eğlence faaliyetleri arasında değerlendirdiğimiz ziyafet ve şöenler için bir giriş mesabesinde ve konuya hazırlık olarak değerlendirilecektir. Buradaki amacımız cömertlik anlayışı ve bununla bağlantılı olan konuların toplumda nasıl bir yansıması olduğu ve ziyafetler üzerinde ne gibi etkilerinin olduğunu tespit edebilmektir.

Cahiliye dönemi Araplarının faziletlerinden biri olarak kabul edilen cömertlik ve misafire ikram duygusu, toplumda çok önemli bir konumda yer almaktaydı.¹⁰⁷ Kisra Enûşirvân'ın huzurunda, Heysem b. Adî ve beraberindeki heyetin Arapların üstünlüklerini sayarken, misafire ikram etme ve ziyafet vermeye dair yönlerini de zikretmeleri,¹⁰⁸ Arapların İslam öncesi faziletlerine dair bilgiler barındırmaktadır. Arapların misafir ağırlayıp, insanlara ziyafet verebilmek için adeta birbirleriyle yarıştıkları tarihi bir vakıdır. *Mu`âkara* معارقة diye isimlendirdikleri bu yarış, misafir ve ziyafet için kimin daha çok deve kurban edeceğine dair yapılan çekişmeleri ifade etmek için kullanılan bir terimdir.¹⁰⁹ Daha çok toplumda yer edinen müfâhere ve münâferenin bir sonucu olan bu rekabetin en meşhuru, Ümeyye ve Hâşim arasındaki çekişmedir. Hâşim'in bu münâfereden kazandığı yüz deveyi keserek insanlara yedirmesi, cahiliye döneminde ziyafet için verilen mücadelenin tipik bir örneğini

¹⁰⁷ İbn Habîb, *Münammak*, s.27; Heykel, *Hz. Muhammed*, s.47.

¹⁰⁸ Mes`ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, II, 129.

¹⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "akr", IX, 318; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 74; Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, İstanbul 2012, s.124.

yansıtmaktadır.¹¹⁰ Bu dönemde insanların misafir bulabilmek ve kış gecelerinde yolda kalmış insanlara yardım edip, ziyafet verebilmek maksadıyla çeşitli yöntemlere başvurduklarını görmekteyiz. Bunlardan en önemlisi ve en fazla göze çarpanı, toplumun önemli övünç kaynaklarından da biri olan ve gece vakitlerinde yüksek tepelere yakılan *nâru'l-kırâ* القرى denilen *misafir ateşidir*.¹¹¹ Yakılan bu ateş, çevrede misafir veya yolcu varsa, onları yakılan bu ateşin yardımıyla davet ederek, bu kişilere ziyafet verebilme düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Cahiliye Araplarının en büyük övünç kaynaklarından biri olan bu ateş için kimi zaman kölelerin de kullanıldığı tarihen sabit bir durumdur. Hâtem et-Tâî'nin kölesine bu işle ilgilenmesini, eğer ziyafet verebilecek bir misafir bulabilirse, onu hürriyetine kavuşturacağını vaat etmesi bu duruma dair güzel bir örnektir.¹¹² Uyuya kaldığı için yaktığı ateşin sönmesiyle, gece yakınlardan geçen bir misafiri kaçırdığını anlayıp, üzüntüsünden ağlayan Mâlik b. Nüveyre gibi örnekler,¹¹³ cömertlik ile ilgili toplumda yer edinen anlayışın güzel bir özetidir. Arapların övünç kaynaklarından biri haline gelen bu anlayış ve yakılan misafir ateşi sayesinde, bazı insanlar bu işle tanınmış ve yaptıkları bu iş isimlerinin bile önüne geçmiştir. Âmir b. Harbeş ismindeki birine ateş körükleyen anlamında *mûkîd* diye lakap takılması onun misafir ateşine verdiği öneme atfen söylenmiştir. Yine bu işle sürekli meşgul olup, geceleri ateş yakarak insanlara yol gösteren ve onları ziyafete davet eden Üsâme b. Amr'ın *hâd* diye çağırılması,¹¹⁴ bu konuda zikredilmesi gereken başka bir örnektir. Misafir bulmak için ateş yakma işlemi dışında, *dâi'z-zamîr*, *meşîdu'z-zikr* gibi isimleri olan

¹¹⁰ Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 45; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 282-283.

¹¹¹ İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, s.145; İbn Habîb, *Muhabber*, s.108; Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *el-Buhalâ*, thk: Tâha el-Hacirî, Kahire 1981, s.243; Belâzurî, *Ensâb*, VII, 62, VII, 271; İbn Abdirabbih, *el-'ikdu'l-Ferîd*, I, 287; İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, s.355; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, II, 620; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, I, 113, III, 204; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 88, 95; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, II, 621; Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 143; Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 577, 582; Ahmet Çelebi, *İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız*, çev: Hasan Fehmi Ulus, Bursa 1997, s.143; Harun Öğmüç, *Cahiliye Döneminde Araplar*, İstanbul 2013, s.232; Abdurrahman Özdemir, *Lebid b. Rebîa el-Amirî ve Divanı*, İstanbul 2007, s.190.

¹¹² İbn Abdirabbih, *el-'ikdu'l-Ferîd*, I, 287; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, III, 204; Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 577; Çelebi, *İslam Öncesi Mekke*, s.147; Hakkı Dursun Yıldız (ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1993, I, 152.

¹¹³ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 62.

¹¹⁴ İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, s.145; İbn Habîb, *Muhabber*, s.108; Belâzurî, *Ensâb*, VII, 62; İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, s.355; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, II, 620.

köpeklerin kullanılması¹¹⁵ da yine bu dönemde cömertlik ve ziyafet anlayışına verilen önemin yansımalarındandır. Köpek bulunmadığı zaman insanların köpek gibi havlayarak misafir bulmayı ümit etmeleri¹¹⁶ ise olayın çok daha farklı bir anlayış çerçevesinde algılandığını göstermektedir. Bu anlayış toplumda o kadar önemli bir konuma gelmiştir ki, yolcuların yakılan ateşleri görememe ihtimali yüzünden vereceği ziyafetin kaçırılma endişesi ve insanları davet maksadıyla özel kokulu yaş mendillerin yakılması,¹¹⁷ olayın boyutunun ne yöne evrildiğini gözler önüne sermektedir.

Kusay b. Kilâb döneminde kurulan Rifâde kurumu da cahiliye dönemi cömertlik anlayışının tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Kureyş kabilesinin zengin ve önde gelenlerine: “Siz Allah’ın komşuları, haremehliniz. Hacılar ise Allah’ın evinin misafiri ve ziyaretçileridir. Onlar misafirlik ve ziyafet için hakkı olanlardır” şeklindeki sözleriyle¹¹⁸ ve *hak* adı altında zenginlerden aldığı bir miktar para ile hacıların yiyecek ihtiyacını karşılamış ve o yiyecekleri Mekke’ye gelen misafir ve ziyaretçilere ikram edip, onlara ziyafet verme geleneğini başlatmıştır. Kendisinden sonra ise oğulları ve torunları bu geleneği devam ettirmiş ve gelen hacıların yiyecek ihtiyacı kurulan rifâde kurumuyula karşılanmıştır.¹¹⁹

Cahiliye dönemi cömertlik anlayışının diğer bir göstergesi, Köroğlu misali zenginlerden aldıklarıyla fakirlere ziyafet veren *su`lûk* صعولك şairlerdir. Sözlükte, “fakir, malı bulunmayan” anlamında¹²⁰ kullanılan bu kelime, özellikle cimri zenginlerden çaldıkları malları fakirlere ve muhtaçlara veren Urve b. el-Verd, Ebû Hirâş el-Huzelî gibi şairler hareketi için kullanılmaktadır. Öncüleri Urve b. Verd olan

¹¹⁵ Câhiz, *Buhalâ*, 137-238; İbn Abdırabbih, *el-`ikdu'l-Ferîd*, I, 289; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 88; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, II, 621; Mustafa Çağrıç, *Kur'an'ın geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*, İstanbul 2017, s.129; Ögmüş, *Cahiliye Döneminde Araçlar*, s.216.

¹¹⁶ Câhiz, *Buhalâ*, s.238, Ögmüş; *Cahiliye Döneminde Araçlar*, s.232.

¹¹⁷ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 88; Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 582.

¹¹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 103; İbn Habîb, *Münammak*, s.32-33; Belâzurî, *Ensâb*, I, 54-55; Ezrakî, Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdullah b. Ahmed, *Ahbâru Mekke*, thk: Rüşdî Salih Milhasan, Beyrut 1983, I, 110, 195; Süheyli, *Ravdu'l-Ünf*, I, 329; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*; I, 216-217; Halebî, *es-Sîre*, I, 28, 31; Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 55-59; Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1982, s.119-120; M. Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, sad: M. Mahfuz Söylemez, Ankara 2013, s.243.

¹¹⁹ İbn Habîb, *Münammak*, s.27-28; Yâkût el-Hamevî Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh, “mekke”, *Mu`cemu'l-Buldân*, Beyrut trz., V, 186; Halebî, *es-Sîre*, I, 17; Heykel, *H. Muhammed*, s.70.

¹²⁰ Fîrûzâbâdî, Mecciddin Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk: Muhammed Naim İrkasûsî, Beyrut 2015, s.946.

bu harekete mensup kişiler, toplumdaki adaletsizliklere karşı çıkmış ve bunu şiirleriyle dile getirmişlerdir. Şiirlerin bir etkisi olmadığını görünce silaha sarılmış, fakir, ihtiyaç sahibi veya zor durumda olan insanlara yardım etmeyen zenginleri soyarak, bu kimselerin ihtiyaçlarını giderip onlara ziyafet vermeyi amaç edinmişlerdir.¹²¹ Bu durumu, zamanla öyle bir boyuta ulaştırmıştır ki, artık bu ikram ve ihsanları sayesinde *her su'lûk cömerttir* كل صعلوك جواد sözü darb-ı mesel haline gelmiştir.¹²²

İslam öncesi Arap toplumunda görülen cömertlik anlayışının başka bir yansıması da kendilerine, yolculara azık temin edenler manasında *zâdu'r-rekb* زاد الركب veya çoğul olarak *ezvâdu'r-rekb* أزواد الركب denilen kişilerin varlığıdır. Müsâfir b. Ebî Amr b. Ümeyye, Ebû Ümeyye b. Muğîre b. Abdullah, Zem`a b. Esved b. Muttalib şeklinde üç kişi oldukları söylenen bu kişiler, yolculuğa beraber çıktıkları kimselere asla yolcuların kendi azık ve yiyeceklerinden yedirmeyip, bizzat kendi yemeklerinden ikram etmeleriyle tanınmışlardır.¹²³

Cahiliye devri sonrası Arap toplumunda, İslam dininin getirmiş olduğu değişiklikler çerçevesinde, ikram ve cömertlik kavramlarında da birtakım değişikliklerin meydana geldiği muhakkaktır. Ziyafetlerin içeriğindeki değişiklikleri, yani helal haram hususunda ortaya konan fikhî hükümleri bir tarafa bırakacak olursak, asıl değişim ve değişiklik, bu anlayışın ahlaki olarak nitelendirebileceğimiz amaçsal boyutunda meydana gelmiştir. Cahiliye döneminde tefâhur ve toplumsal statüde itibar kazanma maksadıyla yapılan ikram ve ihsanlar “*Onlar kendi canları çektiği, kendileri de muhtaç oldukları hâlde yiyeceklerini yoksula, yetime ve esire yedirirler: “Biz sizi sâdece Allâh rızası için yediriyoruz, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz, çetin ve belâlı bir günde Rabbimizden (O'nun azâbına uğramaktan) korkarız”.* (derler). İşte bu yüzden Allâh, onları o günün fenâliğinden

¹²¹ Isfehânî, *Eğânî*, III, 73, 77-78; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “saale”, V, 350; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 11-13; Yıldız, *DGBİT*, I, 146; Çelebi, *İslam Öncesi Mekke*, s.141-142; Kadri Yıldırım, “Cahiliye Dönemi Arap Edebiyatında Su'lûk Şairler Hareketi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır, 2011, III/I, 178; İbrahim Usta, “Arap Edebiyatında Eşkiya Şairler”, *Turkish Studies*, Ankara 2014, IX/VI, 1065.

¹²² Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, I, 149; Su'lûk şairler ve hareketleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Kâhire 1960, II, 375 vd.

¹²³ İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, s.72; İbn Habîb, *Muhabber*, s.137; İbn Habîb, *Münammak*, s.368-369; Isfehânî, *Eğânî*, IX, 49; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V, 198; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 417; İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, s.426; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, II, 552; Halebî, *es-Sîre*, I, 243; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*, s.149.

esirger; (yüzlerine) parlaklık, (gönüllerine) sevinç verir”,¹²⁴ “*Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, büsbütün elini açıp tutumsuz da olma! Sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun*”,¹²⁵ vb. âyetlerde de ifade edildiği gibi ziyafetlerin verilmiş maksadı, toplumsal statü kazanmaktan ziyade topluma ve insanlara gerçekten faydalı olup Allah’ın rızasını kazanma gibi farklı bir boyut ve amaca evrilmiştir. Burada cahiliye döneminde cömertlik ve ikram anlayışı çerçevesinde yapılanların tamamının gösteriş ve beğenilme duygusuyla yapıldığını kastetmiyoruz. Elbette içlerinde toplumsal sorunlara, fakirlik ve yoksulluğa bir nebze de olsa çözüm bulmak maksadıyla yardım yapanlar yok değildi. Ancak İslam bu farklı anlayışları tek bir çatı altında toplayarak, insana önce insan olduğu için farklı bir çerçeveden bakmış ve yapılan bu yardım ve cömertlik anlayışını dinî ve ahlakî bir çerçeveye oturtmuştur. Cahiliye döneminde gösteriş maksatlı, kimin daha çok deve kurban edip insanlara ikram edeceğine dair yapılan *mu`âkara* معاقرة da amaçsal değişim çerçevesinde yasaklanan hususlar arasında yer almaktadır.¹²⁶ Bu konuda “Hz. Peygamber (as) mu`âkarayı yasakladı”¹²⁷ şeklinde gelen rivayetler de bu konuda söylediklerimizi destekleyecek nitelikte bilgiler barındırmaktadır. Burada şu hususa da dikkat çekmek istiyoruz. İslam ilk ortaya çıktığı günden, Hz. Peygamber’in vefat ettiği güne kadar farklı problemlerle ilgilenmiş ve Müslümanlar hayatlarını bu sorunların çözümüne adanmışlardır. Bu çerçevede hayatları sürekli bir mücadele içerisinde geçmiş para ve mal biriktirip, cahiliye döneminde olduğu gibi şaşalı ziyafetler tertip edememişlerdir. Ancak bu bizi İslami dönemde cömertlik ve ikram olmadığı şeklinde bir sonuca götürmemelidir. Burada sadece büyük ziyafet törenlerinin olmadığı vurgulanmaktadır. Elbette başta Hz. Peygamber olmak üzere diğer Müslümanlar kendilerine benimsetilen; *komşusu açken tok yatan bizden değildir*,¹²⁸ *Allah’a ve ahiret gününe iman eden misafirine ikramda bulunsun*¹²⁹ vb.

¹²⁴ İnsan, 76/8-11.

¹²⁵ İsrâ, 17/29.

¹²⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 74.

¹²⁷ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş`as b. İshâk, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk: Kemal Yusuf el-Hût, Beyrut 1988 *Sünen*, “ez-zebâih”, 2820.

¹²⁸ Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu`cemu'l-Kebîr*, thk: Hamdi Abdulmecid es-Selîfî, Musul 1983, I, 259.

¹²⁹ Buhârî, *Sahîh*, “Edeb”, 1012-1013, 1015; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Et`ime”, 3748; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, Mekke 1978, II, 174, 267; Taberânî, *Mu`cemu'l-Kebîr*, IV, 124, V, 233, X, 196, XII, 212.

düstur ve öğretilerin yol göstericiliğinde, ellerinden gelen çaba ve gayreti göstererek, mümkün mertebe ziyafet verip ikram ve ihsanda bulunmuşlardır.

ii. Ziyafet Çeşitleri

Arap toplumunda cömertlik anlayışının bir yansıması olarak pek çok ziyafet ismi bulunmaktadır. Veriliş sebebi ve zamana göre farklı isimler alan bu ziyafetlerin sayısı on beş civarındadır. Herhangi bir sebep olmaksızın verilen genel ziyafet *me'deb* المأدبة, doğum için verilen ziyafet *akîka* العقيقة, sünnet merasiminde verilen *i`zâr* الإعدادار, düğün ziyafeti *velime* الوليمة, loğusalıktan çıkan kadın için *hurs*, nişan için verilen *melâk*, recep ayında verilen ziyafet için *akîre*, kişi öldükten sonra yakınları tarafından verilen ölüm yemeği *vadîm*, yolculuktan sağ salim dönen kişinin şerefine verilen *nakî`a* النقيعة, dönen kişinin bizzat kendisi tarafından verilene *tuhfe*, misafire ikram edilene *kirâ* القرى, çocuğun ailesini gururlandıran bir şey yapmasından sonra bu sevincin ifadesi olarak verilen *zü'l-hazâk*, kaybolan bir şeyin bulunmasından sonra verilen *şünduh*, yeni bir ev veya bina yapıldığı zaman verilen ziyafete de *vekîre* الوكيرة ismi verilmekteydi.¹³⁰ Şimdi bunlardan önemli gördüğümüz, cahiliye ve İlk dönem İslam tarihinde sıkça karşımıza çıkan bazı ziyafet çeşitlerini ayrıntılı bir şekilde ele almak istiyoruz.

Herhangi bir sebep olmaksızın gönülden gelerek verilen ziyafet için *Me'deb* kelimesi kullanılmaktaydı. Gerek İslam öncesi gerek İslami dönemde bu tür ziyafetler sıkça tertip edilmiş ve insanlar bu ziyafetlere davet edilmiştir. İslam öncesi Hâşim b. Abdi Menâf'ın, kıtlık zamanı Mekke'de vermiş olduğu, bundan dolayı da isminin Hâşim diye anılmaya başladığı büyük ziyafet¹³¹ bu tür için en güzel örneklerden birisidir. Risaletin ilk yıllarında, yakın akrabasının İslam'a davet edildiği günlerde Hz. Peygamber'in akrabalarına vermiş olduğu ziyafeti de bu çerçevede değerlendirebiliriz.¹³² Medine döneminde gelen elçi heyetlerine verilen ziyafetler¹³³

¹³⁰ Câhiz, *Buhalâ*, s.213-215; İbn Abdırabbih, *el-`ikdu'l-Ferîd*, VI, 292; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "vlm", XV, 399; Alûsî, *Bülâğu'l-Ereb*, I, 344-345; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumuna*, s.53-54.

¹³¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 106; İbn Habîb, *Münammak*, s.219; Belâzurî, *Ensâb*, I, 60; Taberî, *Tarih*, I, 504; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 111; Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, I, 360; Dımaşkı, *Peygamber Külliyyatı*, I, 208-209; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 64, V, 83; Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 97; Günaltay, *Arap Tarihi*, s.245.

¹³² Taberî, *Tarih*, I, 542-543; Ya`kûbî, *Tarih*, II, 27; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 660; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 37-38; Heykel, *Hz. Muhammed*, s.126.

ve Hayber savaşı sonrası yapılan ziyafet¹³⁴ de bu tür ziyafetler için diğer örneklerden birkaçıdır. İnsanların davet edildiği bu tür ziyafetler birlik, beraberlik ve dayanışmanın ön plana çıktığı, insanların birbiriyle kaynaştığı, toplumsal beraberliğin sağlanmaya çalışıldığı önemli zamanlar arasında yer almaktadır.

Çocuklar için doğumlarının şerefine, yedinci günü verilen ziyafet ise *akîka*'dır. Abdulmuttalib, Hz. Peygamber'in doğumunun yedinci günü Mekke'de bir ziyafet tertip etmiş ve Kureyşlileri bu ziyafete davet etmeyi ihmal etmemiştir.¹³⁵ Yine Hz. Peygamber'e yöneltilen bir sorudan, akîkanın hem cahiliye hem de İslami dönemde uygulandığını görmekteyiz.¹³⁶ Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim için koç kesmesi¹³⁷ ve torunları Hz. Hasan ve Hüseyin için ziyafet tertip etmesi¹³⁸ de bunu teyit etmektedir. Böyle sevinçli bir günü insanın eş dost ve tanıdıklarıyla paylaşmak istemesi, bu sevincin ifadesi olarak da ziyafet vermesi, ilk dönem İslam toplumunda olduğu gibi günümüzde içerisinde bulunduğumuz coğrafya için de önemli bir sosyal paylaşımıdır.

Çocukların sünnet edilmesinin şerefine verilen ziyafet çeşidine ise *i`zâr* denilmekteydi. Cahiliyede verilen, Hz. Peygamber döneminde de tertip edildiği anlaşılan bu ziyafet, beraberinde çeşitli eğlencelerin de olması yönüyle diğerlerinden biraz farklılık arz etmektedir. Sünnetli doğup doğmadığı tartışmalı olsa da, bir olgunun yansıması ve göstergesi olarak, Hz. Peygamber (as) için dedesi Abdulmuttalib'in sünnet ziyafeti verip Kureyş'i davet ettiği de belirtilmektedir.¹³⁹

Netice olarak Arap toplumu açısından çok üstün bir anlayışı temsil eden cömertlik, her iki dönemde de insanların ön planda olmaya çalıştığı hususların

¹³³ İbn İshâk, *es-Sîre*, II, 617-618; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 416; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 273, 279, VI, 231; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 364; İbn Abdilber, *ed-Dürer*, s.263; Huzâî, *Delâlatü's-Sem`iyye*, s.667-669; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 150-151; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VI, 251; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, III, 33; Seydişehrî, *Din-i İslam*, II, 943.

¹³⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 254; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 102; İbn Abdilber, *ed-Dürer*, s.217; Süheyfî, *Ravdu'l-Ünf*, IV, 90-91; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 424-425.

¹³⁵ Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, I, 306; Halebî, *es-Sîre*, I, 94, 134-135; Heykel, *Hz. Muhammed*, s.84

¹³⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, X, 278-279; İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, s.935.

¹³⁷ Belâzurî, *Ensâb*, I, 379.

¹³⁸ Belâzurî, *Ensâb*, I, 343; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 179.

¹³⁹ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, s.45; Ali Osman Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, İstanbul 2014 s.242; Heykel, *Hz. Muhammed*, s.84; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*, s.62.

başında yer almaktadır. Kavramsal çerçeve ve amaç bakımından cahiliye ve İslami dönem cömertlik anlayışı arasında farklılıkların bulunduğu muhakkaktır. Ancak yine de bu durum var olan bu anlayışın, her iki dönemde de ne kadar önemli olduğu sonucunu değiştirmemektedir. Misafir bulup ziyafet verebilme amacıyla yapılan faaliyetler ve ziyafet çeşitleri Arap toplumunda ikram anlayışının ne kadar üstün ve yüce bir anlayış olduğunu bizlere göstermektedir.

II. Fuhuş

Fuhuş, aşırı derecede çirkin söz, davranış, zina, livata gibi ahlaki açıdan kusur bulunan kavramları ifade etmektedir.¹⁴⁰ Biz burada fuhuş olgusunun eğlence sektörüne yönelik boyutunu ele alıp cahiliye ve İslam sonrası dönemdeki durumunu rivayet ve olaylar çerçevesinde değerlendireceğiz. Tarihteki bütün toplumlarda görünen, aile ve toplumları felakete sürükleyen fuhuş, cahiliye dönemi Araplarının sosyal yaşantısında sıkça görülen hususlardandı.¹⁴¹ Tâif muhasarası sonrasında anlaşma yapmak maksadıyla Medene'ye gelen Sakîf heyetinin, kendilerine zinanın belirli bir süre daha serbest bırakılmasını istemeleri,¹⁴² Mekke döneminde müşriklerin dışarıdan gelen insanları Hz. Peygamber'den uzak tutmak için onun zinayı yasakladığını söylemeleri,¹⁴³ zinanın toplumda ne kadar benimsenip, yaygınlaştığını göstermesi bakımından son derece önemlidir. Arap kültüründe zina açık bir şekilde toplumun alt tabakasında, gizli dost dediğimiz metres hayatı şeklinde ise üst tabakada yaygınlık kazansa da, genel olarak hoş karşılanmaz ve uğursuzluk alameti sayılırdı.¹⁴⁴ Ünlü haniflerden Zeyd b. Amr'ın Kâbe'ye yaslanarak: "Yazıklar olsun size ey Kureyş! Zina fakirliği doğurur" diye Mekke halkına uyarılarda bulunması,¹⁴⁵ zinanın toplumda yaygın olduğunu ve bu yaygınlığa rağmen toplumda bazı tepkilerin bulunduğunu da göstermektedir. Toplumun alt tabakasında yaygın olan zina, çoğunlukla üst tabakalarda özellikle hürler açısından hoş karşılanmaz ve

¹⁴⁰ Nebi Bozkurt, "Fuhuş", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 211; Ahmet Yüksel, "Kur'an'da "Fuhuş" Kavramı", *OMÜİFD*, Samsun 1999, XI, 175.

¹⁴¹ Rıza Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın*, İstanbul 2017, s.41.

¹⁴² İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Numeyrî, *Kitâbu Tarîhi'l-Medîneti'l-Münevvere*, thk: Ali Muhammed Denrel, Yasin Sadüddîn Beyan, Beyrut 2012, I, 272; Halebî, *es-Sîre*, III, 393; Mevlana Şibli Numani, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, çev: Yusuf Karaca, İstanbul 2010, s.413.

¹⁴³ İbn Hibbân, *es-Sîretün'n-Nebeviyye*, s.62; Halebî, *es-Sîre*, II, 542.

¹⁴⁴ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, II, 204.

¹⁴⁵ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, II, 204.

düşüklük göstergesi sayılarak zina eden hürler toplumda ayıplanırdı. Fetih sonrası kadınlardan biat alınırken, onlardan zina yapmayacaklarına dair söz isteyen Hz. Peygamber'e, Hind bnt. Utbe'nin: "Hür kadın da zina mı yaparmış" şeklinde tepki göstermesi¹⁴⁶ bu ayıplama ve kınamanın toplumsal boyutunu göstermektedir. Toplumda oluşan bu algı sebebiyle hür bir insanın zina yaptığı açığa çıktığında, bu kişi toplumsal bir baskıya maruz kalır ve ayıplanırdı.¹⁴⁷ Çok eşlilik ve cariyelerle birlikte olmanın serbest olduğu bir toplumda, zinanın gizliden veya açıktan bu kadar yaygın olması, toplumsal bir baskı olmasına rağmen insanların bireysel hayatlarında ahlaki ilkelere çok fazla önem vermediklerinin bir göstergesi olarak düşünülebilir. Toplumun üst tabakasında bulunan ve toplumsal baskı ve ayıplamadan kurtulmak isteyen kişiler her toplumda olduğu gibi erkek olsun kadın olsun *hıdn* حدن diye tabir edilen metresler tutup, gizlice dost hayatı yaşamaktaydılar.¹⁴⁸

Cahiliye döneminde zina için belirli mekânların kullanıldığı da bilinmektedir. Bu mekânların en önemlilerini günümüz genel evlerine benzeyen fuhuş evleri oluşturmaktadır.¹⁴⁹ İnsanların bu evlere rahatça girip çıkabilmeleri amacıyla bu tür evlerin genellikle şehrin ücra köşelerinde kurulduğu¹⁵⁰ ve özellikle seferden gelen insanların yorgunluklarını atabilmek maksadıyla buralara uğradıkları belirtilmektedir.¹⁵¹ Cahiliye döneminde bu evlerde çalışan kişiler, o işin yapıldığı yerin bir göstergesi olarak o evlerin kapılarına genellikle kırmızı renkte bir bayrak asarlardı.¹⁵² Bu evlerde çalışanların büyük çoğunluğunu ise cariyeler oluşturmaktaydı. Bu cariyelerden kimi bu işi meslek icabı yapıyor olsa da bunların

¹⁴⁶ Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, IV, 191; Dimaşki, *Peygamber Külliyyatı*, V, 309; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 490; Halebî, *es-Sîre*, III, 205.

¹⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "hıdn", IV, 42; İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, s.923; Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi`u li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1988, IV, 94; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, II, 6; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 133; Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s.153; Mustafa Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyete Kadın*, Ankara 2015, s.35; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.40; M. Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Sad: Mehmet Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli, Ankara, s.125.

¹⁴⁸ Taberî, *Câmi`u'l-Beyan*, V, 20; Kurtûbî, *el-Câmi`*, IV, 94; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "hıdn", IV, 42; Halebî, *es-Sîre*, I, 75; Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Beyrut 1990, II, 254; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, II 7; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 141; Ateş, *Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, s.301-302.

¹⁴⁹ Ya`kûbî, *Tarih*, II, 219; Mes`ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, III, 16; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk: Abdulaziz Uneym ve ark., Kahire trz., XI, 72-73; Günaltay, *Araplar ve Dinleri*, s.125; Öğmüç, *Cahiliye Döneminde Araplar*, s. 211.

¹⁵⁰ Mes`ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, III, 15; Heykel, *Hız Muhammed*, s.78.

¹⁵¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 138.

¹⁵² İbn Habîb, *Muhabber*, s.340; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V, 199-200; Ya`kûbî, *Tarih*, II, 11; Mes`ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, III, 15; Halebî, *es-Sîre*, I, 75; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, II, 748.

çoğunluğunu, efendileri tarafından fuhşa zorlanan cariyeler oluşturmaktaydı.¹⁵³ Bu tür evler sadece Mekke şehri ile sınırlı kalmamış, ayrıca Medine, Tâif ve Dûmetü'l-Cendel gibi bölgenin diğer önemli şehirlerinde de bu tür evlerin bulunduğu aktarılmaktadır. Ebû Süfyân b. Harb'in cahiliye döneminde Tâif ziyareti sırasında bu tür bayraklı evlerden birine uğradığı ve burada yaşadığı ilişkiden sonra İslam tarihinin en ünlü kişilerinden olan Ziyad b. Ebîhi'nin doğduğu nakledilmektedir.¹⁵⁴ İslam Öncesi Medine'de de Abdullah b. Übey b. Selûl'ün cariyelerini fuhşa zorlaması Medine'de bu tür yerlerin olduğunu göstermektedir.¹⁵⁵ Eğlence sektörünün en önemli unsurlarından olan panayırlar da bu tür fuhuş mekânlarına ve fuhşa ev sahipliği yapmaktaydı.¹⁵⁶ Dûmetü'l-Cendel panayırında Kelb kabilesinin, ellerinde bulunan cariyeleri kurulan çadırlarda fuhşa zorlaması,¹⁵⁷ panayırlardaki fuhuş faaliyetleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Araştırdığımız kaynaklar itibariyle her ne kadar tarihsel bir veriyle karşılaşmasak da, bu dönemde gay ve lezbiyen ilişkilerin de olduğundan bahsedilmektedir.¹⁵⁸ Lût kavminden bahseden ve onları bu işten nehyeden âyetlerinin varlığı, tarihsel olarak böyle bir olayın İslam'ın indirildiği dönemde de olabileceğini akıllara getirmektedir.¹⁵⁹ Hz. Peygamber'in: "Kimi Lut kavminin işini yaparken görürseniz failini de mef'ûlünü de öldürün",¹⁶⁰ "Lut kavminin işini yapana Allah lanet etsin" şeklinde beddua etmesi de,¹⁶¹ bu sözlerin yine tarihsel bir olay üzerine söylenmiş olabileceğini ve İslam öncesi Arap toplumunda da bu tür çirkinliklere rastlanabileceğini akıllara getirmektedir.

¹⁵³ Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, III, 15; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XI, 72-73; Günaltay, *Araplar ve Dinleri*, s.121; Çağatay, *Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s.134; Adnan Demircan, *Cahiliye Arapları*, İstanbul 2015, s.56; Ateş, *Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, s.301-302; Ali Aksu, "Emeviler Döneminde Kadının Durumu", *CÜİFD*, Sivas 2001, V/I, 265; Feyza Betül Köse, "Cahiliye'den İslam'a Kadına Yönelik Şiddet", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018 XVIII/I, 82-83.

¹⁵⁴ Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, III, 15.

¹⁵⁵ İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, s.918; Halebî, *es-Sîre*, II, 330; Ateş, *Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, s.302; Savaş, *Kadın*, s.139-140; Aycan, "İslam Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı", 158; Sarıcık, *Zihniyet Olarak Cahiliye*, 309-312.

¹⁵⁶ İbn Habîb, *Muhabber*, s.340; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 139, VII, 372; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.40.

¹⁵⁷ İbn Habîb, *Muhabber*, s.340; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, İstanbul 2014, s.788; Savaş, *Kadın*, s.44; Köse, "Cahiliye'den İslam'a Kadına Yönelik Şiddet", 82-83.

¹⁵⁸ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, II, 204-205; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 142-143; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, II, 750.

¹⁵⁹ Araf, 7/80-84; Hud, 11/74-80.

¹⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 300; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Hudûd", 4462; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 212.

¹⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 309, 317; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 219.

İslam dininin ahlaki seviyesizliğe karşı verdiği mücadele, zina ve fuhuş konusunda da kendini göstermiş ve inananlar arasında fuhuş yok denecek kadar az seviyelere gerilemiştir. İslam ve şirk toplumu yine de iç içe yaşadığından etkileşim ve iletişim yoluyla fuhuş ve zina Müslümanların gündeminde güncelliğini korumuştur. Mekke'deki esirleri gizlice Medine'ye kaçıran, Mersed b. Ebî Mersed adlı sahâbî, bu iş esnasında cahiliye döneminde beraber olduğu fahişelerden birisine denk gelmiş ve gelişen olaylardan sonra Hz. Peygamber'e onunla evlenmek istediğini bildirmiş, bunun üzerine, bu ve bunun gibi evlilikleri yasaklayıcı Nur Suresinin 3. âyeti nazil olmuştur.¹⁶² Yine İslam toplumunda fuhşun kişisel olaylardan öteye geçmediğinin bir göstergesi olarak, Mâzin el-Ğadûbe'nin kadın düşkünlüğünden kurtulmak için Hz. peygamber'den dua istemesi,¹⁶³ insanların eski alışkanlıklarını terk etmede ne kadar zorlandıklarını da göstermektedir.

İslam dini indirilmeye başlandığı ilk günden itibaren toplumda görülen ahlaksızlıkların üzerine gitmiş ve bunları kaldırmaya çalışmıştır. Toplumu ifsat eden en önemli hususların başında gelen zina da Kur'ân-ı Kerim'in kesin emriyle yasaklanmıştır.¹⁶⁴ Bu yasağın neticesi olarak cahiliye dönemindeki bayraklı fuhuş evleri kaldırılmış¹⁶⁵ ve zina eden erkek kadın kim olursa olsun yüz değnek ile cezalandırılmıştır.¹⁶⁶ İslam, toplumun selameti için sadece zina edenleri değil, zina etmediği halde başkalarını zina ile suçlayanları da cezalandırarak toplumdaki huzursuzluk ve haksızlıkların önüne geçmeye çalışmıştır.¹⁶⁷

Netice olarak fuhuş, İslam öncesi Arap toplumunda tam olarak benimsenmemiş bulunmakla birlikte, bunu engelleyici dini ve ahlaki bir otorite bulunmadığından oldukça yaygın bir konuma gelmiştir. Toplumsal statü ve gelenek gibi farklı etkenler sebebiyle kimileri açıktan, kimileri ise gizli olarak bu işi yapmaya devam etmiş ve bu maksatla buna uygun yerler kurulmuştur. İslam'ın gelişiyile birlikte, toplumsal ahlaksızlıkların üzerine gidilmiş ve bu durumlar ortadan

¹⁶² İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, s.662; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, IV, 103; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 78.

¹⁶³ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, IV, 6.

¹⁶⁴ İsra, 17/32.

¹⁶⁵ Ya`kûbi, *Tarih*, II, 11.

¹⁶⁶ Nur, 24/2.

¹⁶⁷ Nur, 24/4.

kaldırılmaya çalışılmıştır. Zina da bu tür ahlaksızlıkların temel unsuru olduğu için, İslam dini zinayı ve fuhuş evlerini yasaklamıştır.

III. Avcılık

Avcılık, ilk çağlardan itibaren insanlığın en önemli geçim vasıtalarından birini teşkil etmektedir. Avcılık, Yunan, Roma, Bizans ve Orta Doğu medeniyetlerinde önemli bir geçim kaynağı ve eğlence aracı olarak varlığını devam ettirmiştir.¹⁶⁸ Av sanatı, Gerek bu medeniyetlerin etkisi, gerekse günlük hayatın içerisinde şekillenen zorunluluk sebebiyle ortaya çıkan bir olgu olması dolayısıyla, Arap toplumunda da kendisine yaygın bir faaliyet alanı bulabilmiştir.¹⁶⁹ İslam öncesi Arap toplumunda çok yaygın olan avcılık, öncelikle geçim sıkıntısını gidermek amacıyla yapılan zorunlu bir faaliyetti. Bu sebepten ötürü özellikle yaşam koşullarının daha da ağır olduğu çöl bölgelerinde yaşayan bedeviler, bu ihtiyaçlarını giderebilmek amacıyla bulabildikleri hemen bütün hayvanları avlama yoluna gitmişlerdir.¹⁷⁰ Yaban eşeği, yaban ineği, tavşan, keler, dağ faresi, ceylan, tilki, aslan, yaban domuzu, kumru, keklik ve çeşitli kuş türleri ile deniz ürünleri av merasimlerinde avlanan başlıca hayvanlardan bazılarını oluşturmaktadır.¹⁷¹ Bu dönemde avcılık genellikle hayatın zorunlu bir getirisi olarak, geçim sıkıntısını gidermek amacıyla yapılırsa da, sadece bu maksada hasredilemez. Av, eğlenceye ve günlük sıkıntılardan kurtulmaya yönelik olarak da yapılan, yaygın bir faaliyetti.

Dini düşünce ve anlayışın da av üzerinde önemli tesirleri bulunmaktaydı. Araplar, ava çıkmadan önce putlarının yanına giderek, kendilerine şans getirmeleri için onlara dua ederlerdi.¹⁷² Avcılığın dini inanışların üzerindeki bir yansıması olarak, avladıkları ve hayız gördüğüne inandıkları tavşan benzeri bazı hayvanları,

¹⁶⁸ Mes`ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, I, 309-310.

¹⁶⁹ Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, II, 795-796; Demircan, *Cahiliye Arapları*, s.60; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumuna*, s.44; Metin Yılmaz, "Müslüman Arap Toplumunda Av Sanatı ve Siyasi Hayata Yansımaları: Abbasi Örneği", *EKEVAD*, IX/XXII, Erzurum 2005, 249-250.

¹⁷⁰ Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 56; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumuna*, s.44; Yılmaz, "Müslüman Arap Toplumunda Av Sanatı", 250.

¹⁷¹ İbn Habîb, *Muhabber*, s.205; İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-Şuarâ*, I, 183; İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, s.654; Zevzenî, *Mu'allakâtu's-Seb`*, 89-90, 176; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, I, 111, III, 123; Huzâî, *Delâlatü's-Sem'iyye*, 742-747; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 110; Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*, I, 301-302, 309; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 204-206, IV, 678-680; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, II, 162; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, II, 796; Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 56; Yedi Askı, s.36; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.885; Özdemir, *Lebid b. Rebîa*, s.160.

¹⁷² Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, Ankara 2011, s.148.

kendilerini cin ve diğerk kötü varlıklardan koruduklarına inanmalarından dolayı, ev veya çadırların giriş kısmına asmaktaydılar.¹⁷³

Gündüz avcılık yapıldığı gibi gece vakitleri de avcılık için gayet uygun ve tercih edilen zamanlardı. Özellikle ceylan ve geyik avına gece çıkar ve avın gözünü alması ve ürküp kaçmasını önlemesi maksadıyla *nâru's-sayd* نَار الصيْد dedikleri av ateşi yakarlardı.¹⁷⁴ Aslan avı çok zor olduğu için fazla tercih edilmeyen ama yine de bu dönemde rastlanılan bir av çeşidiydi. Bu av, içerisinde barındırdığı zorluklar ve taşıdığı hayati risk sebebiyle, toplum nazarında darb-ı mesel haline dönüşmüş ve yapılması zor işler için *aslan avı gibi*, tabiri kullanılmıştır.¹⁷⁵ Yaban ineği ve yaban eşeği gibi sık görülebilen bazı hayvanlar da şiirlere konu olacak kadar bölgede avlanan hayvanlar arasında yer almaktadırlar.¹⁷⁶ Bölgede denizcilik çok gelişmediği ve su kaynakları iç bölgelerde çok kısıtlı olduğu için, deniz ürünü avı çok sık rastlanılan bir durum değildir. Ancak sahil bölgelerinde amatörce de olsa balık ve çok az bir şekilde de balina avı yapılmaktaydı.¹⁷⁷

Toplumda avcılığın çok yaygın olduğunun bir göstergesi olarak bu dönemde yaşayan bazı insanların av düşkünü olduğu ve sıklıkla ava çıktıklarından bahsedilmektedir. Hz. Hamza'nın Müslüman olma hikayesi anlatılırken, onun av düşkünü olduğu, ok ve yayı ile sürekli ava çıktığından bahsedilmektedir. Yine böyle bir av dönüşü Kâbe'yi tavaf ettiği sırada kendisine Ebû Cehil'in, Hz. Peygamber'e (as) yaptığı hakaretler anlatılınca, Ebû Cehil'in kafasını yayı ile yarmış ve Müslüman olduğunu ilan etmiştir.¹⁷⁸ Yine kişisel bir örnek olsa da Karân b. Yesâr'ın av sırasında bulduğu bir kaplanla yaşamayı öğrendikten sonra, onun bu kaplanla ava çıktığı ve birlikte avlandıklarına dair anlatılanlar, dönemin insanların av yaşantısı hakkında ipucu veren önemli bir bilgidir.¹⁷⁹ Sürekli köpeklerle ava çıktığı ve yanında köpek bulundurduğu için Amr olan ismine, köpek sahibi anlamına gelen Zî Kelb

¹⁷³ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, III, 123.

¹⁷⁴ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, I, 111; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, II, 134.

¹⁷⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 678.

¹⁷⁶ İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve 'ş-Şu'arâ*, I, 183; Yedi Askı, s.36.

¹⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 110; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 206.

¹⁷⁸ İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 205; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 211; İbn Habîb, *Münammak*, s.340; Belâzurî, *Ensâb*, III, 229; Taberî, *Tarih*, I, 548; İbn Abdilber, *ed-Dürer*, s.92; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, II, 50; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, I, 539; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, II, 309-310; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.94; Heykel, *Hz. Muhammed*, s.139.

¹⁷⁹ İbn Habîb, *Muhabber*, s.215-216.

lakabı takılan, Amr Zî Kelb de bu dönemde avcılığı meşhur olmuş kişiler arasında yer almaktadır.¹⁸⁰

İlk dönem İslam toplumunda da devam eden avcılık, toplumun en önemli geçim ve eğlence kaynaklarından biri olma özelliğini koruyup, varlığını devam ettirmiştir. İslam dininin getirmiş olduğu bazı ilkeler çerçevesinde, bu konuda da birtakım değişikliklerin meydana geldiği muhakkaktır. Bunlardan ilki ve en önemlisi insana verilen değer bir gereği olarak, domuz gibi bazı pis hayvanların avlanıp, yenilmesinin yasaklanmasıdır.¹⁸¹ İnsana duyulan saygı, sevgi ve merhametin hayvanlara da duyulması gerektiğini insanlara öğretmeyi amaçlayan İslam dini, bu ilkeler doğrultusunda kuluçka dönemindeki hayvanlar, yeni doğmuş yavrular ve anneleri gibi bazı durumlarda hayvanların avlanılmasını hoş karşılamamıştır.¹⁸² Aynı şekilde av esnasında avlanan hayvanlara eziyet ve işkence etmek gibi vahşi ve barbarca tutumları da asla onaylamamaktadır.¹⁸³ İhramlı iken avlanmanın yasaklanması da İslam dininin getirmiş olduğu geçici yasaklar arasında yerini almıştır.¹⁸⁴

İslam, olgu olarak avlanma faaliyetine karşı çıkıp, herhangi bir yasaklama getirmemiştir. Onun getirdiği ilkeler daha çok av sanatının içeriğini düzenlemeye yöneliktir. Hz. Peygamber'in (as) bizzat avlandığına dair herhangi bir veri söz konusu değilse de onun, yanına avdan eli boş dönmeyen bazı kişilere, hangi bölgelerde avlanması gerektiğine dair verdiği tavsiyelerden yola çıkarak, avcılık hakkında kısmen de olsa bilgi sahibi olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Seleme b. el-Ekva`'ın kendisine getirdiği ceylan etinden yiyen Hz. Peygamber'in, bunu nerde avladığını sorması ve ona bir bölgeyi tarif edip, "buralarda da avlanabilirsin" diye tavsiyeler vermesi, onun av sanatına dair bilgisi olduğunu gösteren örnekler arasında yer almaktadır.¹⁸⁵ Bu husustan ayrı olarak, sahâbîlerden Ebû Talha el-Ensârî'nin her gün ava çıktığını, söylediği bir recezle ifade etmesi,¹⁸⁶ Hârise b. Hizâm'ın avladığı

¹⁸⁰ Isfehânî, *Eğânî*, XXII, 351.

¹⁸¹ Maide, 5/53.

¹⁸² Yılmaz, "Müslüman Arap Toplumunda Av Sanatı", 254.

¹⁸³ Nahl, 16/90.

¹⁸⁴ Maide, 5/95.

¹⁸⁵ İbn Şebbe, *Tarîhu'l-Medîne*, I, 95; Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*, III, 448.

¹⁸⁶ İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, s.817.

hayvanın etinden Hz. Peygamber'e ikram etmesi¹⁸⁷ ve Medine'nin çevresinin korunması amacıyla belirli bölgelere kadar av yapılmasının yasaklanmasına dair anlatılar,¹⁸⁸ cahiliye döneminde olduğu gibi, Hz. Peygamber (as) dönemi İslam toplumunda da avcılığın yaygın olduğunu bizlere göstermektedir.

Genellikle kara avının yaygın olduğu bu bölgede kısıtlı da olsa deniz ürünü avı göze çarpmaktadır. Habat seferi esnasında, Müslümanların sahilinde buldukları balınayı belirli bir süre yiyip, bundan bir parça da Hz. Peygamber'e getirip ikram etmeleri, ender bir şekilde olsa da deniz avcılığının yapıldığını göstermektedir.¹⁸⁹ Bu olayın gelişimi bunun tam bir av olduğunu ifade etmese de deniz hayvanlarına yönelik bilgilerin olduğunu yansıtmaları bakımından önemlidir.

Kur'an'da av ile ilgili âyetlerin olması, özellikle Medine döneminde insanların avcılık ve av ile ilgili zihinlerinde soru işaretleri olduğunu göstermektedir.¹⁹⁰ Adî b. Hâtem'nin av köpeği, yırtıcı kuşlar ve bunların avladığı hayvanların yenilmesiyle ilgili soruları, hem av için eğitilmiş köpek, tazı ve kuş benzeri hayvanların kullanıldığını göstermesi, hem de insanların yeni dinin getirmiş olduğu kuralları, toplumsal yaşantılarında içselleştirmeye çalıştıklarını yansıtmaları bakımından önemlidir.¹⁹¹ Eğitilmiş köpek ve tazıların av için kullanıldığı Arap toplumunda,¹⁹² Bizans ve İran etkisiyle doğan, şahin, kartal gibi yırtıcı kuşların da kullanıldığından bahsedilmektedir. Araplarda ilk olarak Muâviye Sevr el-Kindî'nin doğan ile av yaptığı söylenmektedir. Onun bir av esnasında kapanına takılan kuşlara saldıran doğanı görüp, onun bu özelliğinden faydalandığı, daha sonra bunun diğer Araplar tarafından öğrenilip kullanıldığından bahsedilmektedir.¹⁹³ Şahin ve diğer

¹⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, I, 402.

¹⁸⁸ İbn Neccar, Ebû Abdillâh Muhibbuddin Muhammed, *ed-Dürretü's-Semîne fî Ahbâri'l-Medîne*, thk: Hüseyin Muhammed Ali Şükrî, Beyrut trz., s.51-53; Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*, I, 301-304.

¹⁸⁹ İbn Hibbân, *es-Sîretün'n-Nebeviyye*, s.241; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 210; Halebî, *es-Sîre*, III, 354.

¹⁹⁰ Maide, 5/4.

¹⁹¹ Buhârî, *Sahîh*, "Sayd ve'z-Zebâih", 387; Müslim, *Sahîh*, "Sayd", 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 258; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "sayd", 2847; Nesai, *Sünen*, "Sayd", 4266; Taberânî, *Mu`cemu'l-Kebîr*, XVII, 70-77, 141-168; Dimaşki, *Peygamber Külliyyatı*, IX, 87-88, Huzâî, *Delâilâtü's-Sem'iyye*, s.738; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, II, 161.

¹⁹² İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *el-Muvatta`*, "Nikah" thk: Muhammed Fuad Abdulbakî, yy., trz, "Sayd", 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 256, 258; Isfehânî, *Eğânî*, XXII, 351; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 279, VI, 316; Taberî, *Câmi'u'l-Beyan*, VI, 89-90; Zevzenî, *Mu`allakâtu's-Seb`*, s.176; Kurtûbî, *el-Câmi`*, VI, 45-47; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "klb", XII, 134; Süyûtî, *Durru'l-Mensûr*, II, 459; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 679; Yedi Askı, s.103; Özdemir, *Lebid b. Rebîa*, s.160.

¹⁹³ Mes`ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, I, 198.

yırtıcı kuşlarla yapılan av sanatının, Yunan ve çevre medeniyetlerin etkisi ile öğrenildiğine dair kayıtlar, bölgede kültürler arası etkileşim unsurlarının medeniyetleri şekillendirmedeki etkisinin avcılıkta da kendisini açık bir şekilde gösterdiği görülmektedir.¹⁹⁴ Çöl bölgelerindeki açık alan özelliğine sahip yerlerde, av için mükemmel kullanışa sahip bu hayvanlarla yapılan avların, eskiye nispetle daha renkli ve zevkli geçtiği kuşkusuzdur. Av için kullanılan hayvanlar, genellikle yukarıda isimleri geçenler olmakla birlikte, sınırlı ve kişisel olarak kaplanların da av için kullanıldığı ve insanlarla beraber ava çıktıklarından bahsedilmektedir. Bu olayda bahsi geçen kişinin Karân b. Yesâr olduğu ve onun avladığı hayvanlardan daha önce kendisine arkadaşlık etmeye başlayan kaplana yedirdiği, kaplanın da aynı şekilde avladığı hayvanları ona gösterdiğine dair rivayet, bu dönem için kaplanların da tazi niyetine kullanıldığını göstermektedir.¹⁹⁵ Ancak burada eğitilmiş av köpekleri gibi bir eğitim olmasından ziyade, geliş güzel ortaya çıkan bir durumdan bahsedildiği için bu olaydan hareketle, İslam öncesi veya islâmî dönemde bu tür hayvanların avlarda yaygın ve devamlı olarak kullanıldığını söylemek isabetli olmayacaktır.

İslam öncesi ve sonrası av merasimleri esnasında eğitilmiş av hayvanları dışında, insanların avda kullandıkları malzemeleri ok, yay,¹⁹⁶ mızrak¹⁹⁷ ve kapan oluşturmaktadır¹⁹⁸ Bunlar arasında en çok kullanılanı ise ok ve yaydır. Hem kara hem de hava hayvanlarını avlamak için o dönem şartlarında en kullanışlı olanı bu ikisidir. Kapan ise daha çok kuş türlerini avlamak için kullanılmaktaydı. Medine’de özellikle çocukların kapanlarla kuş avlamaları,¹⁹⁹ kapanların yaygın olarak kullanıldığının bir göstergesidir. Ayrıca insanlar, ilkel bir yöntem olarak kabul edebileceğimiz, elle yakalama²⁰⁰ ve taşla vurarak²⁰¹ avlanma yöntemlerini de kullanmaktaydılar.

¹⁹⁴ Mes`ûdî, *Mürûcu`z-Zeheb*, I, 309-310; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, II, 795-796.

¹⁹⁵ İbn Habîb, *Muhabber*, s.215-216.

¹⁹⁶ İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 211; Belâzurî, *Ensâb*, III, 229; İbn Abdilber, *ed-Dürer*, s.92; Taberânî, *Mu`cemu`l-Kebîr*, XVII, 73, 150; Huzâî, *Delâlatü`s-Sem`iyye*, s.742; Kettânî, *Terâtibu`l-İdâriyye*, II, 161; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, II, 795; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.885.

¹⁹⁷ Müslim, *Sahîh*, Sayd, 1; Taberânî, *Mu`cemu`l-Kebîr*, XVII, 72, 148; Huzâî, *Delâlatü`s-Sem`iyye*, s.739; Kettânî, *Terâtibu`l-İdâriyye*, II, 162.

¹⁹⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi`ru ve`ş-Şu`arâ*, I, 184; İbnü`l-Esîr, *Usdu`l-Ğâbe*, II, 540; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, IX, 86; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, II, 795.

¹⁹⁹ Semhûdî, *Vefâu`l-Vefâ*, I, 302-304.

²⁰⁰ İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, 654; Huzâî, *Delâlatü`s-Sem`iyye*, s.743; Kettânî, *Terâtibu`l-İdâriyye*, II, 162.

D. Toplumsal Eğlenceler

I. Eğlence ve Mesire Alanları

Günlük sıkıntı, stres ve yorgunluğun atılması hususunda insanların kendilerini rahatlatan yerlere gitmeleri, bütün medeni toplumlarda rastlanılan bir durumdur. Günümüzde ormanlık alanlar, su kenarları, yaylalar vb. havası ve manzarası güzel yerler, nasıl insanları kendine çekiyorsa, Orta Çağ Arabistan'ında da insanların gezip dolaştıkları, kafalarını dinledikleri böyle alanlar bulunmaktaydı. Çöl havasının kasvetinden ve sıcakından bunalan insanların, yaylalara ve pınar başlarına gidip dinlenmeleri, insanların dinlenmeye olan ihtiyacının her zaman ve her yerde benzer özellikler sergilediğini göstermektedir.

Havasının güzelliği sebebiyle Mekke'nin önde gelen eşrafının Tâif şehrinde yazlıkları ve üzüm bağlarının olması sadece ekonomik sebeplerle açıklanabilecek bir durum değildir.²⁰² Hz. Peygamber'in (as) İslamı tebliğ sürecinde, gittiği Tâif'te taşlanması üzerine buradaki Mekkeli Utbe ve Şeybe kardeşlerin üzüm bağına sığınması,²⁰³ Tâif şehrinin Mekkeliler için hem bir yazlık konumunda bulunduğunu hem de ekonomik açıdan Tâif şehri ile sıkı ilişkilerinin olduğunu göstermektedir. Tâif'in Mekkeli zenginler tarafından yazlık olarak kullanılmasının yanında, genele hitap edebilen ve herkes tarafından gezinti ve mesire yeri olarak kullanılan başka yerlerin varlığından da bahsedilmektedir. Bu yerler özellikle su kenarı olmasıyla dikkat çekmektedir. Su imkanlarının kısıtlı ve insanların su ihtiyacının çok fazla olduğu bir iklim bölgesinde bu özellik, hiç şüphesiz gidilecek yerlerde aranan temel unsurların başında yer almaktadır.

Mekke, Medine ve Tâif dışında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız bu yerler, hem İslam öncesi hem de islâmî dönemde insanların gezip dolaştıkları ve ruhlarını bir nebze de olsa dinlendirebildikleri nadir yerler arasındadır. Bunların başında Mekke'ye yakın bir yerde bulunan *Ci`râne* جعرانة gelmektedir. Burası Mekke ve

²⁰¹ İmam Mâlik, *Muvatta'*, "Sayd", 1.

²⁰² İsfahânî, *Eğânî*, IV, 132; Halebî, *es-Sîre*, I, 516; Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s.83; İrfan Aycan, "Sakif Kabilesi ve Tâif Şehrine İslam Tarihi Açısından Bir Bakış", *AÜİFD*, Ankara 1993, XXXIV, 215.

²⁰³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 304-305; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 685-686; Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, II, 270-271; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, II, 425; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamis*, I, 556.

civar bölgede yaşayan insanların, piknik ve mesire alanı olarak kullandıkları en önemli yerlerden birisidir.²⁰⁴ Hz. Peygamber'in (as) Huneyn savaşı sonrası, ganimetleri savaş alanında dağıtmayıp burada dağıtması, havasının güzelliği ve suya yakın olması sebebiyle tercih edilmiş olabileceğini akıllara getirmektedir.²⁰⁵ *Sekbe Tepesi* civarında bulunan bir kuyu da aynı şekilde cahiliye dönemi insanları tarafından gezinti ve mesire alanı olarak kullanılmaktaydı.²⁰⁶ Bunlar dışında *Miyâh* diye ismlendirilen *Meşâcib* adlı bölge ise daha çok Mekkeli gençler tarafından tercih edilmekteydi.²⁰⁷ *Bathâu Kureyş* بطحاء قريش²⁰⁸ ve *Hum Kuyusu* خم²⁰⁹ ise hem cahiliye hem de ilk dönem İslam toplumu tarafından kullanılan mesire ve gezinti yerleri arasında bulunmaktaydı.

Hicret ile birlikte Medine'ye hicret eden Müslümanların da bu tür yerleri ziyaret edip, buralarda dolaşması gayet doğal bir durumdur. Medine'nin havasının Mekke'ye göre daha iyi olması, Medine'yi bu konuda Mekke'den daha elverişli bir konuma getirmiştir. Hz. Peygamber'in (as) yeşil alanları sevdiği ve buralarda dolaştığı rivayet edilmektedir. Özellikle Medine yakınlarında bulunan Kuba Köyündeki hurma bahçelerinde dolaşmayı çok sevdiği ve zaman zaman fırsat buldukça buraya geldiği aktarılmaktadır.²¹⁰ Bu rivayet dışında bu dönemin mesire ve eğlence alanı zevkine yönelik farklı bir rivayete rastlamadığımızı da ifade edelim.

II. Hikaye ve Kıssacılık

Tarihin başlangıcından beri süregelen, insanların başından geçen olayları başkalarına aktararak, anlatma merakı ve ihtiyacı daima var olmuştur. Başkalarına aktarılan bu rivayetler gerçekleri yansıtsa da zamanla anlatılan bu olaylar abartılmış, efsane ve masallara dönüştürülmüştür.²¹¹ İslam medeniyetinde tarih anlayışının temeli olan ve İslam öncesi Araplarında yaygın olan kıssa, esâtîr, hikâyeye vb.

²⁰⁴ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 185.

²⁰⁵ İbn İshâk, *es-Sîre*, II, 580; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 341; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 378; İbn Abdilber, *ed-Dürer*, s.245; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 139; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, V, 429.

²⁰⁶ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, II, 107.

²⁰⁷ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 192.

²⁰⁸ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 156.

²⁰⁹ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 198; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, II, 214; Yâkût el-Hamevî, "hm", *Mu'cem*, II, 289-390.

²¹⁰ Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, IX, 424.

²¹¹ Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 253-254.

anlatımlar da işte bu merak sonucu ortaya çıkıp, gelişen bir anlayışı yansıtmaktadır²¹². Arap Yarımadasında insanların dilden dile aktardığı, eğlence meclislerinin vazgeçilmezi olarak anlatılan bu tür olaylar çoğunlukla kısya veya esâtîr²¹³ kelimeleri ile ifade edilmektedir. Sözlükte, “önceki millet ve topluluklara ait düzensiz olaylar, anlatılar”²¹⁴ şeklinde ifade edilen *esâtîr* kelimesi, Kur’an’ı Kerim’de daha çok kıssacılığı İslam aleyhine kullanan kişileri ayıplamak için kullanılmaktadır.²¹⁵

İslam öncesi dönemde Arapların en büyük eğlencelerinden birisi de gece meclislerinin vazgeçilmelerinden olan kısya anlatımıdır. Bu işi yapan kişiler (*kussâs*) özellikle anlattıkları hikâyeye, masal, kısya vb. konular ile geniş bir dinleyici kitlesine hitap etmeyi başaramışlardır.²¹⁶ Bölgede kurulan panayırlardaki özel çadırlarda kısya anlatımını kendisine meslek edinmiş, insanları belâgat ve fesâhatiyle etrafına toplamasını bilen kişilerin, eski kavim ve milletlere ait anlattıkları kıssalar dönemin insanları tarafından hep ilgi çekici bulunmuştur²¹⁷.

Arabistan içerisinde bulunduğu coğrafyanın zorunlu şartlarından dolayı, gündüz vakitlerinde yaşam koşulları için pek elverişli bir ortama sahip değildir. Bunun doğal bir sonucu olarak yaşamsal hareketlilik daha çok akşam ve gece vakitlerinde yoğunlaşmıştır. Eğlence sektörü de bundan nasibini almış ve tertiplenen eğlencelerden bazılarının gece vakitlerinde yapılıyor olması bu koşulların bir gereği olarak gelişip şekillenmiştir. Mehtaplı gecelerin tercih edildiği gece meclislerinde kıssacılar her zaman hazır bulunmuş ve kendisini dinlemeye gelen insanlara mitolojik varlıklar, yıldızlar, eski savaşlar, kahramanlar ve eski medeniyetlerden anlattıkları hikayelerle, meclislerde hazır bulunanların renkli, bir o kadar da zevkli dakikalar geçirmesini sağlamışlardır²¹⁸. Hz. Peygamber’in de çocukluğunda bu tür meclislere katıldığından bahsedilmektedir. Mekke’de çobanlık yaparken, kimi

²¹² Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, I, 700-701; Öz, *İslam Tarihi*, İstanbul 2013, s.323-324.

²¹³ Enfal 8/31, Nahl 16/24; Mü’minûn 23/83.

²¹⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, s.407.

²¹⁵ İbn İshâk, *es-Sîre*, I.81; Belâzurî, *Ensâb*, I, 124; Kurtûbî, *el-Câmi*, IV, 260.

²¹⁶ Mes`ûdî, *Mürûcu’z-Zeheb*, II, 44; Alûsî, *Bülûğu’l-Ereb*, I, 252; Mehmet Ali Kapar, “Asr-ı Saadette Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler”, *BYASİ*, İstanbul, II, 166; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.705.

²¹⁷ Alûsî, *Bülûğu’l-Ereb*, I, 252; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.630; Çağatay, *Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s.143-144.

²¹⁸ İsfehânî, *Eğâni*, XII, 127; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 672; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, I, 569-570, 700-701; Cevad Ali, *el-Mufassal*, I, 308; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.630.

rivayetlerde düğün eğlencesi kimi rivayetlerde ise Kureyş gençlerinin gece toplanıp sohbet ettikleri ve kıssaların anlatıldığı bir meclise katılmak istediği ancak, onun yolda başka bir eğlenceye dalıp, uyuya kaldığı gelen rivayetler arasındadır.²¹⁹

Ticaret vasıtasıyla bölgedeki şehir ve medeniyetleri yakından tanıyan, bu şehir ve medeniyetlerdeki ilginç olayları ve hikayeleri öğrenen dönemin insanları, öğrendikleri bu hikâye ve olayları kendi coğrafyalarındaki insanlara da anlatmayı ihmal etmemişlerdir. Yaptıkları bu seferler aracılığıyla gitmiş oldukları bölgelerin kültürlerinden etkilenmiş, kendi inanış ve anlayışları doğrultusunda bunlardan bazılarını ise benimsemişlerdir²²⁰. Komşu medeniyetlere yapılan bu yolculukların yanında kabileler arasında dolaşım insanlara bölgede olup bitenler hakkında haber veren ve uzak kabileler arasındaki iletişimi sağlayan insanların varlığı da kıssaların bölge insanı açısından önemini göstermektedir²²¹.

Kıssa anlatımının özellikle Mekke şehrinde çok yaygın olduğu, mescidin içinde her kabileye ait, meclis ve toplantı görevi gören nâdîlerin²²² bulunduğu ve buralarda kıssacılıkla meşgul olan kişilerin insanlara kıssa anlatmaları, kıssacılığın Mekke’de çok özel bir yeri olduğunu göstermektedir.²²³ Nâdîlerin dışında başka yerlerde kurulan meclis ve eğlence ortamlarında da kıssa anlatımı eğlence sektörü için vazgeçilmez unsurlar arasında görülmektedir. Bu tür yerlerin başında ise Dâru’n-Nedve yer almaktadır. Meclis ve toplantı yeri işlevinin dışında, özellikle kıssacıların anlatıları için tercih ettikleri en önemli yerlerden birisi Dâru’n-Nedve binası olmuştur.²²⁴ Yine panayır zamanları, mehtaplı geceler bu tür meclislerin tertip edildiği zaman ve mekanlar arasında ön plana çıkmaktadır. Meclislerde insanların heyecanlı ve pür dikkat takip ettikleri kıssacıların olduğu ve bu kıssacıların, gelen insanlara eski olay ve durumlara yönelik ilgi çekici şeyler anlattıkları, insanları etraflarında toplayıp ilgilerine her daim mazhar olabilmek için de zaman zaman

²¹⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 639; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 267; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, IV, 145; Halebî, *es-Sîre*, I, 207; Ramazan el-Bûtî, *Fıkhu’s-Siyre*, çev: Ali Nar-Orhan Aktepe, İstanbul 1992, s.68; Heykel, *Hiz. Muhammed*, s.96.

²²⁰ İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 238; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 239; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 672; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, XVI, 220; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 78; Munir Muhammed Gadban, *Fıkhu’s-Sîre*, çev: Mehmet Aydemir, İstanbul 2014, II, 174-175.

²²¹ Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 193-194; Huart, *Arab Edebiyatı*, s.39.

²²² Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, s.1338.

²²³ İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 81; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 205; İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, 448; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, I, 597-598.

²²⁴ Belâzurî, *Ensâb*, I, 53.

uydurma ve yalana başvurdukları bu tür meclislerin ilginç yönlerini ön plana çıkarmaktadır.²²⁵ Kıssa meclislerinin genellikle daire şeklinde olması, kıssayı anlatacak kişinin dairenin ortasına oturması ve belâgati ile insanları kendine bağlayıp adeta büyülemiş gibi onlara hikaye, efsane, masal vb. olaylar anlatması, hem kıssa anlatımının nasıl olduğunu, hem de toplumun kıssa ve kıssacılara verdiği değeri göstermesi açısından son derece önemlidir.²²⁶

İslam öncesi anlatılan kıssaların konusunu, çoğunlukla asabiyet ve tefâhur duygusuna bağlı olarak eyyâmü'l-arap ve kabile çekişmelerinin efsaneleşmiş boyutu oluşturmaktadır.²²⁷ Cahiliye dönemi için çok önemli bir yer teşkil eden kabile savaşları ve bu savaşlarda öne çıkan kabile kahramanları, kabilenin üstün olduğunu gösterme ve onunla tefâhur için kıssalarda bolca zikredilen ve meclislerde kıssacıların özenle anlattığı konular arasında yer almaktadır.²²⁸

Eski topluluklara, özellikle Arab-ı Bâide'ye ait olduğuna inanılan ve onların ilk atalarının başından geçen olaylar da aynı şekilde toplumda karşılık bulan ve kıssacıların eğlence meclislerinde insanlara anlattıkları olayların başında gelmektedir.²²⁹ Cahiliye dönemi şairlerinden olan Ümeyye b. Ebî Salt'ın şiirlerinde bu kavimlere ait bilgilere yer vermesi, Tufan olayından bahseden şiirler söylemesi,²³⁰ Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'e (as) gelen Hâris b. Yezid el-Bekrî'nin ona Ad kavmi hakkında bilgiler verip ilginç olaylar anlatması, bunun en bâriz örneklerindendir.²³¹ Âd, Semud, Tasm, Cedîs vb. eski Arapların yanında özellikle Fars kralları, Rüstem ve İsfendiyâr gibi kahramanlara ait öyküler de bölge halkı tarafından kıssacılardan dinlenilmekte, onlara ait bu bilgiler efsanelere dönüştürülmüş şekilde kıssacılar tarafından anlatılmaktaydı.²³²

²²⁵ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 252; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 34-35; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.630.

²²⁶ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 252.

²²⁷ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 252, Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 35, 341; VII, 373; Kapar, "Asr-ı Saadette Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler", 116; ayr. bnz: Bozkurt, *Folklor Eğlence*, s.108.

²²⁸ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 252.

²²⁹ Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, II, 53-54; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, I, 700-701; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 308, 342, 413, VIII, 373.

²³⁰ İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ*, I, 450; Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, II, 53-54; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 413; Heykel, *Hz. Muhammed*, s.79-80.

²³¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 321, 413.

²³² İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 238; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 239; Belâzurî, *Ensâb*, I, 123; Kurtûbî, *el-Câmi`*, VI, 260, İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 672; Süheyli, *Ravdu'l-Ünf*, II, 60-61, 157; Cevad Ali, *el-Mufasssal*,

Ticaret sebebi ile Fars topraklarına yolculuklar yapan Nadr b. el-Hâris'in gitmiş olduğu bu bölgelere ve buradaki eski Fars kralları ve Rüstem, İsfendiyâr gibi kahramanlara ait bilgileri insanlara anlatan en önemli kıssacılar arasında yer aldığı kaynaklarda bolca zikredilmektedir.²³³ Nadr b. el-Hâris'in bu bilgileri Hîre şehrinde, oranın yerlilerinden öğrendiği ve bu bilgileri gelip cahiliye dönemi insanlarını eğlendirmek için anlattığı, daha sonra İslam'ın gelişiyle birlikte ise eğlence işini bırakıp, Müslümanlara eziyet etmek ve İslam'la dalga geçmek için bu bilgileri kullandığı ifade edilmektedir.²³⁴

İslam öncesi Araplarının, Yunan ve Mısır Medeniyetlerinde rastlamış oldukları yıldız kültüründen etkilenip, bu kültü benimsemeleri, yıldızlarla ilgili efsane ve mitolojik olaylara değer verip, bu tür hikaye veya mitolojik olayları insanlara anlatmaları, kıssa anlatımı çerçevesinde ele alınması gereken önemli bir konudur.²³⁵ Özellikle Şıra,²³⁶ Abûr, Gumeysâ, Süheyl ve Zühre²³⁷ yıldızlarına ait, dini çerçevede anlatılan hikayeler İslam öncesi Arap toplumunda yaygınlık kazanan kıssalar arasında yer almaktadır. Bu anlatılanların dışında bu dönem kıssa anlatıcılığı ile ilgili olarak kıssacıların insanlara anlattıkları konular arasında Hüdhüd gibi hayvanlar,²³⁸ cinler ve görünmeyen varlıklar,²³⁹ putlar ve onlarla ilgili hikayeler²⁴⁰ ile Yunan mitolojisinde var olan yarı insan yarı hayvan şeklindeki yaratıklara ait hikayelerin olduğunu ve bu anlatılanların dönemin zihinsel altyapısı ve kıssa anlayışı hakkında bilgiler sunduğunu da belirtmeliyiz.²⁴¹

İslam öncesi kıssacılığının en önemli kişisi hiç kuşkusuz, Hîre'de bulunduğu zamanlarda eski krallara, kahramanlara ve komutanlara ait hikayeler öğrenip, bunları

VIII, 373; Gadban, *Fıkhü's-Sîre*, II, 174-175; Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 497-498; Özdemir, *Lebid b. Rebîa*, s.176.

²³³ İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 238; İbn Hişâm, *es-Sîre*; I, 239, Belâzurî, *Ensâb*, I, 123; Isfehânî, *Eğânî*, XII, 127; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 672; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XVI, 220; Halebî, *es-Sîre*, I, 521; Demircan, *Cahiliye Arapları*, s.109; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VIII, 377; Huart, *Arab Edebiyatı*, s.39.

²³⁴ İbn İshâk, *es-Sîre*, I,238; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 672; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XVI, 220; Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, II, 60-61; Halebî, *es-Sîre*, I, 516; Huart, *Arab Edebiyatı*, s.39; Heykel, *H. Muhammed*, s.165; Ayrıntılı bilgi için bkz: Feyza Betül Köse, "Bir Entelektüel Müşrik: Nadr b. el-Hâris Abderî ve Mücadelesi", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, IX/I, 72 vd.

²³⁵ Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, I, 569; Çağatay, *Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s.143-144.

²³⁶ Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, I, 569.

²³⁷ Şerafettin Gölcük, "Esâtîr", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 359-360.

²³⁸ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VIII, 373.

²³⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VIII, 373.

²⁴⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VIII, 373.

²⁴¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 342.

Mekke’de ve gittiği kabilelerde insanlara anlatan, İslamın gelişi ile birlikte ise bu işi, inkar ve alay için kullanan Nadr b. el-Hâris’tir.²⁴² Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarından da kıssa ve hikâyeler öğrenden Nadr b. el-Hâris²⁴³ özellikle risaletin Mekke döneminde, Hz. Peygamber’in insanlara Kur’an kıssalarından bahsetmesi üzerine, öğrendiği bu kıssaların da etkisiyle, “ben de onun gibi size kıssalar, hikayeler anlatabilirim onu değışl beni dinleyin” diye insanları çevresine toplayıp, Rüstem, İsfendiyâr gibi kişilerin macera ve hikayelerini insanlara anlatarak insanların aklını bulandırmaya çalışmıştır. Anlattığı hikayeleri bitirdiğinde ise hangimizin anlattığı daha güzel diye söylenip, dalga geçtiği ve Kur’an’daki *öncekilerin masalları*²⁴⁴ şeklinde bahsedilen âyetlerin onun hakkında indiğı rivayet edilmektedir.²⁴⁵ Nadr b. Hâris, Bedir savaşında esir alındıktan sonra Hz. Peygamber’in emriyle öldürülmüştür. Onun esir alınmasına rağmen öldürülmesindeki en büyük sebeplerden birisi olarak, iş bu anlattığı kıssa ve hikayelerle Müslümanları yoldan çıkarmaya çalışıp, İslam’a verdiğı büyük zararlar gösterilir.²⁴⁶

Nadr b. el-Hâris dışında, dini içerikli kıssalar anlatan Teym b. Evs b. Hârice, sonradan Müslüman olan Esved b. Şerik b. Himyerî,²⁴⁷ şiirlerinde Tufan, eski Arap kavimlerine ait olayları anlatan Ümeyye b. Ebî Salt²⁴⁸ ve Acem krallarına dair anlatımşarda bulunan Ebu Zübeyd et-Tâî²⁴⁹ gibi kişiler de, yine bu dönemde insanların kendilerine kulak verip, hikâye ve kıssalarını dinledikleri kişiler arasında yer almaktadırlar.

İslami dönem kıssacılığı ise, cahiliye dönemi kıssa anlatımı, kıssa meclisleri ile İslam dininin getirmiş olduğı ahlaki ilkeler çerçevesinde şekillenmiştir. İslam’ın getirmiş olduğı fuhşiyat ve yalandan uzak durma ilkesi,²⁵⁰ kıssa anlatıcılığı ve gece meclisleri üzerinde etkili olmuş ve İslami dönem kıssacılığı, cahiliye dönemi

²⁴² İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 238; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 239; Belâzurî, *Ensâb*, I, 123-124; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, XVI, 220.

²⁴³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 672.

²⁴⁴ Enfal 8/31; Nahl 16/24.

²⁴⁵ İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 238; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 210; Belâzurî, *Ensâb*, I, 124; Süheylî, *Ravdu’l-Ünf*, II, 60-62; Halebî, *es-Sîre*, I, 521.

²⁴⁶ Aycan, “Nadr b. Hâris”, XXXII, 280-281

²⁴⁷ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VIII, 377-378.

²⁴⁸ Mes`ûdi, *Mürûcu’z-Zeheb*, II, 53-54; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 413.

²⁴⁹ İsfehânî, *Eğânî*, 12. 127.

²⁵⁰ Nahl 16/90.

kıssacılığına göre nispeten farklılaşmıştır. Bu farklılaşma sadece muhtevaya yönelik olup, kıssacılığın genel seyriinde çok fazla bir değişime sebep olmamıştır. Kur'an-ı Kerim'de pek çok kıssanın anlatılması İslâmî dönemde toplumsal altyapının kıssa anlatımından uzak kalamadığını teyit etmektedir.

Cahiliye döneminde kıssaların anlatıldığı meclisler şirk içerikli sohbet, içki, çalgı ve fuhuş²⁵¹ gibi gayr-i ahlaki unsurlar barındırdığından, İslami dönemde bu tür meclislere mesafeli yaklaşılmıştır. Gece meclislerine mesafeli durulmasının başka bir sebebi de Mü'minûn Suresinde bu meclislerin kötülenmesidir.²⁵² Her ne kadar âyette İslam ve âyetlerle dalga geçip alay edenlerden bahsediyor olsa da, Kur'an-ı Kerim'in ortadan kaldırmaya çalıştığı mesele bu âyetin içeriği ile sınırlı kalmayıp, gece meclislerinin tamamını etkisi altına almıştır. Yine Kur'an'da gecenin dinlenme ve rahatlama için yaratıldığını ifade eden âyetler²⁵³ ve Hz. Peygamber'in (as) yatısı namazından sonra sohbet edilmesini hoş karşılamadığına dair tutumu²⁵⁴ kıssa anlatımının yaygın olduğu gece meclislerini ve buna bağlı olarak kıssa anlatımını olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bütün bu olumsuzlamalara rağmen İslam döneminde kıssa anlatımının devam ettiğini,²⁵⁵ kıssa anlatanların yerini içerisinde bol miktarda kıssa barındıran Kur'an-ı Kerim'in aldığını söyleyebiliriz. Ancak Kur'an'daki kıssaların varlığına rağmen sahâbîlerin eskiye duydukları özlemle Hz. Peygamber'den kendilerine Kur'an dışında kıssalar anlatmasını istemeleri²⁵⁶, toplumsal arka planda henüz önceki dönemin âdetlerinden kurtulamadıklarını göstermektedir.

Cahiliye döneminde olduğu gibi İslami dönemde de kıssa anlatanların varlığından bahsedilmektedir. Hâris b. Yezid el-Bekrî'nin Hz. Peygamber'e (as) Âd Kavmi hakkında hikaye ve kıssalar anlatması, kıssa anlatımının İslami dönemdeki varlığı açısından son derece önemli bir bilgidir.²⁵⁷ Süleym b. Ater'in kıssa anlatan biri olduğu ve bu işe Hz. Peygamber döneminde de devam edip insanlara kıssalar

²⁵¹ Abdülkerim Özeydın, "Arap", *DİA*, İstanbul 1991, III, 322; Nebi Bozkurt, "Müsâmere", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 75; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.630.

²⁵² Mü'minûn 23/67.

²⁵³ En'âm 6/96; Yûnus 10/67; Neml 27/86; Mü'min 40/61.

²⁵⁴ Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.111.

²⁵⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VIII, 372.

²⁵⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VIII, 371.

²⁵⁷ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 321.

anlattığı söylenmektedir.²⁵⁸ Abdullah b. Abbas İslami ilimler konusunda otorite olsa da Meğâzi, Eyyâmü'l-Arab ve kıssalara dair de insanlara birtakım hikayeler anlatması,²⁵⁹ kıssa anlatımının devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Hz. Ömer'in Zeydu'l-Hayr diye isimlendirilen Zeyd b. Mühelhel'e: "Peygamber'in yanına gittiğinde ona Tay kabilesi ve eski kralları hakkında bir şeyler anlat" diye tavsiye etmesi,²⁶⁰ sahâbilerin de mescitte cahiliye dönemine ait kendi yaşantı, olay ve hikayelerden bahsedip gülüşmeleri eskiye duydukları özlemin bir yansıması olmasının yanında, kıssacılığın İslami dönemdeki varlığına da işaret emektedir.²⁶¹

Cahiliye dönemi insanların, günlük yaşam koşullarının getirmiş olduğu yorgunluk ve stresi üzerlerinden atabilmek için gece meclisleri veya farklı yerlerde tertip edilen, içerisinde eski milletler, kendi savaşları ve olağanüstü mitolojik olayların anlatıldığı kulüplere gittiklerini rivayetler ışığında inceledik. Kültür ve yaşantı olarak cahiliye dönemi adetlerinden çok şeyi içerisinde barındıran İslam ve ilk dönem Müslüman toplumunun da kıssa anlatımından uzak kalamadığı, çeşitli vesilelerle eski günlerini yâd ettiklerini ve bu duruma bağlı olarak Hz. Peygamber'in de çeşitli vesilelerle kıssalardan yararlandığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla her iki dönemde de toplumsal bir olgu olarak kıssa anlatımının var olduğunu söyleyebiliriz.

III. Panayır Eğlenceleri

Farsça kökenli bir kelime olan pazar (bazâr), alış veriş yapılan, alıcıların ve satıcıların belirli zamanlarda toplandıkları yerleri ifade etmek için kullanılır.²⁶² Arap dilinde pazar kelimesinin yerine ise genellikle sûk (esvâk) kelimesi kullanılmaktadır.²⁶³ Tercümelerde sûk yerine pazar, panayır, çarşı vb. isimler kullanılmakta olduğundan,²⁶⁴ biz eğlence sektörünü de içerisinde barındırabilecek olması sebebiyle bu tür ifadeleri tamamlayıcı bir konumda bulunan *panayır* kelimesini kullanmayı esas alacağız.

²⁵⁸ İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, s.373.

²⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 310.

²⁶⁰ İsfahâni, *Eğâni*, XVII, 251.

²⁶¹ İbn Sa`d, *Tabakât*, I, 320; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, IX, 384; Öz, *İslam Tarihi*, s.323.

²⁶² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "svg", I, 433-434; Cengiz Kallek, "Pazar", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 194.

²⁶³ Kallek, "Pazar", 195.

²⁶⁴ Yaşar Çelikkol, *İslam öncesi Mekke*, Ankara 2014, s.57.

İslam öncesi ve sonrası Arap Yarımadasında kurulan panayır sayısının ona yakın olması ve bir ağ gibi bütün yarımadayı sarmış olmaları²⁶⁵ panayırların bölge insanları nezdindeki konumlarını göstermesi açısından önemli bir veridir. Panayırların Arap yarımadasında kurulmaya başlaması öncelikle dini duygu ve düşünceler çerçevesinde şekillenmiş olsa da, zamanla iktisâdî boyut ön plana çıkmış ve sosyo-kültürel unsurlar da kendisine panayırlarda yer bulabilmiştir.²⁶⁶

Ele aldığımız konunun tarihsel bağlamı çerçevesinde İslam öncesi Arap Yarımadasında kurulan bu panayırların tamamından ziyade, İslam'ın doğup geliştiği, dolayısıyla ilk dönem Müslümanlarının gündelik yaşantılarına etki edip, onların yaşamlarına kısmen de olsa yön veren, Hicaz bölgesi ve bu bölgeyle kültürel yakınlığı bulunan panayırlardan bahsedilecektir. Bunlardan özellikle Ukâz, Zülmecâz, Dûmetu'l-Cendel, Bedir ve Mecenne panayırları, bu panayırların eğlence sektörüne katkıları, burada yapılan eğlencesel, sportif, kültürel, edebi yarışma ve aktiviteler konumuz açısından ele alıp değerlendireceğimiz hususlardır. Panayırlar ve sosyo kültürel unsurlardan bahsederken, panayırların tarihi fonksiyonundan çok konumuzu ilgilendiren hususlarına önem atfettiğimizi, gerek duyulması halinde tarihsel fonksiyonlarına da değineceğimizi özellikle belirtmekte fayda görüyoruz.

Panayırlar, ekonomik özelliklerinin yanında eğlence hayatına katkıları açısından da ön plana çıkmaktadır. Sosyo-kültürel aktiviteler, edebi yarışma ve kongreler,²⁶⁷ şair ve edip atışmaları,²⁶⁸ kıssacılık,²⁶⁹ yarışmalar,²⁷⁰ meclisler,²⁷¹ şarkılar ve şarkıcılar,²⁷² gece meclisleri,²⁷³ fuhuş,²⁷⁴ ve ziyafetler²⁷⁵ panayırların eğlence hayatına renk kattığı aktivitelerin başında yer almaktadır.

²⁶⁵ Murat Sarıçık, “Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları”, *SDÜİFD*, XXXI/II, Isparta 2013; İslam öncesi Arabistan Yarımadasında kurulan panayırların sayısı ve bu konudaki farklı bilgiler için bkz: İbn Habîb, *Muhabber*, 263-268; Yüksel, *Ticari Hayat*, , 17-26.

²⁶⁶ Brockelmann, *İslam Ulusları*, s.7.

²⁶⁷ İsfahânî, *Eğânî*, XI, 6; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.629; Balcı, *Hız. Muhammed*, s.51; Özeydin, “Arap”, 322; Hüseyin Elmalı “Hitabet”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 158; Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s.177.

²⁶⁸ Ya`kûbî, *Tarih*, I, 262; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 244; Çelebi, *İslam Öncesi Mekke*, s.155; Balcı, *Hız. Muhammed*, s.51; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.13.

²⁶⁹ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 252.

²⁷⁰ Balcı, *Hız. Muhammed*, s.52; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, I, 48-49.

²⁷¹ Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 56; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 461; Taberî, *Tarih*, II, 28-29; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XVII, 20; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, II, 99.

²⁷² Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 56; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 461; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, II, 16-17, İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III 265; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, II, 99.

Mekke şehrinin bölgede kurulan büyük panayirlara yakın olması, onu sosyo-kültürel unsurlar açısından zengin bir konuma getirmiştir. Mekke'nin İslam öncesi hac ibadetine ev sahipliği yapıyor olması da, şehrin kültürel bir havuz haline gelmesi için elverişli bir ortam oluşturmuştur.²⁷⁶ Burada söz konusu edilen kültürel zenginleşme olgusunu Hicaz ve yakın yerlerde bulunan diğer şehirler için de düşünebiliriz. Çünkü panayırlar nasıl Mekke şehri açısından böyle bir olgunun oluşmasına katkı sağlıyorsa, diğer şehirlerden buraya gelen şair, edip, şarkıcı ve entelektüel kimliğe sahip diğer kişi veya kişiler de bu sosyo-kültürel unsurları içerisinden çıkmış oldukları farklı kültür bölgelerine taşıyarak, kendi şehirleri için benzer bir kültürel etkileşimin oluşmasına katkı sağlamışlardır.

Panayırların eğlence sektörüne katkısından bahsederken önceliği şiir ve şairler ile şiir yarışmalarına vermek kültürel arka plan sebebiyle daha doğru ve yerinde olacaktır. Zira şairler toplumsal yönü çok kuvvetli olan, topluma yön verip, onun şekillenmesinde vazgeçilmez bir rol oynayan en önemli gruptur. Kabilenin birinde bir şair çıktığı zaman civar kabilelerde yaşayan insanların tebrik ziyaretine gitmeleri, onların şerefine kutlama ve ziyafetler düzenlemeleri²⁷⁷ bunu açıkça göstermektedir. İslam öncesi Arap kültüründe şair, kabilenin bilgini, kâhini, sihirbazı, dini önderi, tarihçisi kısaca hemen hemen bütün alanlarda en fazla itibar edilen ve saygı duyulan kişisidir.²⁷⁸ Yazının toplumda yaygınlık kazanmasından önce, kabilenin başından geçmiş siyasi ve toplumsal olaylar hakkında bilgi edinebilme ve bunları gelecek kuşaklara aktarma görevi, şair ve onun şiiri sayesinde mümkün olabilmıştır.²⁷⁹ Ayrıca toplumda şairler saygınlıkları sebebiyle kamuoyuna yön verebilmiştir. Â`şâ'nın kendisine hazırlanan bir ziyafetin akabinde, Ukâz panayırına giderek, kendisi için tertip edilen bu ziyafeti ve tertip eden kişiyi şiirleriyle övmüştür. Bu övgü neticesinde yıllardır kızlarına uygun bir damat adayı

²⁷³ Alûsî *Bülûğu'l-Ereb*, I, 252.

²⁷⁴ İbn Habîb, *Muhabber*, s.264; 340, Savaş, *Kadın*, s. 44.

²⁷⁵ Vâkîdî, *Meğâzî*, I, 56; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, II, 99; Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 143.

²⁷⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.40; Özdemir, *Lebid b. Rebîa*, s.27-28.

²⁷⁷ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, III, 69; Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 211; *Yedi Askı*, s.12; Özdemir, *Lebid b. Rebîa*, s.20,

²⁷⁸ Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 210; *Yedi Askı*, s.11; Çetin, *Arap Şiiri*, s.9-10; Özdemir, *Lebid b. Rebîa*, s.19.

²⁷⁹ Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 210.

bulamayan davet sahibinin, şairin yaptığı bu iltifat ile kızlarını evlendirebilmesi,²⁸⁰ bu hususta verilebilecek ilginç örnekler arasındadır.

Eğlence sektörü için panayırlarda düzenlenen şiir ve şair atışmaları kabileler açısından da çok büyük önem taşımaktadır. Özellikle tefâhurun mezarlardaki ölümler ile övünülecek boyuta ulaştığı bir toplumda,²⁸¹ kendi kabilesini övecek şairlerin varlığı ve bunların panayırlarda boy göstermeleri, şairlerin panayırlardaki müfâhere ve şiir yarışmalarına katılmaları hem kendi kariyerleri hem de kabilelerinin toplumsal konumları açısından son derece önemli bir meseledir. Ayrıca yarışma sonunda dereceye giren şiirlerin Kâbe'nin duvarına asılacak olması²⁸² da kabilelerin bu işe ne kadar önem vermeleri gerektiğini gösteren başka bir husustur. Kabile fertlerinin destek ve tezahürâtı eşliğinde²⁸³ şiirlerini okuyan şairlerin, panayırlarda hazır bulunan insanları eğlendirip onlara edebi bir şölen sunmaları panayırların eğlence sektörüne katkısı açısından dönemin karakteristiğini de yansıtmaktadır.

Günümüz dünyasında nasıl sanatçılar ilgi görüp, insanları çevrelerine topluyorlarsa, o günün sanatçıları diyebileceğimiz şairler için de durum aynen geçerli gibi görünmektedir. Şiir yarışmaları öncesi şairin kabile fertleri başta olmak üzere panayırda şiir ile ilgilenen diğer insanların şairin çevresini sarması ve onu dinlemeyi beklemesi²⁸⁴ dönem insanların şiir ve eğlence anlayışını yansıtan önemli bir göstergedir.

Ukâz, panayırlar arasında hem Mekke'ye yakınlığı sebebiyle hem de bölgede kurulan en büyük panayırlardan biri olması dolayısıyla şiir ve şair atışmalarında çok önemli bir konuma ve ayrıcalığa sahiptir. Ukâz'ın kelime manasının karşılıklı tefâhur ve şiir isnat etme²⁸⁵ manasında olması bize bu panayırın şiir yarışmaları için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ukâz panayırı şair ve ediplerin uğrak

²⁸⁰ Isfehânî, *Eğânî*, IX, 134; İbn Reşîk, Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk, *Kitâbu'l-Umde fî Nakdi's-Şi'ri ve Tahmîsihi*, thk: Afîf Nâyif Hâtûm, Beyrut 2012, s.37; Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 212; Özdemir, *Lebid b. Rebîa*, s.21-22; Huart, *Arab Edebiyatı*, s.35.

²⁸¹ Tekâsür, 102/2.

²⁸² *Yedi Askı*, s.22; Balcı, *Hz. Muhammed*, s.51; Süleyman Tülücü, "Muallakât", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 310; Özdemir, *Lebid b. Rebîa*, s.28; Heykel, *Hz. Muhammed*, s.92.

²⁸³ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 244; Çelebi, *İslam Öncesi Mekke*, s.165.

²⁸⁴ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 244; Çelebi, *İslam Öncesi Mekke*, 165; Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, I, 64.

²⁸⁵ Yâkût el-Hamevî, "akz", *Mu`cemu'l-Buldân*, IV, 142; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "akz", IX, 340; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 696; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IX, 88; Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 208.

mekanlarından biri olmasının²⁸⁶ yanında ev sahipliği yaptığı şiir yarışmaları ve edebî kongreleri ile de meşhurdur.²⁸⁷ Ukâz'da şiir yarışmalarında söylenen en güzel şiirlerin altın suyu ile yazılarak Kâbe'nin duvarına asılması, Ukâz panayırının ve şiir yarışmalarında şiir okuma geleneğinin önemini kavramamız açısından önemli bir veri sunmaktadır.²⁸⁸ Ukâz ve bölgede kurulan diğer panayırlar, şairlerin en gözde mekânlarından olması dolayısıyla bu tür yerlere gelmeden önce şairler, insanların üzerinde etkili ve olumlu bir etki bırakabilmek maksadıyla en güzel elbiselerini giyerek, bineklerinin üzerinde panayırlara gösterişli bir giriş yapmayı adet edinmişlerdi. Bu edalı ve gösterişli girişler, insanları etkileri altına alarak onların destek ve tezahürâtını kendi lehlerine çevirebilmek maksadıyla yapılmaktaydı.²⁸⁹

Şairlerin bu tür panayırlarda şiirlerini insanlara okumalarından daha önemli ve anlamlı olan, edebî hakem diye nitelendirebileceğimiz kişilere, şiirlerini okuyup onlara şiirlerini ve şairliklerini kabul ettirmeye çalışmalarıdır.²⁹⁰ Bu tür hakemler genellikle dönemin en meşhur şairleri arasından seçilmekteydi. Bunların en meşhuru Nâbiğa ez-Zübyânî'dir. Nâbiğa için Ukâz'da kırmızı renkli bir çadır kurulduğu ve şairlerin şiirlerini beğendirebilmek maksadıyla onun huzurunda şiirlerini yarıştırdıklarından bahsedilmesi,²⁹¹ toplumun en önemli kişileri arasında yer alan şairlerin bu tür toplantılarda boy göstermeleri, hem kendileri hem de panayırların sosyal boyutu için önemlidir. Hassân b. Sâbit ile A`şâ'nın şiirlerini Ukâz'da Nâbiğa'ya sundukları ve onun A`şâ'nın şiirini beğenmesi üzerine Hassân'ın buna çok kızdığı hatta çadırı terk ettiğinden bahsedilmektedir.²⁹²

²⁸⁶ İbn Şebbe, *Tarîhu'l-Medîne*, I, 175; Yâkût el-Hamevî *Mu`cem*, "akz", IV, 142; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VII, 378; Demircan, *Cahiliye Arapları*, s.111; Yüksel, *Ticari Hayat*, 24.

²⁸⁷ Yâkût el-Hamevî, "akz", *Mu`cem*, IV, 142; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "akz", IX, 340; Çelebi, *İslam Öncesi Mekke*, s.155; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 713; Şibli Numani, *Hiz. Muhammed*, s.138; *Yedi Askı*, s.12; Mevlana Şibli Numani, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, çev: Talip Yaşar Alp, İstanbul 2015, s.33; Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s.177.

²⁸⁸ İbn Reşîk, *el-Umde*, s.83; *Yedi Askı*, s.23; Özdemir, *Lebid b. Rebîa*, s.28; *Yedi Askı*, s.22-23.

²⁸⁹ Çetin, *Arap Şiiri*, s.13-14.

²⁹⁰ Çetin, *Arap şiiiri*, s.13; Özdemir, *Lebid b. Rebîa*, s.27-28.

²⁹¹ Belâzurî, *Ensâb*, VIII, 259; Isfehânî, *Eğânî*, XI, 6, IX, 383; İbn Kuteybe, *eş-Şi`ru ve's-Şu`arâ*, I, 166; İbn Şebbe, *Tarîhu'l-Medîne*, I, 176; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 7, VII, 381-382, IX, 88; Zeydan, *İslam Uygurlukları*, I, 599-600.

²⁹² Belâzurî, *Ensâb*, VIII, 258-259; Isfehânî, *Eğânî*, IX, 383; İbn Kuteybe, *eş-Şi`ru ve's-Şu`arâ*, I, 332; Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 209.

Sadece erkekler ile sınırlı olmayan bu edebi kongrelerde kadınların da bulunmaları ve panayırarda varlıklarını hissettirmeleri,²⁹³ kadının hem İslam öncesi Arap toplumundaki konumunu hem de panayır eğlencelerinde yer aldıklarını göstermesi bakımından önemli bilgiler sunmaktadır. Kadın şairlerden olan Hansâ'nın bu tür edebiyat ve şiir çadırlarında Nâbiğa'ya şiir okuduğu rivayet edilmektedir. Nâbiğa'nın ona: "Kadınlar arasında senden daha iyisi yoktur." şeklindeki iltifatına karşılık Hansâ'nın ona: "Erkekler arasında da yok de."²⁹⁴ demesi, kadınların bu tür edebiyat meclislerinde bulduklarını ve kendilerini rahatça ifade edebildiklerini göstermektedir.

Panayırların, şiirden sonra eğlence sektörüne katkıda bulunduğu diğer önemli alan ise panayırarda öne çıkan hatipler ve bu hatiplerin sundukları hutbeleridir. Bu dönemde tıpkı şairlerin olduğu gibi hatiplerin de irad edecekleri hutbeler için panayırları seçmeleri, hutbelerin panayırlardaki toplumsal boyutuna etkisini göstermektedir. Panayırların eğlence yönünü oldukça iyi yansıtan hatipler,²⁹⁵ insanlara sundukları hutbelerinde övme ve övünme, yerme ve toplumsal çekişmenin²⁹⁶ yanı sıra vaaz ve nasihat içerikli hutbeler verdiklerinden de bahsedilmektedir. Bu şekilde vaaz ve nasihat türünde hutbe veren kişilerden en meşhuru İyâd kabilesine mensup Kus b. Sâ'ide'dir. Onun Ukâzda vermiş olduğu hutbeyi Hz. Peygamber'in (as) dinlediği, daha sonraki yaşantısında da zaman zaman bu hutbeyi ezberleyenlerden tekrar dinlediğinin aktarılması, hutbelerin de en az şiirler kadar etkili ve kalıcı tesirleri olduğunu göstermektedir.²⁹⁷ Panayırlarda verilen bu hutbelerin belâgat ve fesâhatinin de etkisiyle insanların kendinden geçtiği ve hutbenin etkisini derinden hissettikleri kaydedilmektedir.²⁹⁸

Panayırlardaki sosyal faaliyetlerde kendine oldukça fazla yer bulabilen şiir gösterileri, İslam'ın gelmesiyle birlikte etkisini yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır.

²⁹³ İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve 'ş-Şu'arâ*, I, 332; Savaş, *Kadın*, s.31, 33.

²⁹⁴ İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve 'ş-Şu'arâ*, I, 332; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, I, 599-600; Seydişehrî, *Dini İslam*, I, 209.

²⁹⁵ İsfahânî, *Eğânî*, XV, 246; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VII, 382; Çelebi, *İslam Öncesi Mekke*, s.155; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, çev: İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, İstanbul 1987, I, 89; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.404.

²⁹⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VIII, 734.

²⁹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 272; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, II, 171-172; Kus b. Sâ'ide'nin Ukâz'da verdiği meşhur hutbe için ayr. bkz. Sarıcık, *Zihniyet Olarak Cahiliye*, 257-259.

²⁹⁸ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VIII, 784; H. İbrahim, *İslam Tarihi*, I, 89.

Şiirdeki bu etki kaybı risaletin Mekke döneminde çok fazla ön plana çıkmaya da, Medine döneminde güç merkezinin de değişmesi sebebiyle bölgedeki panayırlar, eğlence sektörü olma açısından etkilerini kaybetmeye başlamışlardır. Bu etki kaybından en fazla etkilenen ise bu tür organizasyonlara diğerlerine göre daha fazla yer ayıran Ukâz panayırı olmuştur.²⁹⁹ Her ne kadar Ukâz Panayırı varlığını 129/746 yılına kadar devam ettirse de³⁰⁰ İslam'ın cahiliye şiiri ve şairine vurduğu darbe³⁰¹ ile şiir ve şair panayırlardaki eğlence sektörü için eski önemini ve konumunu kaybetmiştir. İslam dininin şiir ve şaire darbe vurup, toplumsal konumunu ve etkisini bitirme aşamasına getirmesi, asli olarak şiire kısmî bir yasaklama getirmesinden ziyade, Kur'an'ın edebî görüşü, İslam akidesi ve Müslümanlarla alay eden müşrik şairler ve şiirlerinin Kur'an tarafından eleştirilip yerilmesi çerçevesinde gerçekleşmiş bir olgudur.³⁰²

Hitabet ise İslam'la birlikte, cahiliye dönemindeki toplumsal konumuna kıyasla, eskisinden daha iyi ve farklı bir kimliğe bürünmüştür. Hitabetin eskisine kıyasla daha önemli bir konuma gelmesindeki en önemli sebeplerin başında İslam tebliğ sürecinde hitabete duyulan ihtiyaç gelmektedir.³⁰³ Her ne kadar tebliğ sürecinde hitabete duyulan bu ihtiyaç hitabeti eski konumundan daha iyi bir konuma taşımış olsa da panayır eğlenceleri çerçevesinde, hem şiirin hem de hitabetin panayırların eğlence merkezi olma özelliğini kaybetmesiyle bu etkilerini kaybettikleri söylenebilir.³⁰⁴

Spor müsabakaları hem sosyal bir aktivite hem de bedensel bir ihtiyaç olması dolayısıyla, Arap toplumunda yaygın³⁰⁵ olan ve buna bağlı olarak panayırlarda da kendisine yer bulabilmiş eğlence faktörlerinden birisidir. İçeriğindeki farklı etkinliklerle, festival havası içerisinde geçtiğini anladığımız panayırlar, spor müsabakalarına da ev sahipliği yapmıştır. Yapılan bu tür spor gösterileri arasında

²⁹⁹ Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 227-228; Kallek, "Pazar", 195.

³⁰⁰ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 190; Sarıcık, "Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları", 131-133; Yüksel, *Ticari Hayat*, 23.

³⁰¹ Şuarâ, 26/224-226; Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 231.

³⁰² İbn Reşîk, *el-Umde*, s.14; Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, trc: Ahmed Serdaroğlu, İstanbul 1985, II, 706; Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 233.

³⁰³ Elmalı, "Hitabet", 158-159.

³⁰⁴ Kallek, "Pazar", 195; Elmalı, "Hitabet", 158-159.

³⁰⁵ Nebi Bozkurt, "Eğlence", *DİA*, İstanbul 1994, X, 483-484; Balcı, *Hz. Muhammed*, s.52; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, I, 48-49.

güreş özellikle ön plana çıkmaktadır. Hem dar bir alana ihtiyaç duyması hem de insanların yakından izleyebilecekleri bir spor dalı olması onu diğer spor türlerinin önüne geçirmiştir. Hz. Ömer'in gençliğinde Ukâz Panayırında zaman zaman güreştiği ve kolay kolay yenilmeyen bir rakip olduğu aktarılmaktadır.³⁰⁶ Arap Yarımadasının dört bir tarafından panayırlara gelen insanların bu tür müsabakalara katılabilmek için gerekli şartları taşımaları ve boy gösterdikleri bu tür faaliyetlerde belirli bir seviyeye gelmeleri, hem toplumda edinmiş oldukları karizmaları hem de eğlence sektörü açısından son derece önem taşımaktaydı.³⁰⁷

İçki, kumar ve gece meclisleri İslam öncesi eğlence hayatının olmazsa olmazlarından. Ebû Cehil'in Bedir Savaşı öncesi burada kurulan panayırda tertip ettikleri içki meclislerinden bahsetmesi ve buraya kadar geldikten sonra yine içki içip, sohbet meclisi kurmadan tekrar dönmeyeceğini belirtmesi,³⁰⁸ içkinin panayırlardaki konumunu göstermesi açısından önemli bir veridir. İslam'ın gelişiyile toplumun içki ve içki meclisi alışkanlığı, Medine dönemine kadar devam etmiş, içkinin yasaklanması ile içki meclisleri de toplumsal konumunu zamanla kaybetmiştir.³⁰⁹ Siyasi, sosyal ve iktisâdî güç merkezinin değişimi ve panayırların eski önemlerini kaybetmeleriyle burada faaliyet alanı bulabilen eğlence unsurları da bu değişimden olumsuz etkilenmiştir. Hem bu olumsuz etkilenme hem de İslam dininin özellikle Medine dönemi itibariyle içki ve içki meclisleri hakkında takınmış olduğu olumsuz tavır, içkiyi ve bu tür meclisleri, toplumsal eğlence aktivitesi olmaktan çıkarmıştır.

Sözlükte “gece ay ışığı altında sohbet etmek” anlamına gelen *semer* kelimesi gece sohbetlerini ifade etmek için kullanılan en yaygın kelimedir.³¹⁰ Sıcak çöl iklimine bağlı olarak gece vakitlerinde tertip edilen gece meclisleri, konu itibariyle

³⁰⁶ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, I, 224; Şibli Numani, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer*, s.33; İbrahim Sarıçam, *Hız. Ömer*, Ankara 2015, s.22; Hizmetli, *İslam Tarihi*, s.242; Bir rivayete göre Hz. Ömer ile Hâlid b. Velid İslam öncesi dönemde Ukâz panayırında güreşmiş ve Hâlid b. Velid Hz. Ömer'i yenmiştir. Hatta bu güreş esnasında Hz. Ömer'in bacağına kırıldığı dahi rivayetler arasındadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: İbn Asâkir, Ebû Muhammed Bahâüddin, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XVI, 267; Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, İstanbul 2016, 433.

³⁰⁷ Şibli Numani, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer*, s.33.

³⁰⁸ Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 56; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 461; Taberî, , *Câmi`u'l-Beyan*, II, 28-29; Kurtûbî, *el-Câmi*, V, 18; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 16; Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, III, 75, Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, IV, 50-51; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, II, 99; Halebî, *es-Sîre*, II, 380.

³⁰⁹ Mâide, 5/90.

³¹⁰ Fîrûzabâdî, *el-Kâmûs*, s.409.

daha çok Eyyâmü'l-Arab, şiir, içki ve kıssa anlatımına dair unsurlar barındırmaktadır.³¹¹ Panayır gecelerinin vazgeçilmezleri arasında yer alan ve şarkıcı cariyelerin de eşlik ettiği bu meclisler, panayırların yanı sıra farklı mekânlarda da kendine yer bulabilmiştir. Harem içerisinde her kabileye ait ve farklı fonksiyonlara sahip meclislerin bulunması bu hususta kayda değer örneklerdendir³¹².

Tarih boyunca bütün toplumlarda yaygın olan fuhuş, İslam öncesi Arap toplumu ve panayırlarda da kendisine yer bulabilmiş ve insanların eğlence faaliyetleri arasında yerini almıştır. İslam öncesi fuhuş âdeti, hem panayırlar hem de farklı yerlerde özel işaretli çadır veya evlerde,³¹³ bu işe zorla bulaştırılmış cariyeler aracılığıyla yapılmaktaydı.³¹⁴ Dûmetü'l-Cendel panayırında, özel olarak hazırlanmış kıl çadırlarda, Kelb Kabilesi mensuplarının, elleri altındaki cariyeleri zorla fuhşa sürüklemeleri ve onlar üzerinden para kazanmaları, fuhuş ve panayırlar arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermektedir.³¹⁵ Bu faaliyet, sadece zorla bu işe bulaştırılan kişiler aracılığıyla yapılmakla kalmayıp, aynı zamanda gönüllü ve bu işi kendisine meslek edinmiş kişiler aracılığıyla da yürütülmekeydi³¹⁶.

İslamiyet, toplumu yozlaşma ve felakete sürükleyen bu tür çirkinlikleri ve diğer ahlaki seviyesizlikleri gidermek için hem zinayı yasaklamış³¹⁷ hem de bu dönemde fuhuş için ayrılmış özel evlerin faaliyetlerine son vermiştir.³¹⁸ Dolayısıyla panayırların bu tarz eğlence boyutu İslami dönemde kendisine yer bulamamıştır.

Sonuç olarak İslam öncesi Arap Yarımadasında kurulan panayırlar, bölgeyi iktisâdî olarak kalkındırırken, aynı zamanda alışveriş vasıtasıyla kültürel etki ve etkileşimin de gerçekleşmesine katkı sağlamışlardır. Çeşitli sosyal faaliyetlere ev sahipliği yapan bu panayırlar, İslam sonrası dünya görüşü ve sosyal şartların

³¹¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 34; Bozkurt, "Müsâmere", 75-76.

³¹² İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 81; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 205.

³¹³ İbn Habîb, *Muhabber* s.340; Mes`ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, III, 15-16; İbn Kesîr, *Tefsir*, XI, 72; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, II, 6; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 629, V, 139; Gadban, *Fıkhü's-Sîre*, I, 70-71; Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyete Kadın*, s.38-39, Savaş, *Kadın*, s.41.

³¹⁴ Mes`ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, III, 15; İbn Kesîr, *Tefsir*, XI, 73; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, II, 6; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 123, IV, 358, VII, 372; Ögmüş, *Cahiliye Döneminde Araplar*, s.211; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s788; Günaltay, *Araplar ve Dinleri*, 2013, s.121; Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s.154.

³¹⁵ İbn Habîb, *Muhabber*, s.264; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.788; Savaş, *Kadın*, s.44.

³¹⁶ Savaş, *Kadın*, s.43.

³¹⁷ İsrâ 17/32.

³¹⁸ Ya`kûbî, *Tarih*, II, 11.

değişmesi ve Medine’de alternatif bir pazarın kurulması ile birlikte zamanla etkilerini ve konumlarını kaybetmişlerdir. Panayırların etki ve konumlarını kaybetmesi ile birlikte burada zamanla kendine yer bulmuş eğlence faktörleri de İslam dininin etkisi, merkezin değişmesi, toplumsal karşılık, ihtiyaçlar vb. etkenlerin tesiriyle panayırlardaki varlıklarını koruyamamışlardır.

IV. Toplantı ve Meclisler

i. Edebiyat Meclisleri

Eğlence sektörü açısından şiir ve hitabete geçmeden önce şair ve hatiplerin cahiliye dönemindeki durumlarından bahsetmek konumuzun içeriği açısından faydalı olacaktır. Konumuzun içeriği itibariyle şiir veya edebiyat, eğlence hayatına katkısı yönünden incelenecektir. Dolayısıyla edebiyat meclisleri üst başlığı altında toplayabileceğimiz bu kısımda şiir ve hitabetin sosyal hayata dönük boyutundan bahsedilecektir.

Şiir ve Şair: Arap toplumunda şairlerin ilk olarak İslamiyet’ten önceki asırda tarih sahnesine çıkmaya başladıklarından bahsedilmektedir.³¹⁹ Toplumsal ve dini parçalanmışlığın had safhada olduğu bir bölgede, insanları birbirine bağlayıp ortak bir dil görevi üstlenen şiir, Arap toplumunun en önemli kültürel ve toplumsal öğelerinden birini oluşturmuştur.³²⁰ Şair, kabileyi düşman kabilelerin şairlerine karşı savunup, onlara karşılık verme hususunda kabilenin en önde gelen şahsiyeti konumunda bulunmaktadır.³²¹ Günlük hayatın normal seyri içerisinde gücünü bölgede kabul ettirebilmek ve şiirde kendi kabilesinin üstün olduğunu ispat etmek amacıyla, komşu kabilelere giderek, kendi kabilesinin değerini ve konumunu şiirleriyle yücelten kişiler yine şairler olmuştur.³²² Toplumda şiir ve şaire verilen değer sebebiyle, şairler insanları övgüleriyle göklere çıkarabildiği gibi, hicivleriyle de hicvettiği kişiyi ve kabilesini uzun yıllar küçük düşürücü bir konuma indirebilirlerdi.³²³ Şairlerin hiciv ve eleştirilerinden korunabilmek amacıyla onlara

³¹⁹ Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, I, 53.

³²⁰ Brockelmann, *İslam Ulusları*, s.9.

³²¹ Ya`kûbî, *Tarih*, I, 262; İbn Reşîk, *el-Umde*, s.21; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, III, 69.

³²² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IX, 91-92; Çağrıncı, *Ahlak ve İnsan İlişkileri*, s.52; Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 191; Bozkurt, *Folklor Eğlence*, 102.

³²³ İbn Reşîk, *el-Umde*, s.38.

câizeler verilmesi, şairlerin toplumsal açıdan ne kadar etkili ve çekinilen bir kişiliğe sahip olduklarını göstermektedir.³²⁴ Bu etkilerden dolayı herhangi bir kabilede bir şair ortaya çıktığı zaman civar kabilelerden insanlar o kabileye tebrik ziyaretinde bulunur, şerefine ziyafetler ve eğlenceler tertip ederlerdi.³²⁵ Kendisine verilen böylesi değerlerin farkında olan şairler, cahiliye döneminde zihinlerini sürekli temiz tutacak ve onlara yeni ilhamlar bahşedecek mekan arayışı içerisinde olmuşlardır.³²⁶

Şiir, ilk olarak nazımsız ve biçimsiz bir şekilde çöl bölgelerinde, bedeviler arasında ortaya çıkmış, daha sonraları recez şeklini alıp, zamanla yeni boyutlar kazanarak mersiye, kaside, hiciv, fahr vb. türler gibi uzun vezinlerde söylenmeye başlanmıştır.³²⁷ Konu itibarıyla şiirler genellikle Eyyâmu'l-Arap ve bu savaşlarda gösterilen kahramanlıklar, müfâhere, münâfere, hiciv, mersiye, çöl, çadır, kılıç, at, içki, kadın, aşk ve din gibi konuları içermektedir.³²⁸ Şiirlerde kadın ve aşk konusunun ilk sıralarda olmaması muhteva açısından ilginç bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar aşk ve kadın şiirlerin en önemli ögesi olmasa da, bu dönem şiirlerinde kadınlarla ilgili açık ve cinsi yönlerini ön plana çıkaran betimlemelerin yapılması³²⁹ ve *nesib* isminde kadınlara ve aşk şiirlerine ayrılmış özel bir şiir türünün bulunması,³³⁰ aşk ve kadın konusunun şiirlerde yer aldığını göstermektedir.³³¹

Bu ön bilgilerden sonra konumuzun asıl bölümünü teşkil eden edebiyat meclislerini ele almaya başlayabiliriz. Cahiliye dönemi toplumsal yaşantısında çok önemli bir yer tutan şiir, çeşitli ortamlarda kendisini normal zamanlara göre daha fazla ön plana çıkarmış ve toplumsal etki olarak önemli bir konuma yükselmiştir. Bu

³²⁴ Çağrııcı, *Ahlak ve İnsan İlişkileri*, s.17.

³²⁵ İbn Reşîk, *el-Umde*, s.51; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, III, 69; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, I, 589; Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, I, 164,165; Özdemir, *Lebid b. Rebîa*, s.20.

³²⁶ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 216-218.

³²⁷ İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ*, I, 105; Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 197; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, I, 582; Çağatay, *Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s.149; Huart, *Arab Edebiyatı*, s.13.

³²⁸ İbn Reşîk, *el-Umde*, s.108; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 119; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, I, 587; Brockelmann, *İslam Ulusları*, s.9; Çelebi, *İslam Öncesi Mekke*, s.168; Çetin, *Arap Şiiri*, s.73; Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s.188; Ögmüş, *Cahiliye Döneminde Araplar*, s.223-224; Huart, *Arab Edebiyatı*, s.11, 14, 40.

³²⁹ Zevzenî, *Mu'allakâtu's-Seb'*, 74-75, 197-198; Dursun Hazer, *H. Peygamber (sav)'in Şairleri*, Ankara 2008, s.16.

³³⁰ H. İbrahim, *İslam Tarihi*, I, 86-87.

³³¹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ*, I, 171; Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 631; Brockelmann, *İslam Ulusları*, s.9; Ögmüş, *Cahiliye Döneminde Araplar*, s.322.

dönemde özellikle Kureyş kabilesinde, her boyun harem içerisinde özel şiir ve edebiyat meclislerinin bulunması ve buralarda şiir ve hitabet yarışmaları düzenlemeleri bu durumun güzel bir örneğidir.³³² Harem içerisinde kurulan bu meclislerde, şairlerin ortaya koymuş olduğu edebi eserlere, Kureyş eşraf ve ileri gelenlerinin maddi manevi destek vermesiyle, bu meclisler şairlerin uğrak mekânı haline gelmiştir.³³³ Şair ve hatiplerin atışma ve yarışma mekânı olan bu meclisler, özellikle panayır dönemlerinde eğlence sektörü açısından önemli bir yer işgal etmekteydi. Ukâz, Zülmecenne, Dûmetü'l-Cendel ve Bedir gibi panayırlarda bu tür meclislerin kurulması ve şair ile hatiplerin insanlara eserlerini sunmaları, bu tür meclislerin eğlence sektörüne yapmış olduğu katkıyı göstermektedir.³³⁴ Özellikle Ukâz panayırında şairlerin şiirlerini, hatiplerin de hutbelerini edebiyat konusunda yetkin kişilere sunup onların beğeni ve takdirlerini kazanabilmek maksadıyla bu kişilere özel çadırlar kurulması, eğlence hususunda panayırlarda teşekkül edilen bu meclislerin önemini bir kez daha göstermektedir. Nâbiğa ez-Zübyânî için kırmızı renkli bir çadır kurulduğu ve burada şairlerin şiirlerini değerlendirdiği kaydedilmektedir.³³⁵ Dönemin en önemli şairlerinden biri olarak kabul edilen ve renkli bir kişiliğe sahip olan Â'sâ'nın da zaman zaman edebi hakemlik yaptığı rivayet edilmektedir.³³⁶ Sadece erkek şairlerin değil kadın şairlerin de, bu edebiyat meclislerinde şiirlerini sundukları ve hakemlerin değerlendirmesini sabırsızlıkla belediklerine dair anlatılar, kadınların da bu edebiyat meclislerinde boy gösterip, eğlence hayatında aktif rol oynadıklarını yansıtmaktadır.³³⁷ İmriul Kays'ın eşi Ümmü Cündüb'ün, kocası ve Alkame b. Abde arasında meydana gelen bir atışmada hakem olması ve kocasının aleyhine karar vermesi, kadınların şiir hakemliği

³³² İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 81; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 205; İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, s.448; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, II, 585; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.41.

³³³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 20.

³³⁴ Vâkidi, *Meğâzi*, I, 56; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 461; Belâzurî, *Ensâb*, VIII, 258-259; Ya'kûbî, *Tarih*, I, 202; İsfahânî, *Eğâni*, XI, 6, XXII, 54-55; İbn Şebbe, *Tarihü'l-Medîne*, I, 175; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 249; Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 207.

³³⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VIII, 259; İsfahânî, *Eğâni*, XI, 6, IX, 383; İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ*, I, 166; İbn Şebbe *Tarihü'l-Medîne*, I, 176; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 7, 378, 381; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.793.

³³⁶ İbn Reşîk, *el-Umde*, s.41.

³³⁷ Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, I, 599-600; Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 196; Savaş, *Kadın*, s.31; Ali Şakir Ergin "Hansâ", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 47.

yaptıklarını ve tarafsız bir şekilde kocasının aleyhine de olsa karar verebilecek bir birikime sahip olduklarını göstermektedir³³⁸.

Kabile başkanlarının çadırlarda özel şiir meclisleri tertip ederek, şairleri ve edipleri buraya davet etmesi meclislerin yetkin kişiler tarafından korunup devam ettirildiğini göstermektedir. Bu davet sırasında şairlerin çadırın etrafında dönerek şiir okumaları ve kabile başkanının okunan şiirleri beğenmesiyle, şairlerin çadırın içerisine girip, çadırın sahibini ve mecliste bulunanları şiirleriyle övmeleri bu dönemde sıkça karşılaşılan edebiyat ve şiir meclislerinin karakteristiğini yansıtmaları bakımından son derece önemlidir.³³⁹ Yine bu meclislerde gelenek olarak şairlerin şiirlerini söylemeye başlamadan önce kabile başkanından izin almaları, meclislerin belirli kurallar çerçevesinde idare edildiğini de göstermektedir.³⁴⁰

İslam Sonrası Kur'an-ı Kerim'de şairlerin kötülenmesiyle³⁴¹ birlikte şiir, Müslümanların nazarında değer kaybetmiş ve gerileme sürecine girmiştir. Şiirin güç kaybetmesindeki en önemli sebep hiç kuşkusuz Kur'an-ı Kerim'in üstün îcâz ve belâgati olmuştur.³⁴² Aslı olarak Kur'an'da şiirin yasaklanmadığını, bu âyetlerin İslam dini ile dalga geçip Müslümanlarla alay eden müşrikler hakkında indirildiğini, zaman zaman Hz. Peygamber'in recez okuması, kendisinin özel şairleri olması ve bu şairlerden şiir istemesi neticesinde rahatlıkla söyleyebiliriz.³⁴³ Ayrıca ayetlerin burada kastı doğrudan şiir olmayıp Kur'an'a şiir, Hz. Peygambere de şair iftirası atan müşriklerin sözlerine bir cevap niteliği taşımaktadır.³⁴⁴

Şiir, ilk dönem İslam toplumunda kültürel yaşantısını devam ettirse de İslam dini içerik olarak bazı düzeltmelere gitmiş ve bu düzeltmelerin de etkisiyle şiirin konularında birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Özellikle şirk ve ahlaksızlığa yönelik temalar, şiirin konusu olmaktan çıkartılmış ve şairler tevhid ilkesine dayalı, ahlaki anlamda kusur bulunmayan şiir inşad etmeye gayret etmişlerdir.³⁴⁵

³³⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve 'ş-Şu'arâ*, I, 212-214.

³³⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IX, 87-88.

³⁴⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IX, 87-88.

³⁴¹ Şuarâ 26/224; Enbiyâ 21/5; Hâkka 69/40-41; Yâsîn 36/69.

³⁴² İbn Reşîk, *el-Umde*, s.14; Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 233; Hizmetli, *İslam Tarihi*, s.223.

³⁴³ Huzâi, *Delâlatü's-Sem'iyye*, s.731; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 44-45.

³⁴⁴ Hazer, *Hz. Peygamber'in Şairleri*, s.19

³⁴⁵ Çetin, *Arap Şiiri*, s.4.

İslam ile birlikte eski değerini kaybeden şiir, Hz. Peygamber'in (as) ortaya koyduğu birtakım tedbir nitelikli faaliyetler neticesinde tamamen yok olmaktan kurtulmuştur. Kur'an'ı Kerim'in şairlerle ilgili bu ayeti, Hz. Peygamber'in şiir konusunda takındığı tavır ile birlikte okunduğunda, aslında Kur'an'da kötülenenin şiirden ziyade söz konusu şiirlerin içeriği olduğu açık bir şekilde görülecektir.³⁴⁶ Nitekim Hz. Peygamber döneminde şiir meclislerinin devam etmesi bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir. Hassân b. Sâbit'in Mescid-i Nebide, arkadaşlarıyla birlikte kurduğu şiir meclisinde şiirler okurken, yanlarına gelen Hz. Ömer'in onu ayıplaması üzerine, onun: "Ben senden önce senden daha hayırlısına burada şiir okuyordum" demesi, risalet döneminde şiir meclislerinin devam ettiğini ve Hz. Peygamber'in (as) de bu meclislerde hazır bulunduğunu göstermektedir.³⁴⁷ Yine buna benzer bir olay da, Zübeyr b. el-Avvâm'ın Hassân'ı isteksizce dinleyenlere: "Peygamber (as) onu can kulağıyla dinlediği halde siz nasıl oluyor da önemsizce dinliyorsunuz" şeklinde tepki göstermesi³⁴⁸, Ka'b b. Malik'in mescitte şiir meclisi kurması ve yanlarından geçen Hz. Peygamber'in onları engellememesi³⁴⁹ ve Hassân b. Sâbit'in benzer bir şiir meclisi olduğuna³⁵⁰ dair anlatılan rivayetler şiir meclislerinin risalet döneminde de devam ettiğini göstermektedir. İslami dönemde şair ve şiirin durumunu göstermesi bakımından Hz. Peygamber'in kendisine özür şiiri okuyan Ka'b b. Zühayr'i affedip ona hediye vermesi de³⁵¹ İslam akidesi ve ahlakına dair olumsuz içeriğe sahip olmayan şiirin İslam döneminde de üstün bir konumda bulunduğunu göstermektedir.

Hz. Peygamber'in (as) şiire verdiği önemin başka bir göstergesi ise onun şairlerden şiir isteğinde bulunmasıdır. Hz. Peygamber iyi ve güzel şeylerin kim veya hangi dönemden olduğuna bakmamış, gerek cahiliye gerek İslami dönem şairlerinden şiirler istemiş ve kendisine okunan şiirleri can kulağıyla dinlemiştir. Örneğin İslam öncesi şairlerinden olan Ümeyye b. Ebî Salt'ın şiirlerinden, terkisinde olan Şerid b. Süveyd'e okumasını söylemiş o da, Ümeyye'nin şiirlerinden Hz.

³⁴⁶ İbn Reşîk, *el-Umde*, s.22; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 68.

³⁴⁷ Isfehâni, *Eğânî*, IV, 144; İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, s.191; Taberânî, *Mu`cemu'l-Kebîr*, IV, 41, 3585; İbn Reşîk, *el-Umde*, s.20; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 8; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, IX, 384.

³⁴⁸ Isfehâni, *Eğânî*, IV 144; Taberânî, *Mu`cemu'l-Kebîr*, IV, 39-40; İbn Reşîk, *el-Umde*, s.20.

³⁴⁹ Isfehâni, *Eğânî*, XVI, 232-233.

³⁵⁰ İbn Şebbe, *Tarîhu'l-Medîne*, I, 165.

³⁵¹ Isfehâni, *Eğânî*, XVII, 87-88; İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ*, I, 103-104; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 530; Halebî, *es-Sîre*, III, 389-390.

Peygamber'e yüz beyite yakın şiir okumuştur.³⁵² Kendisine okunan şiirlerden sonra şair ve söylediği şiiri hakkında değerlendirmelerde bulunması, örneğin kendisine okunan Ümeyye'nin şiirinden sonra "Şiiri inanmış ama kalbi inanmamış" demesi, şiiri dinlemekle kalmayıp, zevkleri ve inancı doğrultusunda değerlendirmeler yaptığını da göstermektedir.³⁵³ Yine başka bir mecliste Hz. Peygamber'in aranızda şiir söyleyecek yok mu? demesi üzerine, orada bulunan Useyd b. Ebî Unâs'ın şiir okuması ve Hz. Peygamber'in bu okunan şiirden bir kısmını düzeltmesi, onun şiirleri değerlendirmesine dair anlatılan başka bir örnektir.³⁵⁴ Hz. Peygamber (as) sadece erkeklerden şiir dinlemekle kalmamış aynı zamanda kadınlardan da şiirler istemiş ve kadınların okuduğu şiirlere de vakit ayırmıştır. Kadın şairlerin en büyüklerinden biri olarak kabul edilen Hansâ, kabilesi ile İslam'ı tanımak için geldiği Medine de Hz. Peygamber'in huzurunda onun isteğiyle şiir okumuştur.³⁵⁵ Yine Bedir savaşı sonrası öldürülen Nadr b. Hâris'in kızının babası için söylediği mersiyeği duyunca ağlamaktan kendisini alamamış ve bu şiiri duysaydım onu bağışlardım şeklinde bir cümle sarfetmiştir.³⁵⁶ İslamın Mekke yıllarında yaptıklarıyla Müslüman zihinlerde çok kötü bir yer edinmiş olmasından dolayı Hz. Peygamber'in (as) Nadr hakkında böyle bir şey söyleme ihtimali, şiirin etkileyici ve yönlendirici gücünün bir yansıması olarak anlaşılmalıdır.

Hz. Peygamber'in bazı zamanlarda recez ve şiir okuduğuna dair kayıtlar da, âyette kötülener durumun şiirden ziyade içerik olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in hayatında şiirsel unsurlara yer vermesi çeşitli sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu, İslam dininde sebat göstermelerini teşvik maksadıyla olabildiği gibi, onları karşılaştıkları zorluklara sabredip, bu zorluk ve sıkıntıların üstesinden gelebilmeleri maksadıyla, içerisinde buldukları durumu daha zevkli

³⁵² İsfehâni, *Eğânî*, IV, 128-129; Taberânî, *Mu`cemu'l-Kebîr*, VII, 315, 7235-2739; İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, s.360; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, IX, 389; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, I, 364-365.

³⁵³ İbn Kuteybe, *eş-Şi`ru ve's-Şu`arâ*, I, 450; İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, s.360; Heykel, *Hz. Muhammed*, s.170

³⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, I, 106.

³⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, V, 267-268; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 66; Halebî, *es-Sîre*, II, 251.

³⁵⁶ İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, s.914-915; İbn Reşîk, *el-Umde*, s.43-44; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 169-170; Nadr b. Hâris'in Bedir'de savaş nihayete erdikten sonra öldürülmesinin en önemli sebebi, onun diliyle, hitabetiyle ve anlattığı masallarla Hz. Peygamber'i ve Müslümanları zor duruma sokması ve onlara bu şekilde eziyet etmesinden kaynaklandığı ifade edilmektedir. İrfan Aycan, "Nadr b. Hâris", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 280-281.

hale getirmeye dönükte olabilmekteydi. Mescid-i Nebî'nin yapımında birlikte söyledikleri şu recezler bu durumu güzel bir şekilde izah etmektedir:

Peygamber çalışırken oturursak biz,

Kötü mü kötü olur elbet işimiz,

لئن قعدنا والنبى يعمل

لذلك منا العمل المضلل

Şeklinde okudukları beyite Hz. Peygamber'in;

Ey Allah'ım! Bilirim gerçek hayat ahiret

Ensar ve Muhacire merhamet et!

اللهم لا عيش إلا عيش الآخرة

فاغفر للأتصار والمهاجرة

şeklinde dua ile karşılık vermesi³⁵⁷ Rasûlullah'ın okuduğu recezler için örnek teşkil etmektedir. Yine Hz. Peygamber'in tertip edilen bir sohbet meclisinde Kays b. el-Hatîm'in şiirlerinden birtakım beyitler okuması da³⁵⁸ aynı şekilde şiirin bizzat onun diliyle yaşatıldığını ve devam ettirildiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber (as), şairlere büyük önem vermiş ve İslam dininin savunulmasında onlardan yardım almıştır. İslam dininin savunulması ve eleştirilere cevap verilmesi bakımından ilk dönem İslam toplumunda üç şair ön plana çıkmaktadır. Hassân b. Sabbit, Ka'b b. Mâlik ve Abdullah b. Revâha. İsimleri zikredilen bu sahâbîler Hz. Peygamber'in üç şairi olarak adlandırılmış ve İslam'a yöneltilen eleştiri oklarına Rasûlullah (as)'ın emri ve isteğiyle karşılık vermişlerdir.³⁵⁹ Bu konu ile ilgili Ka'b b. Mâlik'in Hz. Peygamber'e sorduğu bir soru

³⁵⁷ İbn Şebbe, *Tarîhu'l-Medîne*, I, 395; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 213; İbn Kayyım, *Zâdu'l-Me`âd*, III, 62; Recezlerin farklı versiyonlar için ayr. bkz; Huzâi, *Delâlâtü's-Sem`iyye*, s.731; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 44-45; Semhûdi, *Vefâu'l-Vefâ*, II, 18-21; Halebî, *es-Sîre*, II, 249; Seydişehrî, *Din-i İslam*, II, 613; Gadban, *Fikhu's-Sîre*, I, 375; Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, I, 383; Hz. Peygamber'in Okuduğu benzer recezler için ayr. bkz: Hazer, *Hz. Peygamber'in Şairleri*, s.21-24.

³⁵⁸ Isfehâni, *Eğânî*, III, 7.

³⁵⁹ Belâzurî, *Ensâb*, I, 240; İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, s.189, 631; İbn Kayyım, *Zâdu'l-Me`âd*, I, 128; Huzâi, *Delâlâtü's-Sem`iyye*, s.212; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, III, 457; Kettânî, *Terâtibu'l-*

neticesinde Allah Rasûlü: “Mümin kılıç ve diliyle cihat eder” buyurarak, şiirin muhaliflere ve düşmanlara karşı bir silah olarak kullanılması gerektiğini ifade etmiştir.³⁶⁰ Bu şairlerden ilk ikisi müşrikleri sosyal ve gündelik yaşantılarına dair eleştirirken, Abdullah b. Revâha ise onları dinleri ve inançları üzerinden eleştirip ayıplamıştır.³⁶¹ Hz. Peygamber (as), muhaliflere karşı şiirin gücünden yararlanmış ve bu üç şair ile onlara anladıkları dilden cevap vermiştir. Bunun için özellikle Hassân b. Sâbit’e mescitte özel bir yer hazırlatmış, düşmanlarını hicvetmesini istemiştir.³⁶² Hz. Peygamber, Hassân’ın kureyşi ayıplamasında kendi yakınlarını da bu işe karıştırma ihtimaline karşın ondan ensab ilminde çok iyi olan Hz. Ebubekir ile işbirliği yapmasını istemiştir.³⁶³ Hz. Peygamber’in (as) Hassân için: “Allah’ım Onu Rûhu’l-Kudüs’le destekle diye dua etmesi³⁶⁴, okuduğu bir şiirden sonra “şifa buldu şifa dağıttı” şeklinde sözler sarf etmesi de³⁶⁵ aynı şekilde şairlerin Hz. Peygamber’in yanındaki konumunu ve onlardan övgüyle bahsedildiğini göstermektedir.

Hitabet ve Hatip: Hitabet ve hatiplerin Arap toplumundaki durumunu, şifâhî kültür aktarımı sebebiyle tarihi veriler açısından tespit etmek oldukça güç gözükmektedir. Ancak yine de bazı özel zamanlarda hatiplerin ön plana çıkmasıyla onlar hakkında bazı bilgiler günümüze kadar ulaşmayı başarabilmiştir.

Hatipler bu dönemde şairlerin gerisinde kalsalar da önemlerini hiçbir zaman kaybetmemişler, şiirin ve şairin çoğaldığı zamanlarda hatiplere duyulan ihtiyaca binaen toplumsal konumları yükselmiş ve toplumsal boyutu ön planda olan meclis,

İdâriyye I, 362; Seydişehir, *Din-i İslam*, I, 191; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.618; Çağrı, *Ahlak ve İnsan İlişkileri*, s.18; Özdemir, *Lebid b. Rebîa*, s.19; Hz. Peygamber’in şairleri hakkında ayr. bkz: Hazer, *Hz. Peygamber’in Şairleri*, s.32-33.

³⁶⁰ İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, s.632.

³⁶¹ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, II, 8; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, XI, 427; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, I, 362; Dayf, *Edebi'l-Arabî*, 50.

³⁶² Isfehâni, *Eğânî*, IV, 146; İbn Reşîk, *el-Umde*, s.19; İbn Hibbân, *es-Sîretün'n-Nebeviyye*, s.286; Zehebî, *A'lâmu'n-Nübelâ*, II, 513; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 8; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IX, 91; Hassân b. Sâbit'in şiirleriyle İslam'ı desteklemesi ve yüceltmesi hakkında bkz: Hazer, *Hz. Peygamber'in Şairleri*, s.62 vd.

³⁶³ İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, s.190; Taberânî, *Mu`cemu'l-Kebîr*, IV, 38, 3582; Zehebî, *A'lâmu'n-Nübelâ*, II, 515; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, IX, 387.

³⁶⁴ Isfehâni, *Eğânî*, IV, 137; İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, s.191; Taberânî, *Mu`cemu'l-Kebîr*, IV, 40-41, 3584; İbn Reşîk, *el-Umde*, s.22; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, I, 339; Zehebî, *A'lâmu'n-Nübelâ*, II, 514; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 8; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, IX, 386.

³⁶⁵ Isfehâni, *Eğânî*, IV, 143.

toplantı ve yarışmaların aranan kişileri haline gelmişlerdir.³⁶⁶ Hatiplerin bazı dönemlerde toplumsal statü açısından şairlere üstün gelmelerindeki diğer bir etken ise, toplumda saygı duyulan birisi olmak maksadıyla söylenen şiirlerin belirli bir süre sonra caize ve maddi çıkar sağlamak için söylenilmeye başlanması dolayısıyla şiirin yaşadığı değer kaybıdır.³⁶⁷ Şiirde olduğu gibi hatiplerin de hutbelerinde secili anlatımlarıyla konuşmalarını süsleyip, insanları etkilemeleri ve insanları etrafına toplamaları hitabetin de şiir kadar toplumda etkili ve ilgi duyulan kültürel bir öge olmasını sağlamıştır.³⁶⁸ Hatipler toplumu etkileme noktasında şairler kadar etkili olmuşlar, savaşların çıkması için kabile fertlerini cesaretlendirdikleri gibi, barışın tesis edilmesi noktasında da önemli roller üstlenmişlerdir.³⁶⁹

Hutbeler, içerik bakımından şiirle aynı toplumsal ortamda bulunmanın ve toplumsal ihtiyaçlara karşılık vermenin bir gereği olarak ortak konuları işlemişlerdir. Dolayısıyla hutbeler başta dini konular olmak üzere münâfere, müfâhere, mersiye, hiciv gibi toplumsal konular başta olmak üzere pek çok konuda toplumu yönlendirmeye devam etmiştir.³⁷⁰

Edebiyat meclislerinde insanların eğlence araçlarından birisi haline gelen hitabet toplumda oldukça önem verilen faaliyetler arasında yer almıştır. Hatiplerin panayırlarda insanları şairler gibi etraflarına topladıkları ve onlara etkileyici hutbeler verdikleri kaydedilmektedir. Hatipleri ile ünlü İyâd Kabilesinden Kus b. Sâ`ide'nin Ukâz'da verdiği hutbenin, o dönemde Hz. Peygamber (as) tarafından da dinlenmesi ve daha sonra Hz. Peygamber'in onun hakkında övücü sözler söylemesi, İslam öncesi edebiyat meclislerine gösterilen ilgiyi gözler önüne sermektedir.³⁷¹ Kus b. Sâ`ide gibi Süheyl b. Amr da cahiliye döneminin ünlü hatipleri arasında yer almaktadır.³⁷² Üstün hitabet yeteneğinden dolayı Hudeybiye antlaşması sırasında

³⁶⁶ İbn Reşîk, *el-Umde*, s.69; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VIII, 771; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, I, 594; Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 191; Çağrııcı, *Ahlak ve İnsan İlişkileri*, s.17.

³⁶⁷ İbn Reşîk, *el-Umde*, s.67; M. Reşit Özbalkıç, *Asr-ı Saadet ve Râşit Halifeler Döneminde Hitâbet*, İzmir 2005, 28.

³⁶⁸ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, II, 197-198; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VIII, 763.

³⁶⁹ Dayf, *Edebi'l-Arabî*, I, 411.

³⁷⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VIII, 734.

³⁷¹ İsfehâni, *Eğâni*, XV, 246; Dımaşkı, *Peygamber Külliyyatı*, II, 170-171; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VIII, 734-735, 784; H. İbrahim, *İslam Tarihi*, I, 89; Heykel, *Hz. Muhammed*, s.92; Özbalkıç, *Hitâbet*, 27-28.

³⁷² Belâzurî, *Ensâb*, I, 257-258; İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, s.344; Zehebî, *A`lâmu'n-Nübelâ*, I, 194; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VIII, 788.

Kureyşin gönderdiği heyete Süheyl b. Amr'ın başkanlık etmesi, başka sebeplerin varlığıyla birlikte onun hatip olarak kazandığı şöhretin bir göstergesidir.³⁷³ Hâşim, Ümeyye, Nüfeyl b. Abdülzâ ve Utbe b. Rebî'a gibi kişiler İslam öncesi dönemde Mekke şehrinde hutbeleriyle meşhur olan diğer kişiler arasında yer almaktadır.³⁷⁴

İslamiyet'in gelişi ile birlikte bir takım etkenlerin etkisiyle şiir eski güç ve konumunu kaybetmiş, hitabet ise eski konumuna nazaran daha iyi bir konuma yükselmiştir. İslam'ın Medine döneminde toplumsal alanda meydana gelen sosyo-kültürel değişiklikler, İslam öncesi edebiyat anlayışının değişmesi, şiirin gerileme dönemine girmesi ve İslam tebliğ sürecinde hitabete duyulan ihtiyaç gibi sebepler, hitabeti şiirin önüne geçirmiş ve toplumsal yapı taşlarının yerinden oynamasına neden olmuştur.³⁷⁵

İslami dönemde şiirin azalan etkisi sebebiyle ortaya çıkan kültürel boşluk hitabetle giderilmeye çalışılmıştır. İslam'ın tebliğ sürecinde hitabete duyulan ihtiyaç onun eski konumundan daha iyi bir yere gelmesinin önünü açmıştır. Gelen elçilik heyetlerine İslam'ın tanıtılıp anlatılabilmesi gerek Hz. Peygamber, gerekse bizzat görevlendirdiği hatipler aracılığıyla hutbelerin etkili dili kullanılarak gerçekleştirilebilmiştir.³⁷⁶ Şiirde olduğu gibi hitabet aracılığıyla da muhaliflerin eleştirilerine cevap verebilmek için Hz. Peygamber (as) Sâbit b. Kays'ı görevlendirmiştir. Hassân b. Sâbit için nasıl Hz. Peygamber'in (as) şairi denilmiştise Sâbit b. Kays için de ensar ve Rasûlullah'ın hatibi denilmiştir.³⁷⁷

ii. Şair ve Hatip Atışmaları

Cahiliye döneminde kurulan şiir meclislerinin büyük çoğunluğu şair ve hatiplerin atışma ve yarışmalarına sahne olmuştur. Kabile veya boyların birbirine üstün olduklarını ispat etmek için düzenlenen bu tür atışma meclisleri cahiliye toplumunun genel karakteristiğinin yansımasıdır. *Müfâhere* مفاخرة yani övgü dolu

³⁷³ İbn İshâk, *es-Sîre*, II, 460-461; Vâkîdî, *Meğâzî*, II,91; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 236-237; Belâzurî, *Ensâb*, I, 257-258; Zehebî, *A'lâmu'n-Nübelâ*, I, 194.

³⁷⁴ Dayf, *Edebi'l-Arabî*, I, 413.

³⁷⁵ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, III, 123; Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 191.

³⁷⁶ İbn İshâk, *es-Sîre*, II, 638-639; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 254-255; İbn Şebbe, *Tarîhu'l-Medîne*, I, 285-286; Isfehâni, *Eğânî*, IV, 146-147; Elmalî, "Hitabet", 158-159.

³⁷⁷ İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, s.130; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, II, 65-66, 1308; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, I, 264; İbn Kayyim, *Zâdu'l-Me'âd*, I, 128; Huzâi, *Delâlatü's-Sem'iyye*, s.731; Dımaşkı, *Peygamber Külliyyatı*, XI, 426; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, I, 370.

atışmaların yanında, karşı tarafı aşağılama, ondan üstün olduğunu ispat etme ve onu küçük görme anlamına gelen, aynı zamanda hiciv yerine de kullanılan *münâfere* منافرة de bu atışma meclislerinde sıkça karşılaşılan kültürel etkinlikler arasında yer almaktadır.³⁷⁸ İslam öncesinde meydana gelen ve daha sonraki yüzyılları şekillendirecek olan Emevî-Hâşimî rekabeti toplumsal çekişme ve münâfere açısından önemli bir konumda yer almaktadır.³⁷⁹ Ukâz panayırında kurulan şiir meclislerinde meydana gelen bu tür atışmalar sonucu Ficar savaşının çıkmış olması, atışma ve tartışmaların toplum nazarında önemli bir yer işgal ettiğini göstermektedir.³⁸⁰ Nâbiğa ez-Zübyânî'nin huzurunda Hassân b. Sâbit ile A'şâ'nın atışması sırasında meydana gelen çekişmede, A'şâ'nın şiirlerinin daha çok beğenilmesine kızan Hassân b. Sâbit'in çadırı terk etmesi aynı şekilde şair atışmalarının cahiliye dönemindeki en güzel örneklerinden birisini ortaya çıkarmıştır.³⁸¹

İslam'ın muhaliflere cevap verebilmek için kullandığı şiir ve hitabet, ilk dönem İslam toplumunda çok güzel örneklerin ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır. Risaletin Medine dönemi ile birlikte Medine'nin başkent konumuna yükselmesi elçi, şair ve ediplerin Medine'ye akın etmelerinin önünü açmıştır. Cahiliye döneminde Ukâz nasıl şair ve ediplere ev sahipliği yapıyorsa, İslam döneminde de bu ev sahipliği rolünü başkent Medine üstlenmiştir.³⁸² Ukâz'da şairlere hakemlik yapan Nâbiğa hicret sonrası Medine'ye gelmiş, şehre girişte dizleri üzerine çökerek şairlere meydan okumuştur. Onun bu meydan okumasına Kays b. el-Hatîm'in cevap vermesi İslami dönem şiir atışmalarının ilk örneklerini ortaya çıkarmıştır.³⁸³ Bu dönemde toplumda yer edinen şair ve edip atışmalarının diğer bir örneği ise Temîm kabilesinin Medine'ye gelişi esnasında yaşanmıştır. İslam'ı dinleyip kabul etmeleri için öncelikle kabilelerinin şair ve hatiplerini yenebilme şartı ileri süren Temîm kabilesi mensuplarına karşı, Hz. Peygamber (as) edip ve şairlerini görevlendirmiştir. Utârid b. Hâcib'in verdiği hutbeye, Hz. Peygamber, hatibi Sâbit b. Kays'la karşılık vermiştir.

³⁷⁸ Alûsî, *Bülûğu 'l-Ereb*, I, 266.

³⁷⁹ Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, I, 203; Alûsî, *Bülûğu 'l-Ereb*, I, 282.

³⁸⁰ İbn Habîb, *Muhabber*, s.161-162; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 15; Isfehânî, *Eğânî*, XXII, 54-55; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V, 183-184.

³⁸¹ Belâzurî, *Ensâb*, VIII, 258-259; Isfehânî, *Eğânî*, IX, 383; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IX, 88; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s.191.

³⁸² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IX, 91.

³⁸³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IX, 91.

Zebirgân b. Bedr'in şiirlerine ise Hassân b. Sâbit cevap vermiş ve bu karşılıklı atışmalar sonucunda Temîm kabilesi yenilgiyi kabul ederek Müslüman olmuştur.³⁸⁴

Cenk meydanında savaş sona erse de, psikolojik olarak şairlerin şiirleri aracılığıyla mücadele varlığını devam ettirmiştir. Uhud savaşı sonrasında Müslümanları ayıplayan ve onlarla alay edip, müşrikleri öven Hübeyre b. Ebî Vehb'in şiirlerine Hassân b. Sâbit'in cevap vermesiyle başlayan bu atışma, olaya müşrikler tarafından Abdullah b. Ziba`rî ve Dırar b. Hattâb el-Fihri'nin katılmasıyla genişlemiştir. Müslümanlardan ise Hassân b. Sâbit'in yanında Ka`b b. Mâlik, İslam'ı ve Müslümanları savunarak bu atışmalara dâhil olmuş ve müşrik şairlere cevap vermiştir.³⁸⁵ İki taraf arasında cereyan eden şiir atışmaları kimi zaman Müslümanlar arasında da meydana gelmiştir. Muhacirlerin "İslam bize gönderildi," "Peygamber (as) bizim kabilemizden çıktı," şeklinde övünmelerine karşılık ensardan Hassân b. Sâbit âyetlerden deliller getirerek kendisini Hûd (as) nispet etmiş ve muhacirlerin Hz. Peygamber'le olan akrabalığını kullanarak üstünlük taslamalarına kendisinin de peygamber soyundan geldiğine atıfta bulunarak, kendince cevap vermeye çalışmıştır.³⁸⁶

iii. İçki ve İçki Meclisleri

Sarhoşluk veren içecekler Arap toplumunda çok yaygın bir şekilde tüketilmekteydi. Bölgenin geniş alana yayılmış olması, farklı gelenek, kültür ve medeniyetlerin de etkisi altında kalması sebebiyle bölgede çok farklı tür ve isimde içki çeşidi bulunmaktaydı. Bu dönemde içki için yüze yakın isim kullanılıyor olması içkinin Arap toplumundaki yerini göstermesi bakımından önemlidir.³⁸⁷

Genellikle üzüm ve hurmadan yapılan içki, bölgede hammadde üretim ilişkisi bağlamında daha çok Taif ve Medine gibi zirai üretime elverişli yerlerde imal

³⁸⁴ İbn İshâk, *es-Sîre*, II, 638-641; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 434-439; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 254-255; İsfahâni, *Eğânî*, IV, 146; Taberî, *Tarih*, II, 188-191; İbn Şebbe, *Tarîhu'l-Medîne*, I, 285- 286; İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, s.88, 193; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, I, 127-128; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 152,155; Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, IV, 359-364; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 38-41; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VI, 242-243; Fidan Orhan, *Rivayetler Işığında Hz. Peygamber (sav) Devrinde Kadın Mescid İlişkisi*, İstanbul 2012, 49.

³⁸⁵ İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 357-365; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, IV, 274-286; Dayf, *Edebi'l-Arabî*, II, 47.

³⁸⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 314.

³⁸⁷ Ateş, "Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler", 72.

edilmekteydi.³⁸⁸ Şarap ise daha çok yarımadanın kuzey taraflarında üretilip, ticaret vasıtasıyla Hicaz Bölgesine sokulmaktaydı. Mekke ve Medine’de içki bayilerinin olması, bu bölgede gerek üretim gerekse ticaret malzemesi olarak içkinin çok fazla tüketildiğini göstermektedir.³⁸⁹ Bölgede sıklıkla karşılaşılan meyhanelerin Medine’de genellikle Yahudiler tarafından işletilmesi, ekonomisi tarıma dayanan Medine Araplarının ticaretle çok içli dışlı olmadıklarını ve bu sebeple içki ticaretini Yahudilere kaptırdıklarını göstermektedir.³⁹⁰

Toplumda oldukça yaygın olan içki ve içki meclisleri, eğlence sektörü açısından gayet önemlidirler. İçki meclisleri, içki arkadaşlıklarını beraberinde getirmiş ve kişiler toplumsal statülerine uygun içki arkadaşları ile meclisler kurmuşlardır. Bu meclisler kimi zaman bir panayır yeri³⁹¹ kimi zaman bir meyhane³⁹² kimi zaman da kuytu bir köşede³⁹³ kurulmuş ve bu meclislerde bulunan insanlar içki ve sarhoşluğun da etkisiyle eğlenceli zamanlar geçirmişlerdir. *Nedim* كديم kelimesiyle ifade edilen içki arkadaşlığı³⁹⁴ bir gelenek haline gelmiş ve her bölgede insanlar kendilerine içki arkadaşları edinmişlerdir. Abdulmuttalip-Harb b. Ümeyye, Hamza b. Abdulmuttalip-Abdullah b. es-Sâib el-Mahzûmî, Said b. As b. Ümeyye- Velid b. Muğîre, Ma`mer b. Habîb-Ümeyye b. Halef, Ebû Tâlib-Müsâfir b. Ebî Amr, Ebû Süfyân-Abbas b. Abdulmuttalip’in arkadaşlıkları bu dönemde bilinen önemli içki arkadaşlıkları arasında zikredilmektedir.³⁹⁵ Sadece Mekke ile sınırlı kalmayan bu tür arkadaşlıklar Medine’de de görülmüştür. Diğer taraftan bazı Arapların Yahudilerle içki ve sohbet meclisi kurdukları bilinmektedir. Nuaym b. Mesud’un Yahudilerle arasının iyi olduğu ve İslamiyet’ten önce bu tür içki meclisleri tertip ettiği söylenmektedir.³⁹⁶ İçki arkadaşlıklarının daha çok *enderun* اندرون denilen

³⁸⁸ Aycan, “Sakif Kabilesi ve Tâif Şehrine İslam Tarihi Açısından Bir Bakış”, 213; Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s.83; Yüksel, *Ticari Hayat*, 66.

³⁸⁹ İbn Habîb, *Münammak*, s.61; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s.575; Isfehâni, *Eğânî*, XVIII, 123; İbnü’l-Esîr, *Usdu’l-Gâbe*, III, 549; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.827; Sarıçam, *Hz. Ömer*, s.27; Huart, *Arab Edebiyatı*, s.13-14.

³⁹⁰ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 667.

³⁹¹ Vâkıdı, *Meğâzî*, I, 56; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 461.

³⁹² İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 241; Ya`kûbi, *Tarih*, II, 210.

³⁹³ İbn Sa`d, *Tabakât*, V, 175.

³⁹⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, s.1162.

³⁹⁵ Belâzurî, *Ensâb*, I, 71; İbn Habîb, *Muhabber*, s.173-178; İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, s.807; Halebî, *es-Sîre*, I, 13.

³⁹⁶ İbn İshâk, *es-Sîre*, II, 405; Vâkıdı, *Meğâzî*, I, 409; İbn Hibbân, *es-Sîretün’n-Nebeviyye*, s.191; İbn Neccar, *ed-Dürretü’s-Semîne*, s.80; Halebî, *es-Sîre*, III, 26; Heykel, *Hz. Muhammed*, s.361.

içki meclislerinde doğal olarak ortaya çıktığı görülmektedir.³⁹⁷ Bu meclislerde kimi zaman şarkıcı cariyeler de hazır bulunur ve oradaki insanları eğlendirmek için şarkılar söylerlerdi. Böyle bir içki meclisindeyken içki alacak paraları kalmayan Mekke’li gençlerin para bulmak amacıyla, Kâbe’deki değerli eşya ve heykelleri çalıp satmaları ve parasıyla içki almaları, hem bu meclislerdeki cariyelerin varlığını göstermesi, hem de içkinin toplumda ne kadar önemli bir alışkanlık olduğunu ifade etmesi bakımından son derece önemlidir.³⁹⁸ Kays b. Adî es-Sehmî’nin Esmâ ve Asme adlı iki cariyesi, Kureyşli gençlerin şarkı ve içki meclisi kurmak maksadıyla müdavimi oldukları şarkıcılar arasında yer almaktadır.³⁹⁹

Toplumsal ve siyasi olarak önemli olayların gerçekleştiği bu tür meclislerde, Kâbe’nin anahtarları bile el değiştirebilmiştir. Anlatılanların tarihi gerçekliğinde şüphe olmakla birlikte, Tâîf’te kurulan bir içki meclisinde sarhoş olan Huzâa kabilesinin lideri Ebû Ğubşân’ın, sarhoşluğunun etkisiyle Kâbe’nin anahtarlarını bir tulum şarap karşılığında Kusay b. Kilâb’a satmasına dair rivayetler,⁴⁰⁰ bu meclislerin Arap toplumu açısından ne kadar önemli olduğunun göstergesi konumundadır.⁴⁰¹

İçilen içkilere kimi zaman naraların eşlik ettiği meyhaneler, içki arkadaşlığı için en önemli mekânlar arasında yer almaktadır.⁴⁰² Bazı durumlarda fuhuş evlerinde olduğu gibi meyhanelerin kapılarına da bayrak asılmıştır. İçki stokunun henüz bitmediğinin göstergesi olan bu bayraklı meyhaneler, Arap Yarımadasının farklı bölgelerinde özellikle de Hicaz’da yaygındır.⁴⁰³ Zaman zaman dans ve şarkıların da eşlik ettiği içki meclisleri, Kureyşli gençlerin sık sık bir araya geldikleri yerlerdendi. Esmâ ve Asme adlı iki şarkıcı cariyenin şarkılarıyla şenlendirdiği bu meyhanelerde, gençlerin sarhoşluğun etkisiyle içki parası bulabilmek için Ka’be’ye ait ceylanlara

³⁹⁷ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 668.

³⁹⁸ Belâzurî, *Ensâb*, III, 246; Diyarbekrî, *Tarîhu’l-Hamîs*, I, 329; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.54; Çağrıncı, *Ahlak ve İnsan İlişkileri*, s.53.

³⁹⁹ İbnü’l-Kelbî, *Cemhere*, s.101; Belâzurî, *Ensâb*; III, 246, Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 110; el-Esed, *el-Kiyân ve’l-Ginâ*, s.79.

⁴⁰⁰ Fâkihî, *Ahbârü Mekke*, V, 160; Mes`ûdî, *Mürûcu’z-Zeheb*, II, 61; Yâkût el-Hamevî, “Mekke”, *Mu`cem*, V, 186; Süheylî, *Ravdu’l-Ünf*, I, 333; Dîmaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, I, 215; Alûsî, *Bülûğu’l-Ereb*, I, 234; Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 117; Çağatay, *Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s.90; Heykel, *Hiz. Muhammed*, s.67-68; Riyad Kuzayha, *el-Fâkîhetu ve’d-Dihk fi’t-Tûrasi’l-Arabiyyi’l-Meşrikî*, Beyrut 2006, 78; Hizmetli, *İslam Tarihi*, s.167.

⁴⁰¹ Kâbe anahtarlarının satılması ve akabinde meydana gelen olaylarla ilgili bkz: Ali Osman Ateş, “Kusay b. Kilâb”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 460-461.

⁴⁰² İbn Habîb, *Münammak*, s.62; Kuzayha, *el-Fâkîhetu ve’d-Dihk*, 88.

⁴⁰³ Zevzenî, *Mu`allakâtu’s-Seb`*, s.178, 228.

bile el uzatmaları,⁴⁰⁴ içki parası bulabilmek maksadıyla neleri göze alabildiklerini de yansıtmaktadır. Yine Hz. Ömer hakkında Müslüman olmadan önce, içki meclislerinin müdâvimlerinden biri olduğu ve arkadaşlarıyla meyhanelerde içki meclisleri tertip ettiğinden bahsedilmektedir.⁴⁰⁵

İslam öncesi Mekke’de olduğu gibi Medine’de de bu tür içki meclislerinin bulunduğu,⁴⁰⁶ Evs ve Hazreç kabilesine mensup kişilerin içki meclisi tertip ettiğinden bahsedilmektedir.⁴⁰⁷ Medine’de yer alan meyhanelerin varlığı da bu tür meclislerin sık sık tertip edildiğine işaret etmektedir.⁴⁰⁸ Medine’de bu tür içki meclislerinin olması, bu tür meclislerin sadece Mekke’ye özgü olmadığını, Arap Yarımadasının farklı bölgelerinde insanların eğlence faaliyetleri arasında yer aldığını da göstermesi bakımından önemlidir.

İçki meclislerinin tertip edildiği ve insanların eğlenip şarkı dinledikleri yerlerden bir diğeri de panayırlardır. Panayırlarda kurulan içki meclisleri ile alakalı, Bedir Savaşı öncesi Ebu Cehil’in: “Burası bizim panayır yerlerimizden, burada meclisler kurup içkiler içiyoruz” şeklinde sözler sarf etmesi,⁴⁰⁹ panayırların farklı işlevlerinin yanında içki meclislerine de ev sahipliği yaptığını göstermektedir.

İçki meclislerinde içki içmek ve arkadaş bulmak çok önemli olsa da, bu meclislerde övünmeyi gerektirecek asıl şey, mecliste bulunan arkadaşlara içki ikram edilmesi ve içkiyi bizzat ikram edenin sunmasıdır.⁴¹⁰

Diğer yandan içki toplumda çok fazla kabul görmüş olsa da, içkiyi farklı sebeplerden kendine haram kabul eden kişilerin varlığından da bahsedilmektedir. Sarhoş edici özelliğinin etkisiyle, insanları toplum içerisinde aşağı duruma

⁴⁰⁴ İbn Habîb, *Münammak*, s.59; Halebî, *es-Sîre*, I, 40.

⁴⁰⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 241; İbn Şebbe, *Tarîhu’l-Medîne*, II, 19; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, II, 358; Sarıçam, *Hız. Ömer*, s.27; Heykel, *Hız. Muhammed*, s.147; Ali Aksu, “Hz.Peygamber Döneminde Hz. Ömer”, *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, Sivas 2018, I, 58; M. Hanefî Palabıyık, “Hz. Ömer’in Müslüman Oluşu”, *EKEV Akademi Dergisi*, 2008, XII/XXXVII, 141-142.

⁴⁰⁶ İbn İshâk, *es-Sîre*, II, 405; Vâkidi, *Meğâzî*, I, 409; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 164; İbn Neccar, *ed-Dürretü’s-Semîne*, s.80.

⁴⁰⁷ Nadir Özkuyumcu, “Asr-ı Saadette İçki ve Yasaklanması”, *BYASİ*, IV, 278.

⁴⁰⁸ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 667.

⁴⁰⁹ Vâkidi, *Meğâzî*, I, 56; Taberî, *Tarih*, II, 28-29; İbn Hibbân, *es-Sîretün’n-Nebeviyye*, s.121; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 265; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, IV, 50-51; Diyarbekrî, *Tarîhu’l-Hamîs*, II, 99; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VII, 376; Heykel, *Hız. Muhammed*, s.269; Kılıç, “Ebû Süfyan b. Harb’in Hayatı”, II, 467.

⁴¹⁰ Gadban, *Fıkhu’s-Sîre*, I, 74-75.

düşürdüğü düşünülen içki, cahiliye döneminde bazı insanlar tarafından kendileri için haram kabul edilmiştir. Bunlardan biri Kays b. Âsım'dır. O, bir mecliste sarhoşluğun da etkisiyle eşyalarını üst üste yığıp aya ulaşmaya çalışmış ve arkadaşlarının bu olaya gülüp onunla dalga geçmeleri üzerine;

Hayır! Allah'ım, yemin ederim bir daha asla içki içmeyeceğim,

Ona içki arkadaşı (nedîm) davet etmeyeceğim

...

فلا والله اشربها حياتي

ولا ادعو لها ابدا ندیما

...

şekline bir şiir inşâd etmesi,⁴¹¹ bu dönemde içkinin toplumda insanları kötü duruma düşürdüğünün farkında olunmasına dair anlamlı bir örnektir. Yine buna benzer bir örnekte Abdullah b. Cud`ân'dır. O da yine bir içki meclisinde sarhoşluğunun etkisiyle ayın ışıklarını yakalamaya çalışmış ve arkadaşları onun düştüğü bu komik duruma epey gülmüşlerdir. Sarhoşluğundan ayıldığı zaman durum kendisine anlatılınca, düştüğü rezil duruma kızmış ve o da içkiyi kendine yasaklamıştır.⁴¹² Bu adet sadece bu ikisiyle sınırlı kalmamış, toplumun önde gelen bazı kimseleri de bu yasak işine katılmışlardır. İlk olarak Âmir b. Zarîb'in başlattığı bu âdet,⁴¹³ zamanla toplumda yayılma alanı bulmuş, Abdulmuttalip, Zeyd b. Amr, Kus b. Sâ`ide, Varaka b. Nevfel, Velid b. Muğîre, Ebu Bekir b. Kuhâfe, Saffân b. Ümeyye, Osman b. Maz`ûn, Osman b. Affân, Şeybe b. Rebîa ve daha pek çok kişi bu yasak işine katılmıştır.⁴¹⁴

Cahiliye toplumunda yaygın olan içki, İslam'ın gelmesiyle birlikte belirli bir süre daha toplumsal anlamda varlığını devam ettirmiştir. Hz. Peygamber, Ebu Bekir b. Kuhâfe, Osman b. Maz`ûn, Osman b. Affân gibi ilk Müslümanlar cahiliye

⁴¹¹ İbn Habîb, *Muhabber*, s.238-239; Isfehâni, *Eğânî*, XIV, 75.

⁴¹² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 390; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, I, 368; Halebî, *es-Sîre*, I, 219; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 106; Kuzayha, *el-Fâkîhetu ve'd-Dıhk*, s.88.

⁴¹³ İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, s.409.

⁴¹⁴ İbn Habîb, *Muhabber*, s.237-238; İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, s.409.

döneminde içkiyi kendisine yasaklayanlar arasında yer alsalar da, İslam'ın Mekke döneminde âyetler çerçevesinde herhangi bir yasaklama söz konusu olmadığından, toplumsal yaşamda içki, İslam öncesindeki anlamından herhangi bir şey kaybetmeden devam edegelmiştir. Hicret ile başlayan Medine döneminde, içki varlığını bir süre daha devam ettirmiş ve insanların sosyal aktiviteleri arasındaki konumunu korumuştur.⁴¹⁵ Medine toplumunda da çok fazla yaygın olan içki, insanlar tarafından benimsenerek günlük hayatın akışında gayet sıradan bir şey olarak telakki edilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak tahrir âyeti geldikten sonra Hz. Peygamber'e içki hediye edilmek istenmesi, içkinin toplumda ne kadar içselleştiğinin farklı ve çarpıcı bir göstergesidir.⁴¹⁶ Bu dönemde meyhanelerin varlığı da toplumda içkinin genel kabul gördüğünü göstermektedir. Bu meyhaneler tahrir âyetinden sonra, Rasûlullah (as)'ın emri ile kapatılmıştır.⁴¹⁷

Toplumsal arka plan olarak insanların zihninde sıradan bir olgu olarak anlamını devam ettiren içki ve bunun doğal bir getirisi olan içki meclisleri, İslam öncesinde olduğu gibi bu dönemde de varlığını devam ettirmiştir. Bedir Gazvesi'nden sonra Medine'de Hz. Hamza'nın, cariyelerin şarkıları eşliğinde içki meclisi kurduğu ve sarhoşluğun da etkisiyle Hz. Ali'nin düğün için hazır beklettiği devesini kestiğine dair rivayet,⁴¹⁸ bu meclislere önde gelen Müslümanların da katıldığını göstermektedir. Yine Sa'd b. Ebî Vakkas⁴¹⁹ ve Abdurrahman b. Avf'ın kurduğu içki meclisi,⁴²⁰ bu tür meclislerin İslami dönem Medine toplumunda, cahiliye dönemindeki anlamından hiçbir şey kaybetmeden devam ettiğini göstermektedir.

İçkili ortamlarda meydana gelen ve toplumsal huzuru bozucu içerikteki davranışlar, içkinin yavaş yavaş yasaklanmasına gidecek zemini de hazırlamıştır. İslam akidesi ve ahlaki anlayışına ters düşen bu davranışlar sebebiyle içki, var

⁴¹⁵ Kurtûbî, *el-Câmi'*, VI, 185.

⁴¹⁶ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, V, 28; İbn Hıbbân, *es-Sîretün'n-Nebeviyye*, s.267

⁴¹⁷ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 549.

⁴¹⁸ Belâzurî, *Ensâb*, III, 231; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 347; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 78; Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, II, 194; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 379; Özkuyumcu, "Asr-ı Saadette İçki ve Yasaklanması", 281

⁴¹⁹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 80.

⁴²⁰ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 77; Heykel, *Hz. Muhammed*, s.417; Özkuyumcu, "Asr-ı Saadette İçki ve Yasaklanması", 279.

olduğu gelenekten kopartılarak yavaş yavaş haram kılınmıştır.⁴²¹ İçki her ne kadar kesin olarak haram kılınmış olsa da, eski adet ve uygulamaların etkisinden kurtulamayan bazı Müslümanlar, içki içme âdetini bir süre daha devam ettirmişlerdir. Yasaktan sonra içki içmeye devam edenlerden birisi de şakacı sahâbîlerden biri olarak tanınan Nuaymân b. Amr'dır. O içkinin yasaklanmasından sonra pek çok defa içki içmiş, bundan dolayı hadd cezası almış ve Müslümanlar onu lanetlemişlerdir. Hz. Peygamber ona lanet edilmemesini, zira kendisinin Allah'ı ve Peygamber'ini çok sevdiğini söylemiştir.⁴²² İçki müptelası Mâzin el-Ğadûbe'nin Hz. Peygamber'e gelerek, kendisinin bir içki bağımlısı olduğunu ve bundan kurtulması için Allah'a dua etmesini istemesi de toplumun günlük alışkanlıklarından kolay kurtulamadığının bir göstergesi olarak karşımızda durmaktadır.⁴²³ Bu ve benzeri olaylar toplumsal değişimlerde tedriciliğin önemini açıkça göstermektedir. Eğer İslam dini yasaklama getirdiği toplumsal boyutu bulunan olgularda tadrîciliği esas almasaydı, gördüğümüz bu örnekte olduğu gibi bu tür olayların sayısında bir artış görülmesi kuvvetle muhtemel olacaktı.⁴²⁴

Netice olarak hem İslam öncesi hem de İslam sonrası dönemde toplumsal karşılık olarak çok önemli bir konumda bulunan içki, bölgede çok farklı çeşit ve isimler altında tüketilmekteydi. İslam öncesi dönemde eğlence sektörünün temel unsurlarından olan içki, meclislerin de vazgeçilmez zevk unsurları arasında yer almıştır. Toplumda içkinin kötü ve olumsuz yanlarını görenler, içkiyi kendilerine yasaklasalar da bu kişisel bir tercih olmaktan öteye gidememiş ve genele hitap etmemiştir. İslam ile birlikte belirli bir süre içki âdeti aynen devam etmiş, İslam akidesine zarar verecek ve toplumu kötü ve zararlı yönlerle sevk edecek olaylara sebep olduğundan aşamalı olarak yasaklanmıştır.

iv. Sohbet Meclisleri

Eğlence sektörüne katkıları açısından *sohbet* veya *gece meclisi* adı altında tertip edilen meclis ve toplantıları, içerik ve temel faktörlerin çoğunlukla aynı

⁴²¹ Maide, 5/90; Kurtûbî, *el-Câmi`*, VI, 185; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 379; Özkuyumcu, "Asr-ı Saadette İçki ve Yasaklanması", 282-283.

⁴²² Buhârî, *Sahîh*, "Hudûd", 1627; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, IV, 251.

⁴²³ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, IV, 6.

⁴²⁴ Özkuyumcu, "Asr-ı Saadette İçki ve Yasaklanması", 282-284.

olmasından dolayı kesin hatlarla birbirinden ayırmak ve bu çerçevede ele almak pek mümkün değildir. Cahiliye döneminin genel karakteristiğini yansıtan bu meclisler, eğlence hayatına katkı sağlayan içeriklere sahip olması bakımından da önem arz etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in indirilmiş olduğu çevre itibarıyla bölgede en önemli şehirlerin başında gelen Mekke'de, harem bölgesi içerisinde her kabileye ait ve farklı işlevlere sahip sohbet meclislerinin bulunduğu dair anlatılan rivayetler,⁴²⁵ bu tür meclislerin önemi ve toplumdaki konumuna işaret etmeleri açısından önemli bir konuma sahiptirler. Sohbet meclisi olmasının yanında başka amaçlara da hizmet eden bu meclisler, istişâre ve toplantı,⁴²⁶ çeşitli yarışma ve gece meclisleri⁴²⁷ için de en önemli yerlerin başında gelmektedir. Sadece haremde yer alan meclislerden ibaret olmayan bu tür oluşumlar, farklı mekânlarda da tertip edilmekteydi. Farklı zaman ve mekânlarda tertip edilen bu tür meclislerin en fazla göze çarpanlarından birisi de panayır vakitlerinde tertip edilen meclislerdir.⁴²⁸ Ayrıca havanın güzel olduğu, açık havalarda geceleri tertip edilen sohbet ve gece meclisleri de bu dönemde ön plana çıkan meclisler arasında yer almaktadır.⁴²⁹ Hz. Peygamber'in çocukluğunda çobanlık yaparken bu tür meclislere katılmak istemesi, bu meclislerin açık havada herkese açık bir şekilde tertiplendiğini göstermektedir.⁴³⁰ Mekke'de kurulan meclislere nispetle sayısal anlamda bir azlık olsa da Medine'de de İslam öncesi bu tür meclislerin varlığına şahit olmaktadır.⁴³¹

Bu tür meclislerde genellikle insanlar halka şeklinde oturur ve meclisi idare eden, insanlara bir şeyler anlatacak kişi ise halkanın ortasında bulunurdu. İnsanları etrafına toplayan bu kişilerin en bâriz özelliği, üstün bir edebiyat anlayışına sahip olan dönemin insanlarını etkileyecek ve onları şaşırtıp kendisine bağlayacak bir hitabet yeteneğine sahip olmalarıydı.⁴³² Bu meclislerde genellikle, kıssaların temel

⁴²⁵ İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 81; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 205; İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, s.448; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, II, 585.

⁴²⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 205.

⁴²⁷ İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 238; Belâzurî, *Ensâb*, I, 124.

⁴²⁸ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 252.

⁴²⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "smr", VI, 358; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 80.

⁴³⁰ Taberî, *Tarih*, I, 520; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 267; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 145; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.55.

⁴³¹ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 394.

⁴³² Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 252; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.630.

konularından olan Eyyâmu'l-Arap, efsaneler, eski kral ve komutanlara ait kahramanlık öyküleri, yıldız ve gök cisimleri ile soyları kesilmiş milletlere ait garip hikâyeler anlatılır, şiir meclisleri kurulur, müsâmere denilen eğlenceler tertip edilirdi.⁴³³ Erkek algısının hâkim olduğu Arap kültüründe, kadınların da bu tür meclisler kurup eğlenceler tertip ettiklerine dair haberler, İslam öncesi Arap toplumunda sosyal faaliyetlere kadınların da iştirak ettiklerini göstermesi bakımından son derece önemlidir.⁴³⁴

İslam dininin öğretileri doğrultusunda eski kültür içerisinde yer edinen fuhşiyat ve şirk temelli anlatı ve eğlenceler, Kur'an-ı Kerim'de olumsuz bir anlatımla ifade edildiğinden,⁴³⁵ bu anlatım Müslüman zihinlerde eğlencenin toptan reddi fikrini doğurmuş ve bu düşüncenin yanlılığı Hz. Peygamber'in yaşantısıyla ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu sebepten ötürü Hz. Peygamber (as) Medine döneminde tevhit temelli, içerisinde sohbet ve irşat faaliyetlerinin yer aldığı pek çok meclis tertip etmiş ve tertip edilen meclislere engelleyici bir tavırla yaklaşmamıştır. Hz. Peygamber'in (as) bu tür meclislere yasaklayıcı ve engelleyici bir gözle bakmaması tamamen İslam inanç ve ahlaki ilkeleri çerçevesinde şekillenmiştir. Mescid-i Dırar örneğinde olduğu gibi Müslümanların aleyhine faaliyet ve toplantıların yapıldığı meclisler dağıtılmıştır.⁴³⁶ İslami dönemde tertip edilen bu tür meclislerin muhteviyatını yansıtması bakımından, Hz. Peygamber'in (as) sahâbîleriyle mescitte tertip ettiği bu sohbet meclislerinde zaman zaman şiir okuduğundan da bahsedilmektedir.⁴³⁷ Hz. Peygamber'in, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'le bu tür meclislerde bir araya gelip eğlenceli dakikalar geçirmeleri, dini açıdan bu tür meclislerin sakıncalı olmadıklarını göstermektedir.⁴³⁸ Yine Hz. Peygamber'in, Hassân b. Sâbit ve arkadaşlarının tertip ettikleri müzikli sohbet ve eğlence meclisinin yanından geçerken, onlara uyarı ve herhangi bir yasaklamada bulunmaması da İslami

⁴³³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "smr", VI, 358; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 252; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VIII, 373; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, 569-570.

⁴³⁴ Isfehâni, *Eğânî*, XVIII, 128.

⁴³⁵ Mûminun, 23/67

⁴³⁶ İbn İshâk, *es-Sîre*, II, 608; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 209-210; İbn Neccar, *ed-Dürretü's-Semîne*, s.129-130; Süheyli, *Ravdu'l-Ünf*, IV, 322-323; Dımaşkı, *Peygamber Külliyyatı*, V, 521-525; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, III, 24-26; Heykel, *Hz. Muhammed*, s.511.

⁴³⁷ Isfehâni, *Eğânî*, III, 7.

⁴³⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 328.

ilke ve kurallara dikkat edilen meclislerin bu dönemde herhangi bir yasaklama olmaksızın devam ettiğini göstermektedir.⁴³⁹

İslami dönem sohbet meclislerinde, cahiliye dönemi anlayışına göre birtakım değişiklikler görülmektedir. İslami dönem meclislerinde önceki dönemden farklı olarak dini unsurlar meclislere dâhil olmuştur. Hz. Peygamber'le beraber meclisler, besmele, hamdele ve Allah'ı zikir gibi dini motiflerle süslenmeye başlanmış ve meclisler önceki dönem meclislerinin içeriğindeki fuşşiyattan uzak, irşâdi faaliyetlerin ön plana çıktığı ortamlar haline dönüşmüştür.⁴⁴⁰

Hz. Peygamber'in (as) sohbet zamanlarını namaz vakitlerine göre ayarladığı ve namazlardan sonra genellikle mescitte sohbet meclisi kurduğu rivayet olunmaktadır. Sakîf heyetinin gelmesinden sonra, onlara özel bir sohbet tertip etmesi bu tür meclislerin varlığına ve bu meclislerin tebliğ faaliyetleri için de kullanıldığına işaret etmektedir.⁴⁴¹ Sadece heyetlere özel kılınmayan bu meclisler, hemen hemen bütün namazlardan sonra tertip edilerek diğer Müslümanların da zevk ve istifadesine sunulmuştur.⁴⁴² Namazlardan sonra kurulan bu tür meclisler, ibadetlerin vaktine göre şekil değiştirmiş ve ibadetlere ayarlı olarak tertip edilmişlerdir. Yatsı namazından sonra da tertip edilen bu meclislerin, uzun sürmesi ve sabah namazını tehlikeye düşürmesi gibi nedenlerden ötürü meclislerin yatsıdan sonra tertip edilmeleri belirli bir süre yasaklamıştır.⁴⁴³ Sadece erkeklerle sınırlı tutulmayan bu tür meclisler, zaman zaman kadınlar için de kurulmuş ve Hz. Peygamber bu meclislere iştirak ederek kadınlarla özel bir şekilde ilgilenmiştir.⁴⁴⁴

Sonuç olarak her iki dönemde insanların vakit geçirip eğlenceler düzenledikleri gece ve sohbet meclisleri, İslam'la beraber eski önemini ve konumunu devam ettirmişse de kapsam ve içerik bakımından birtakım değişikliklere maruz kalmıştır. Bu değişikliklerin en önemli sebebini ise İslami hukuk ve ahlak kuralları oluşturmuştur. Bu ilkelerden dolayı İslami dönemde, İslam aleyhine faaliyetlerin

⁴³⁹ İbn Şebbe, *Tarîhu'l-Medîne*, I, 165; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, V, 334; el-Esed, *el-Kıyân ve'l-Ğinâ*, 92.

⁴⁴⁰ Belâzurî, *Ensâb*, I, 330; İbn Hibbân, *es-Sîretün'n-Nebeviyye*, s.316-317.

⁴⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 271.

⁴⁴² Şibli Numani, *Son Peygamber*, s.529.

⁴⁴³ Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.111; ayr. bnz: Bozkurt, *Folklor Eğlence*, s.105.

⁴⁴⁴ Şibli Numani, *Son Peygamber*, s.531-532.

yürütüldüğü meclislere izin verilmemiştir. Hz. Peygamber'in yaşantısından örneklerle bu meclislerin kendisinin değil, içeriğinde yer alan birtakım etkenlerin sakıncalı olduğu görülmüş ve içerikteki yanlışlık ve eksiklikler giderilerek meclislerin faaliyetlerine devam etmesine izin verilmiştir. Günümüz toplumlarında dinî içerikli sohbet veya meclislerin eğlence ile alakası fazla kurulamamaktadır. Ancak kimin ne tür şeylerden hoşlanacağı ve buna yönelik eğlenceli vakit geçireceği göreceli bir konudur. Bu sebeple İslam'ın indirilmiş olduğu toplumda insanların bir araya gelerek dini içerikli sohbet meclisleri kurup, bu şekilde eğlenmeleri ve bundan zevk almaları gayet normal karşılanması gereken bir durumdur.

E. Dinî-Örfî Eğlenceler

I. Bayramlar ve Bayram Eğlenceleri

Üzerinden asırlar geçmesine rağmen hafızalarda yer edinmiş toplumsal olayların anılması ve topluca kutlanıp, şenlikler düzenlenmesi anlamına gelen, dini ve kültürel içeriği sahip olan bayramlar, ilk çağlardan itibaren kutlanmaktadırlar. Toplumların kendi ahlak, kültür ve anlayışlarına göre kutlanan bu bayram günleri, toplumdan topluma farklılık gösterdiği için genellemeler bizi her zaman doğru sonuca ulaştırmayabilir. Bir kültüre ait bayram ve bayram eğlenceleri, ancak ayrıntılarıyla ele alınıp incelendikten sonra anlaşılıp açıklığa kavuşacaktır. Bundan dolayı gerek İslam öncesi, gerekse İslamî dönem Arap toplumunda karşımıza çıkan bayramlar, rivayetler doğrultusunda ele alınıp, kültür ve eğlence boyutuna yönelik olarak açıklığa kavuşturulacaktır. İslam öncesi Araplarının geniş bir coğrafyada yaşıyor olmaları, dini ve kültürel parçalanmışlık⁴⁴⁵ gibi sebeplerden ötürü, bu dönemde kutlanılan bayramların ayırt edilip, tek tek incelenmesi hem kaynaklar hem de zaman açısından pek mümkün gözükmemektedir. Biz daha çok hicaz bölgesi bayramlarını mercek altına alıp burada gerçekleştirilen bayram kutlamalarına yoğunlaşmak istiyoruz.

İslam öncesi Mekke, Medine, Taif ile diğer Arap şehir ve kabilelerinin en önemli bayramı, İslam dönemi bayramlarına da kaynaklık etmiş olan Hac Bayramıdır. Kabilesele parçalanmışlığın bir nebze de olsa önlenemediği yegâne unsur

⁴⁴⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 100.

olan hac bayramı, haram ayların da katkısıyla civar bölgelerden Mekke'ye akın eden Arap kabilelerinin burayı festival alanına çevirmelerini sağlamıştır.⁴⁴⁶ Hac bayramı dolayısıyla Mekke'ye gelen hacılara, Mekke eşrafı tarafından ziyafetler verilmesi de bu bayramı renkli ve eğlenceli kılan unsurlar arasındadır. Bu ziyafetlerin Mekke halkı tarafından verilmesi ve verilen ziyafetlerin masrafını karşılayabilmek maksadıyla Kusay b. Kilâb tarafından *rifâde* kurumunun kurulup, Kureyş kabilesinden bu maksatla para toplanması, hac bayramının Mekke şehri için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.⁴⁴⁷ Kusay'ın vefatıyla bu kurum varlığını devam ettirmiş ve Hâşim b. Abdimenâf hacılara ziyafet verme görevini üstlenmiştir. Vermiş olduğu ziyafetler sebebiyle Abdullah b. Zib'arî ve diğer şairler, Hâşim hakkında övgü dolu şiirler söylemişlerdir.⁴⁴⁸ Hac bayramı ile birlikte Mekke'ye gelen çeşitli Arap kabilelerinin, yapılan cömertliği ve verilen ziyafetleri şiirlerle övmeleri bayramların renkli yönünü göstermektedir.⁴⁴⁹ Dışarıdan gelen bu kabileler kendilerine yapılan iyilikleri yüceltici şiirlerle övüp, göklere çıkarsalar da, tabiatlarının bir gereği olarak kendilerini övme ve bununla ilgili övgü dolu şiirler söylemekten de geri durmamışlardır.⁴⁵⁰ Bu bayram vesilesiyle festival alanına dönen Mekke'de tertip edilen bu eğlenceler, sadece erkeklere özgü bir faaliyet olarak kalmamış, tıpkı erkekler gibi kadınlar da çeşitli yerlerde toplanarak kutlamalar yapmışlardır.⁴⁵¹ Bu dönemde kutlanan bayram günlerinde insanlar tıraş olup, kurban keser,⁴⁵² kadınlar çeşitli makyaj malzemesi ve kınalarla kişisel bakımlarını yapar, çocuklar da güzel ve yeni elbiselerini giyip süslenerek bayramın keyfini çıkarırlardı.⁴⁵³ Bunların dışında bayram eğlencesi olarak çeşitli at ve deve yarışları

⁴⁴⁶ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 315; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 101; Çelikkol, *Mekke*, s.60; İbrahim Bayraktar, "Bayram", *DİA*, İstanbul 1992, V, 259; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*, s.57.

⁴⁴⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 99-100; İbn Habîb, *Münammak*, 32-33; Belâzurî, *Ensâb*, I, 54-55; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 195; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, I, 216-217; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 501; Seydişehri, *Din-i İslam*, I, 120; Günaltay, *Arap Tarihi*, s.243; Gadban, *Fıkhu's-Sîre*, I, 68.

⁴⁴⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 111-112; Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, I, 360-361.

⁴⁴⁹ H. İbrahim, *İslam Tarihi*, I, 85.

⁴⁵⁰ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 330-331; Demircan, *Cahiliye Arapları*, s.68-69; H. İbrahim, *İslam Tarihi*, I, 89; Balcı, *Hz. Muhammed*, s.44.

⁴⁵¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, X, 16; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, II, 133-134; Halebî, *es-Sîre*, I, 235; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 315; Savaş, *Kadın*, s.34.

⁴⁵² Belâzurî, *Ensab*, VII, 29; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 314; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.56-57; Balcı, *Hz. Muhammed*, s.44.

⁴⁵³ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 330-331; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 104-105; Balcı, *Hz. Muhammed*, s.44; Nebi Bozkurt, "Bayram", *DİA*, İstanbul 1992, V, 261; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*, s.57; ayr. bnz: Bozkurt, *Folklor Eğlence*, s.38.

düzenlenir,⁴⁵⁴ şiir ve sohbet meclisleri kurulur,⁴⁵⁵ defler eşliğinde şiir ve şarkılar söylenir,⁴⁵⁶ Habeşli kölelerin ve kadınların şarkıları eşliğinde yaptıkları gösteriler birlikte izlenir,⁴⁵⁷ çocuklar yöresel oyunlarını oynarlardı.⁴⁵⁸ Hac Bayramı dışında, Mekke civarında insanların katılmaya özen gösterdikleri başka bayramlardan da söz edilmektedir.⁴⁵⁹

Cahiliye toplumunun hac bayramı dışında kutlama yaptıkları bayramlardan ilki Buvâne'de bulunan putun etrafında toplanıp yaptıkları kutlamalardır. Hz. Peygamber'in de çocukluğunda bu bayrama halalarının zoruyla da olsa katıldığından bahsedilmektedir.⁴⁶⁰ Bu bayram vesilesiyle yine diğer bayram günlerinde olduğu gibi şenlikler düzenlenir, kurbanlar kesilir, ziyafetler verilir, ibadetler yerine getirilirdi.⁴⁶¹

Zâtu Envât isimli Mekke yakınlarında bulunan, yeşil ve büyük bir ağacın olduğu mekan da, aynı şekilde Kureyş ve bölgedeki diğer Arap kabilelerinin bayram için kutlama yaptıkları mekanlar arasındadır. Bu ağacın etrafında cahiliye döneminde Arapların kurbanlar kesip, ağacın çevresini tavaf ettikleri, yanında eğlenceler tertip edip, dallarını süsleyip, silahlarını astıkları ve bir gün orada kaldıklarına dair anlatılar, bölgede put merkezli, pek çok bayramın olabileceğini akıllara getirmektedir. Huneyn Gazvesi öncesi buradan geçen ve yeni Müslüman olmuş kişilerin, Hz. Peygamber'den (as) cahiliye döneminde yaptıklarına benzer kutlamalar yapabilmek için kendilerine böyle bir ağaç belirlemesini istemeleri, İslam öncesi âdet ve geleneklerini unutamadıklarını göstermektedir. Özellikle Mekke'nin fethinden sonra yeni islam'a girmiş kişilerin bu isteklerine, Hz. Peygamber (as) oldukça

⁴⁵⁴ Balcı, *Hz. Muhammed*, s.44; Bozkurt, "Bayram", 261; ayr. bnz: Bozkurt, *Folklor Eğlence*, s.38.

⁴⁵⁵ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 330-331; H. İbrahim, *İslam Tarihi*, I, 89; Demircan, *Cahiliye Arapları*, s.68-69; Balcı, *Hz. Muhammed*, 44.

⁴⁵⁶ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 330-331; Balcı, *Hz. Muhammed*, s.44; Bozkurt, "Bayram", 261; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s.57.

⁴⁵⁷ Cevad Ali, *el-Mufassal*, V, 105,

⁴⁵⁸ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 330-331; Cevad Ali, *el-Mufassal*, V, 104; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s.57.

⁴⁵⁹ İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 63-64; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.56-57; Çelikkol, *Mekke*, s.167.

⁴⁶⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 132-133; Halebî, *es-Sîre*, I, 207; Ateş, *Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, s.188; Çelikkol, *Mekke*, s.168.

⁴⁶¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 132-133; M. Hanefî Palabıyık, "Araplarda Putperestlik ve Hicaz Putlarından/Beytlerinden Biri Olarak "Zülhalesa"", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, III/1, 20.

sinirlenmiş ve siz: “Musa’ya (as) kavminin yaptığı gibi davranmak istiyorsunuz” diyerek tepki göstermiştir.⁴⁶²

Mekke haricinde risalet öncesi bayram kutlamalarına rastladığımız bir başka şehir de Medine’dir. Hz. Peygamber (as) Medine’ye hicreti akabinde, burada yaşayan insanların, eğlenceler tertip ettikleri, oyunlar oynadıklarını görünce, “bunlar nedir” diye sormuş, onlar da: “bunlar bizim kutlama yapıp eğlenceler tertip ettiğimiz bayramlarımız nevruz ve mihricandır” yanıtını vermişlerdir. Bunun üzerine ise Hz. Peygamber: “Allah bu ikisini daha hayırlı iki bayramla değiştirdi.”⁴⁶³ diyerek Müslümanların bayramı olan ramazan ve kurban bayramlarına işaret etmiştir.

İslam dininin eskiye ait, İslam inancına ters düşen gelenek ve uygulamaları kaldırmasıyla, bu dönemde kutlanan bayramlarda da değişiklikler meydana gelmiştir. İslami dönem bayram eğlenceleri, İslam öncesi bayramlarında olduğu gibi bu dönemde de varlıklarını devam ettirmişlerdir. Kabilesel ve dinsel parçalanmışlığı ortadan kaldıran İslam dini, bayramlar hususunda da Müslümanları, vakitleri belirli ve şirk unsurlarından arınmış iki bayram etrafında toplamıştır. Medine’ye Hicret sonrası burada kutlanan bayramların, bunlardan daha hayırlı olan kurban ve ramazan bayramı ile değiştiğini ifade eden Hz. Peygamber, aynı zamanda İslam dininde dini olarak kutlanması gereken bayramların hangileri olduğunu da açıklığa kavuşturmuştur.⁴⁶⁴

Kurban ve Ramazan, Hz. Peygamber (as) döneminde olduğu gibi bugün de Müslüman toplumlar tarafından kutlanan bayramlarıdır. Müslümanlarla kaynaşma, anlaşma, sorunlara çözümler bulabilme vb. fırsatlar sunan bu bayramlar, aynı zamanda sosyal aktiviteleriyle de ön plana çıkmışlardır. Hz. Âişe’nin bir bayram günü cariyelerin defleri eşliğinde, müzik dinlerken, babası Hz. Ebubekir’in ona ve cariyelere kızmasına, Hz. Peygamber’in engel olup, bugün bayram demesi, ilk

⁴⁶² İbn İshâk, *es-Sîre*, II, 552-553; Vâkîdî, *Meğâzî*, II, 306; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 343; Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, I, 129-130; İbn Abdilber, *ed-Dürrer*, s.239; Yâkût el-Hamevî, “envt”, *Mu’cem*, I, 273; İbn Hibbân, *es-Sîretün’n-Nebeviyye*, s.255; Süheylî, *Ravdu’l-Ünf*, IV, 224-225; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, V, 359; Halebî, *es-Sîre*, III, 221-222.

⁴⁶³ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “İydeyn” 1134; Nesâî, *Sünen*, “İydeyn”, 1556; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, I, 184; Ateş, “Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler”, 43; Apak, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s.58.

⁴⁶⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “İydeyn” 1134; Nesâî, *Sünen*, “İydeyn”, 1556; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, I, 184.

dönem İslam toplumunda sergilenen bayram eğlencelerini yansıtmakta ve dini açıdan bayram eğlencelerinde bir sorun olmadığını göstermektedir.⁴⁶⁵ Bu olayın ardından Hz. Aişe ve Hz. Peygamber'in birlikte mescit içerisinde Habeşlilerin yöresel folklor gösterilerini izlemeleri, bayram eğlencelerinin belirli kişi ve zamana ait olmayıp, sürekli ve bütün topluma açık olduğunu göstermektedir.⁴⁶⁶ Bayram eğlenceleri açısından, bu günlerde eğlence olamayacağını ifade eden ve yine eğlence düzenleyen kişileri engelleyen, Hz. Ömer ve Ümmü Seleme'ye, Hz. Peygamber (as)'in benzer şekilde verdiği cevaplar da aynı kategoride değerlendirilebilir.⁴⁶⁷

Cahiliye döneminde olduğu gibi İslami dönemde de insanlar toplu kutlama ve eğlencelere katılmaya özen göstermekteydiler. Medinelilerin, Habeşistan kökenli kişilerin folklor gösterilerini birlikte izlemeleri,⁴⁶⁸ bayram günleri kadın erkek herkesin musallaya çıkması, bu toplu çıkışlar esnasında tekbirler getirilip, telbiyeler okunması,⁴⁶⁹ yine törensel bir izlenim olarak musallaya giderken genellikle Bilal-i Habeşî'nin ucunda bayrak benzeri bir şey olan bir mızrak taşınması,⁴⁷⁰ daha sonraları bayram kültüründe tatlı âdetinin temelini oluşturacak bir uygulama olan, Hz. Peygamber'in (as) namaz öncesi hurma yemesi⁴⁷¹ bu dönemde Müslümanların bayram kutlamaları arasında yer alan farklı aktiviteler olarak ön plana çıkmaktadırlar.

Sonuç itibarıyla gerek cahiliye gerekse İslam sonrası Arap toplumunda çeşitli kültür ve geleneklerin etkisiyle oluşmuş bayramlar ve bayram kutlamaları, her iki dönemde inançların etkisi altında şekillenmiş ve bu etkene göre farklı eğlenceler ortaya çıkmıştır. İslam öncesi bayram eğlenceleri içerisinde şirk unsurları yer aldığı

⁴⁶⁵ Buhârî, *Sahîh*, "İydeyn", 896; Müslim, *Sahîh*, "İydeyn", 16; Taberânî, *Mu`cemu'l-Kebîr*, XXIII, 180-181, 285-288; İbnü'l-Cevzî, *Telbîs*, s.232; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 138; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VIII, 339; Halebî, *es-Sîre*, II, 241; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, II, 188; Savaş, "Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı", 148; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.74.

⁴⁶⁶ Buhârî, *Sahîh*, "İydeyn", 896; Müslim, *Sahîh*, "İydeyn", 16; Nesâî, *Sünen*, "İydeyn", 1594-1595; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 138-139; İbn Hazm, "Eğlence İçerikli Müziğin Hükümüne Dair", 222; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.619; Mustafa Ağırman, "Asr-ı Saadette Ordu ve Savaş Stratejisi", *BYASİ*, III, 401; Levent Öztürk, *İlk Hicret Habeşistan*, İstanbul 2015, s.167.

⁴⁶⁷ Buhârî, *Sahîh*, "İydeyn", 1091; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VIII, 340; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, II, 189; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.619.

⁴⁶⁸ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 138; Öztürk, *Habeşistan*, s.166.

⁴⁶⁹ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 329.

⁴⁷⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 389; Belâzurî, *Ensâb*, I, 161, VI, 340; Ya`kûbî, *Tarih*, II, 23; İbn Şebbe, *Tarîhu'l-Medîne*, I, 95; Diyarebekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, III, 142; Huzâî, *Delâlatü's-Sem'iyye*, s.122.

⁴⁷¹ Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VIII, 327; Bozkurt, "Bayram", 261.

için İslam bunları ortadan tamamen kaldırmış ve yerine iki farklı bayram koymuştur. İslam öncesi bölgede farklı kültürlerin etkisiyle oluşan veya doğrudan başka kültürlerden alınan bayramlar, yerini vahyin ışığında oluşan yeni inanç sisteminden alınmış bayramlara bırakmıştır.

II. Törenler

i. Sünnet Törenleri

Arap toplumunda eğlence sektörüne katkısını inceleyeceğimiz sünnet âdeti, başlangıç olarak Hz. İbrahim'e kadar uzanmaktadır. İlk olarak Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'in aynı günde sünnet oldukları ve bunun sonucunda bu âdetin Orta Doğu toplumlarında yaygınlık kazandığı aktarılmaktadır.⁴⁷² Sözlükte, "erkeklik uzvundan parça kesmek" manasına gelen *sünnet*⁴⁷³ terimini biz daha çok eğlence boyutu yönünden inceleyeceğiz. Hukûkî veya cerrâhî boyutu tezimizde kapsamı dışında kaldığından bu hususlar üzerinde durmayı gerekli görmüyoruz.

Arap toplumunda yaygın olan sünnet, genel olarak erkekler için yapılmaktadır. Ancak bazı bölgeler de bu uygulamaya kız çocukları da dahil edilmiş ve kızlar için de bu uygulama yapılmıştır.⁴⁷⁴ Çocuklar genellikle doğumlarının yedinci gününde sünnet edilseler de bu uygulamanın bölge ve kabilelere göre farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır.⁴⁷⁵ Sünnet işini yapan özel kişilerin olması ve töreni bu kişilerin idare etmesi, bu merasimlerin düzenli ve sürekli bir şekilde yapıldığını akıllara getirmektedir.⁴⁷⁶ Sünnet merasiminin en önemli unsuru çocuklar olduğundan, merasim esnasında kültürel ve dini imgelerin zihinlerinde yer edinebilmesi ve hayatlarına renk katıp yön verebilmesi amacıyla onlara birtakım özel ve yeni elbiseler giydirilmiştir.⁴⁷⁷

⁴⁷² Halebî, *es-Sîre*, I, 95; Nebi Bozkurt, "Sünnet", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 158; Ahmet Yaşar, "Kaynaklara Göre Sünnet Olmak", *DEÜİFD*, İzmir 1987, IV, 421-422.

⁴⁷³ Firûzabâdî, *el-Kâmûs*, s.1193.

⁴⁷⁴ Taberânî, *Mu`cemu'l-Kebîr*, VIII, 299; Hakan Hadi Kadioğlu, İbrahim Hakkı Aydın, Eyüp Bekir Yazıcı, "Dini ve Tıbbi Açından Sünnet", *AÜİFD*, Ankara 2006, XXV, 2; Ateş, *Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, s.240.

⁴⁷⁵ Ateş, *Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, s.242; Yaşar, "Kaynaklara Göre Sünnet Olmak", 426-427.

⁴⁷⁶ Taberânî, *Mu`cemu'l-Kebîr*, VIII, 299; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, IV, 308.

⁴⁷⁷ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 654.

Arap toplumunda yaygın olan sünnet merasimi, aynı zamanda ziyafetlerin verildiği özel zamanlar arasında yer almaktadır. *İzâr* diye isimlendirilen ve sadece sünnet merasimi esnasında verilen bu ziyafet çeşidi, insanların davet edilip, sevinç ve mutluluğun paylaşıldığı sünnet törenlerinde sıkça rastlanılan bir durumdur.⁴⁷⁸ Ziyafetlerin içeriği tam olarak bilinmese de imkanlar ölçüsünde bu ziyafetin verilmeye çalışıldığı bilinmektedir.⁴⁷⁹

Sünnet ziyafetinin yanında yapılan diğer aktivitelerin başında ise sünnet eğlenceleri gelmektedir. Çocukların eğlendiği, gelen davetlilerin gönüllerinin mesut olduğu bu eğlenceler, cahiliye dönemi sünnet törenlerinin vazgeçilmezleri arasında yer almaktadır.⁴⁸⁰ Bu tür eğlencelerin başında yöresel folklor gösterileri gelmektedir. Mekkeli zengin ve varlıklı ailelerin, sünnet törenlerinde insanları eğlendirebilmek amacıyla Habeşistan'dan kiraladıkları özel gösteri ekiplerini bu iş için kullandıkları kaydedilmektedir.⁴⁸¹ Bu gösteri ekibinin müzikli eğlence türleri sergileyip, insanları eğlendirmeleri cahiliye dönemi sünnet eğlenceleri arasında önemli bir paya sahiptir. Sünnet merasimi, ziyafet ve eğlencelerinin genellikle Dâru'n-Nedve'de yapılması, bu ziyafetlerin umuma açık olduğunu ve şehirde herkesin bu işten haberdar olduğunu göstermektedir.⁴⁸²

İslamiyette de sünnet uygulaması varlığını korumuş ve Müslümanlar tarafından da uygulanmıştır. Hz. Peygamber'in (as) sünnet olup olmadığı ihtilafli bir konu olsa da dedesi Abdulmuttalib'in Hz. Peygamber için sünnet ziyafet verdiği bilinmektedir.⁴⁸³ Hz. Peygamber'in sünnet olup olmaması bir tarafa, o kendi torunlarını sünnet ettirmiştir.⁴⁸⁴ Rasulullahın, önceki din ve kültürlerle benzemek amacıyla bu törenin, çocukların doğumunun yedinci gününde yapılmasını istemiş ve bu şekilde sünnet uygulamasının ne zaman olması gerektiğini de belirlemiştir.⁴⁸⁵

⁴⁷⁸ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 344; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 685; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s.62.

⁴⁷⁹ Ateş, *Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, s.242; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, 60; Seydişehrî, *Dîn-i İslam*, I, 402; Ali Osman Ateş, "Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler", 57.

⁴⁸⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 5, 122; Seydişehrî, *Dîn-i İslam*, I, 402; Ateş, "Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler", 57; Öz, *İslam Tarihi*, s.358; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.60.

⁴⁸¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 122.

⁴⁸² Belâzurî, *Ensâb*, I, 55.

⁴⁸³ İbn Hibbân, *es-Sîretiün'n-Nebeviyye*, s.45; Halebî, *es-Sîre*, I, 94; Ateş, *Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, s.242.

⁴⁸⁴ Ateş, "Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler", 83.

⁴⁸⁵ Bozkurt "Sünnet", 157.

Cahiliye dönemi sünnet eğlenceleri arasında yer alan sünnet ziyafeti ve eğlencelerinin, İslami dönemde çok fazla yaygın olmadığı ve bu aktivitelerin Hz. Peygamber (as) dönemi İslam toplumunda pek fazla karşılık bulmadığını söyleyebiliriz.⁴⁸⁶ Kaynaklarda sahâbenin sünnet eğlencesi ve ziyafetine yer verdiğine dair bilgiler olsa da bu uygulamaların Hz. Peygamber'in vefatından önce mi yoksa sonra mı olduğunu tespit edebilmek güçtür.⁴⁸⁷ Ancak bu rivayetlerden yola çıkarak İslam dininin bu konuda herhangi bir kısıtlama veya yasak getirmediği sonucuna ulaşabiliriz.

Netice olarak İslam öncesi Arap toplumunda gördüğümüz sünnet, toplumda yaygın olan âdetlerin başında gelmektedir. Bu uygulama esnasında ziyafet ve eğlence tertip edilmesi sünnet merasiminin olmazsa olmazları arasında kendisine yer bulmuş, İslam'ın gelmesiyle birlikte bu adet Müslüman kültüründe de yaşatılmaya devam etmiştir. Sünnet uygulaması bizzat Hz. Peygamber'in torunlarını sünnet ettirmesiyle ve bu maksatla söylemiş olduğu sözlerle Müslümanlara örneklik sergilemiştir. Kur'an veya sünnette herhangi bir yasaklama söz konusu olmasa da sünnet ziyafeti ve eğlencesi İslami dönem Müslüman yaşantısında kendisine pek fazla yer bulamamıştır.

ii. Nişan Törenleri

Toplumun sağlıklı temeller üzerine inşa edilebilmesi için gerekli en önemli etkenlerin başında aile kurumu yer almaktadır. Aile bireylerinin tanışıp kaynaşması, sevgi ve muhabbet bağlarının güçlendirilmesi ve ileride karşılaşılabilecek sıkıntıların önceden tespit edilip, gerekli önlemlerin alınması da işte bu inşa süreci için önem arz etmektedir. Bu tanışma süreci için çok eski zamanlardan günümüze kadar pek çok toplumda nişan benzeri birtakım âdetlere yer verilmiştir.⁴⁸⁸ Nişan, nikâh öncesi evlenmek isteyen kişilerin karşılıklı söz verme veya vaat etmeleri anlamına gelen, cahiliye ve İslam döneminde yürürlükte olan ve *hitbe* diye isimlendirilen toplumsal bir olgudur.⁴⁸⁹ Bütün toplumlarda olduğu gibi İslamiyet öncesi ve sonrası Arap

⁴⁸⁶ Bozkurt "Sünnet", 157; Ateş, *İslam'a Göre Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, s.243.

⁴⁸⁷ Ateş, *Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, s.243.

⁴⁸⁸ Nuri Kahveci, *İslam Hukuku Açısından Nişanlılık*, İstanbul 2016, s.13-14

⁴⁸⁹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, s.81; H. İbrahim Acar, "Nişan", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 152; Kahveci, *Nişanlılık*, s.37-38.

toplumunda da çeşitli sebeplerle şekillenmiş birtakım örf ve âdetlerin olması, insanın sosyal bir varlık olmasının gereği olarak ortaya çıkmış şeylerdir. Evlilik öncesi insanların evleneceklerini belli etmek istemeleri sonucu oluşan nişan âdetini de bu sosyal hayatın bir gereği olarak düşünebiliriz. Evlilik merasimleri kadar büyük olmayan ve kutlamaların da bu nispetle daha az gerçekleştiği nişan törenleri, sosyal yaşamın getirisi ve çevresel unsurların etkisiyle şekillenmiş ve uygulana gelmiştir.⁴⁹⁰

İslam öncesi Arap kültüründe nişan âdetinin en önemli unsurlarından birisi, nişan öncesi erkek tarafınca verilen hutbedir. Hatip, damadın meziyetlerini, soyunun yüceliğini, toplumdaki konumu, zenginliği gibi iftihar edilebilecek birtakım özelliklerini verdiği bu hutbede övücü bir şekilde anlatıp aradaki denkliği vurgulayarak, gelin adayına talip olduklarını beyan ederdi. Kız tarafı da denk ve eşit olduklarına kanat getirir ve uygun bulursa nişan akdi gerçekleştirilirdi.⁴⁹¹ Kureyş kabilesinde nişan için düzenlenen törende hutbe veren kişi karşı tarafa şu şekilde hitap etmekteydi: “Allahım! İsmi zikrettiğimiz Falanca erkeğin arzuladığı falanca kadını senin isminle istiyoruz. Bizim duamız, isteğimiz sana, senin verdiklerin bizedir.”⁴⁹²

Nişan törenlerinde kadınların süslenmeleri, gözlerine sürme çekip, yüzlerini bitkisel malzemelerle boyamaları, ellerine ve ayaklarına kınalar yakıp takılar takmaları, nişan törenlerinde kadınlar için bugün olduğu gibi o gün de geçerli eğlence unsurları arasında yer almaktaydı.⁴⁹³ Bu törenler vesilesiyle geline abiye benzeri, yerleri süpürecek kadar uzun bir elbise giydirilmesi ve nişan törenine bu şekilde devam etmesi, törenleri sıradanlıktan kurtarmış ve dönemin şartlarına rağmen törene farklı bir hava katılmaya çalışılmıştır.⁴⁹⁴

Cahiliye dönemi törenlerinin temel unsurlarından olan ziyafetler, nişan âdetinde de söz konusu olmuştur. *Velîmetu'l-İmlâk* diye isimlendirilen bu ziyafet türü, çeşitli zamanlarda verilen diğer ziyafetlerden farklı olarak sadece nişan törenlerinde verilmekte, nişan sahipleri de akraba ve komşularını bu ziyafete davet

⁴⁹⁰ Savaş, *Kadın*, s.306.

⁴⁹¹ Elmalı, “Hitabet”, 158; Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s.195-196.

⁴⁹² Dayf, *Edebi'l-Arabî*, I, 421.

⁴⁹³ Savaş, *Kadın*, s.31-39, 193-194.

⁴⁹⁴ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 647.

ederek mutluluk ve sevinçlerini paylaşmaktaydılar.⁴⁹⁵ Verilen bu ziyafetlerde gelen davetli sayısına göre genellikle koyun veya deve kesilmekte ve misafirlere ikram edilmekteydi.⁴⁹⁶ Düzenlenen bu tören için Mekke’de mekan olarak Dâru’n-Nedve’nin kullanılması, bu merasimlerin hem toplumsal açıdan hem de eğlence boyutuyla toplum nazarında gayet önemli olduğunu göstermektedir.⁴⁹⁷

İslam’ın getirmiş olduğu ilkeler çerçevesinde şekillenen toplumun, örf ve adetlerinde birtakım değişikliklerin meydana gelmesi kaçınılmazdır. Cahiliye dönemi âdet ve kültürünü yansıtan nişan ve nişan törenleri de muhakkak bu değişimden payını almıştır. Ancak İslami dönem toplumsal yaşam ve adetlerin bir önceki dönemden ayrı ve bağımsız olması düşünülemez olduğundan, İslami dönem nişan olgusu da İslam öncesi âdetlerinin bir devamı şeklinde anlaşılmalıdır. Özellikle Mekke dönemi açısından düşünecek olduğumuzda bu âdetlerin, iki dönem için daha çok benzerlik göstermesi bir zorunluluktur. Bu, İslam’ın Mekke döneminde daha önemli sorunlara ağırlık vermesi sebebiyle, sosyal ve toplumsal olaylara ağırlık verememesinden ileri gelmektedir.

Kullandığımız kaynakların bu hususta fazla bilgi barındırmaması ve nişan uygulamalarının düğün törenlerinin gölgesinde kalması sebebiyle, İslami dönem nişan âdeti hakkında çok detaylı bilgilere sahip değiliz. Ancak kültürel devamlılık olarak düşünebileceğimiz, bir önceki dönem nişan uygulama ve adetlerinin ilk dönem İslam toplumunda da benzer şekilde olduğunu ve devam ettiğini söyleyebiliriz. Cahiliye döneminde olduğu gibi İslami dönemde de nişan öncesi hutbe irâd etme geleneği olduğunu görmekteyiz.⁴⁹⁸ İslam’ın bu törenler üzerinde göstermiş olduğu değişim veya reformların bir göstergesi olarak, nişan törenlerinde gerçekleşen değişimlerin en başında hutbelerin içeriğindeki değişimler gelmektedir. İslam öncesi dönemde daha çok övme ve övünmeyle ilgili olan hutbelerin içeriği, İslam ile birlikte değişmiş, içerisine dini motifler eklenerek, hutbelere besmele ve âyetlerle başlanmaya dikkat edilmiştir. Bu vesileyle üstünlük ve övünmeyi gerektirecek şeyin Allah’a yakınlıkta aranması, önemli olanın insanların gözünde

⁴⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “vlm”, XV, 399; Alûsî, *Bülûğu’l-Ereb*, I, 344-345; Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 685.

⁴⁹⁶ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 645.

⁴⁹⁷ Belâzurî, *Ensâb*, I, 55.

⁴⁹⁸ Elmalı, “Hitabet”, 160.

değil, Allah'ın katında değerli olunması gerektiği topluma benimsetilmeye çalışılmıştır.⁴⁹⁹

İslam öncesinde olduğu gibi İslami dönemde de nişan ziyafetlerinin devam ettiğini ve davetlilere koyun veya deve eti ikram edildiğini şahit olmaktayız.⁵⁰⁰ İslamiyet'in gelişi ile birlikte, cahiliye dönemi nişan törenlerinde gördüğümüz nişan elbisesinin, bu dönemde de olup olmadığı hakkında herhangi bir malumata sahip değiliz.

Sonuç itibarıyla evlilik için ilk adım olan nişan, gerek cahiliye gerekse İslami dönemde çeşitli sosyal aktivitelerin gerçekleştirildiği ve toplumun önemli eğlence unsurlarından birisini oluşturmuştur. Cahiliye âdetleri arasında yer alan bu eğlence aktivitelerinin İslami dönemde de dinin izin verdiği ölçüde yer aldığını, Müslümanlara sosyal hayatlarında eşlik ettiğini ve onların gündelik yaşantılarına renk kattığını söyleyebiliriz.

iii. Düğün Törenleri

İki insanın hayatını birleştirme ve kalan yaşamlarına beraber devam etmelerini ifade eden *nikah* ve ardından yapılan törenleri yansıtan *düğün* kavramı, içerisinde sosyal faaliyetlerin bolca yer aldığı ve dönemin eğlence kültürünü yansıtacak çeşitli konulardaki farklı etkinlikleriyle gayet renkli bir konudur. Burada düğün törenlerinde var olan kültürel unsurlar, hem cahiliye hem İslami dönem çerçevesinde ele alınacak ve nikâh çeşitleri ile hukûkî boyutu vs. konumuz dışında kalacaktır. Düğünler çeşitli kültür ve yaşayışlara göre içerik olarak farklılıklar arz etse de hemen bütün kültürlerde karşılaşılan ortak yön, düğünlerdeki eğlence faaliyetlerinin varlığıdır.⁵⁰¹

Evlilik, iki insanın hayatının birleşmesi yönünden bireysel bir olay olsa da, ailelerin ve akrabaların hatta bölgede yaşayan insanların hayatının bir parçası olması bakımından toplumsal yönü ağır basan sosyal bir olgudur. İslam öncesi Arap

⁴⁹⁹ Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.45; Elmalı, "Hitabet", 160; Hz. Peygamber'in verdiği hutbelerin içerisinde yer alan dini kavramlar için bkz: İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, *Uyûnu'l-Ahbâr*, Kahire 1996, II, 231.

⁵⁰⁰ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 344-345.

⁵⁰¹ Rahmi Yaran, "Düğün", *DİA*, İstanbul 1994, X, 16.

kültüründe düğünler, sosyolojik boyutuyla toplumda oldukça ön planda bulunan ve içerisinde çeşitli aktiviteler barındıran özel günlerin başında gelmektedir. Düğün kelimesi için farklı isimlendirmeler kullanılmış, düğün, damat tarafında icra ediliyorsa buna *Urs* عرس, gelin tarafında icra ediliyorsa buna da *Umra* denilmiştir.⁵⁰²

Günümüzde olduğu gibi İslam öncesi Arap kültür âdetleri arasında da yer alan, gelinin süslenmesi ve düğüne hazırlanması, bu dönemde düğünlerden önce bu işi yapan özel kişilerin varlığı eşliğinde gerçekleştirilen bir ön hazırlık süreci olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda düğün öncesi gelin ve damadın saçlarının taranması, onlara yeni elbiseler giydirilmesi, bu iş için kuaför diye niteleyebileceğimiz kişilerden faydalanılması,⁵⁰³ bu hazırlık sürecinde yapılanların neler olduğunu bizlere göstermektedir. Ayrıca düğüne gelen kadınların ellerine ve ayaklarına kına yakmaları, yüzlerini bitkisel malzemelerle boyayıp, gözlerine sürmeler çekmeleri ve takılar takmaları, erkeklerin de sakallarını boyamaları,⁵⁰⁴ süslenmenin sadece gelin veya damada özel bir şey olmadığını, düğüne katılacak erkek ve kadınların da imkanlar ölçüsünde süslandıklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁵⁰⁵

Nişan öncesi olduğu gibi düğünlerde de damat tarafının gelin evinde hutbeler okuması düğünlerdeki renkliliğe ve canlılığa işaret etmektedir. Düğün hutbelerinin içeriği nişan hutbelerinin içeriği ile büyük ölçüde benzerlik gösterdiğinden burada aynı hususlara tekrar değinmeyeceğiz. Ebu Tâlib'in Hz. Peygamber ile Hz. Hatice'nin düğünleri öncesi kız tarafına gelip, damat ve damat tarafını övücü içerikte bir hutbe okuması cahiliye dönemi düğünlerinde hutbenin içeriğini ve bu hutbelerin her iki taraf için de önemli bir unsur olduğunu göstermektedir.⁵⁰⁶

⁵⁰² Ateş, "Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler", 57; Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyete Kadın*, s.29; Bozkurt, *Folklor Eğlence*, s.57.

⁵⁰³ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, IV, 308; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 274; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 622; Hz. Peygamber döneminde kadınların süslenmesi ve kuaförler hakkında ayrıntılı bilgi için ayç bkz: Fatimatüz Zehra Kamacı, *Hz. Peygamber Devrinde Kadınların Süslenmesi*, İstanbul 2014, s.229-237.

⁵⁰⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 274.

⁵⁰⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 105; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.47; Savaş, *Kadın*, s.31-39.

⁵⁰⁶ İbn Habîb, *Muhabber*, s.78; Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, I, 447-448; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, II, 150; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, I, 485-486; Halebî, *es-Sîre*, I, 233; Ünal Kılıç, "Bir Eş Olarak Hz. Hatice", *Hz. Hatice Sempozyum Bildirileri*, (ed. Ali Aksu), Sivas 2015, 54; Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s.195-196; Hizmetli, *İslam Tarihi*, s.194; Özbalıkcı, *Hitâbet*, 29-30.

Toplumsal boyutunun bir göstergesi olarak bu dönemde icra edilen düğün merasimleri ziyafetsiz sona ermemiştir. Dönemin insanları toplumsal yönü olan diğer faaliyetlerinde olduğu gibi düğünlerde de ziyafet vermenin ne kadar önemli olduğunu kavramış ve imkanlar ölçüsünde düğün ziyafeti vermeye gayret göstermiştir. *Velîmetu'l-Urs* adı altında verilen bu ziyafetlerde içki içilip, insanlara yiyecek bir şeyler ikram edildiği ve davetlilerin hoş vakitler geçirdiği anlaşılmaktadır.⁵⁰⁷ Hz. Peygamber (as) ile Hz. Hatice'nin cahiliye döneminde yaptıkları düğünde iki deve kesildiği ve kesilen bu develerin mukabili olarak davetli sayısının iki yüze yakın olduğu düşünülecek olursa, ziyafetlerin ne derece önemli ve büyük olduğu anlaşılabilir.⁵⁰⁸ Cahiliye dönemi düğün ziyafetlerinde önemli bir yer işgal eden içki, yine ziyafetlere renk katmıştır.⁵⁰⁹

Eğlence yönünden ziyafetlerin yanında ve onu tamamlayıcı bir unsur olan müzik, çalgı ve folklor gösterileri de eğlence açısından düğün törenlerinin vazgeçilmezlerindedir. Folklor gösterileri için özellikle Habeş kökenli kişilerin kullanılması,⁵¹⁰ bu tür gösterilerin Mekke ve buraya yakın bölgelerde yaygın olmadığını akıllara getirmektedir. Kökeni ne olursa olsun bu dönemde özellikle Mekke zenginleri, düğün veya başka törenlerde insanları eğlendirecek ve davetlilere hoş vakitler geçirmelerini sağlayacak özel gösteri ekiplerinden yararlanarak törenleri sadelik ve monotonluktan kurtarabilmeyi başarmışlardır.

Şarkıcı cariyelerin şarkılarıyla düğünlere renk katmaları ve misafirleri eğlendirmeleri düğünlerde sıkça rastlanan bir husustur. Cariyeler düğünlerde genellikle def, mizmar (üflelemeli bir çalgı aleti) ve çeşitli yerel çalgı aletleriyle şarkılar söyleyip şiirler okuyarak insanları eğlendirmişlerdir.⁵¹¹ Hz. Peygamber'in çocukluğunda çobanlık yaparken böyle bir düğüne rast geldiği ve düğünü izlediği,

⁵⁰⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 110; Belâzurî, *Ensâb*, I, 55; Ya`kûbî, *Tarih*, II, 20-21; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "vlm", XV, 399; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, I, 486; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 344; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 685, V, 70; Ateş, *Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, s.250; Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyete Kadın*, s.29.

⁵⁰⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.69; Kılıç, "Bir Eş Olarak Hz. Hatice", 57.

⁵⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 110; Belâzurî, *Ensâb*, I, 55; İbn Habîb, *Muhabber*, 78; Ya`kûbî, *Tarih*, II, 20-21; Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, I, 448; İbn Kesîr, *el-Bidâye.*, II, 274; Dîmaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, II, 151; Halebî, *es-Sîre*, I, 234; Gadban, *Fıkhu's-Sîre*, I, 116; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s.73.

⁵¹⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 105.

⁵¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 639; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, I, 486; Muhammed Hamidullah, "Asr-ı Saadet Öncesi Medine'de Sosyo Ekonomik Hayat", *BYASİ*, I, 108.

düğünde şarkıcı cariyelerin def ve mizmarlarla şarkılar, şiirler okumalarını müşahade ettiği anlatılmaktadır.⁵¹² Yine şarkı ve şarkıcıların önemini göstermesi bakımından, zifaf öncesi gelin ile damadın def ve şarkılar eşliğinde uğurlanması,⁵¹³ zifaf esnasında yakın akrabaların zifafa girilen binanın çevresinde deflerle şarkılar söyleyip, şiirler okumaları ve içkili eğlence meclisleri tertip etmeleri⁵¹⁴ cahiliye dönemi düğünlerinde müzikli eğlence türlerinin yaygın olduğunu göstermektedir.

İslam öncesi Mekke toplumunda diğer önemli törenlerde olduğu gibi toplumsal boyutun çok fazla öne çıktığı düğün törenlerinde de kutlamalar için kullanılan mekan Dâru'n-Nedve'den başkası değildir. Kusay döneminde inşa edilen bu kurum, Medine dönemine kadar Araplar nezdindeki önemini korumuş ve bu tür organizasyonlar için hep ön planda olmuştur.⁵¹⁵

Hız. Peygamber dönemi İslam toplumunda, özellikle risaletin Medine bölümünde sosyal hayattaki hareketlilik ve canlılık düğünlere de yansımış, düğünlerin törensel boyutunda İslami emir ve yasaklar doğrultusunda birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Risaletin Mekke döneminin hem sosyal anlayış açısından çok hareketli olmaması hem de hükümlerin yerli yerine oturmaması sebebiyle İslam öncesi âdet ve geleneklerinin devamını sergilemiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebepten bu dönemdeki düğün eğlenceleri ile İslam öncesi eğlenceleri arasında çok fazla bir farklılık görülmemektedir. Bu hususlar göz önüne alındıktan sonra bahsedeceğimiz düğün eğlencelerinin daha çok Medine dönemi Müslüman yaşantısını ifade edeceğini belirtmekte fayda görüyoruz.

Tıpkı İslam öncesi dönemde olduğu gibi bu dönemde de gelinler ve damatların düğün öncesi süslandiklerinden bahsedilmektedir. Özel olarak kuaför benzeri kişilerin varlığı bu dönemde de gelin ve damat adaylarının kişisel bakımlarına önem verdiklerini göstermektedir. Hayber muhasarası sonrası Safiyye

⁵¹² Taberî, *Tarih*, I, 520; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 21-22; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 659; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 4, 145; Halebî, *es-Sîre*, I, 207; Bûtî, *Fıkhü's-Siyre*, s.68; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.55; Balcı, *Hız. Muhammed*, s.261.

⁵¹³ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 647.

⁵¹⁴ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 647.

⁵¹⁵ Belâzurî, *Ensâb*, I, 55; İbn Habîb, *Münammak*, s.32; Yâkût el-Hamevî, "Mekke", *Mu`cem*, V, 186; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 623; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, I, 216; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 253; Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 47; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.705; Günaltay, *Arap Tarihi*, s.243; Heykel, *Hız. Muhammed*, s.68.

bnt. Huyey ile evlenen Hz. Peygamber'in düğününde, Ümmü Süleym adlı kadın sahâbînin Safiyye'nin saçlarını taraması ve ona kokular sürüp, onu gerdek gecesi için hazırlaması bu dönemde amatörce de olsa kuaförlerin bulunduğunu ve gelinlerin süslenmeye ne kadar önem verdiklerini göstermektedir.⁵¹⁶ Hz. Peygamber'in gündelik yaşantısını yansıtan bu tür rivayetler, düğün için süslenmenin İslam kültüründeki tarihsel kökenini yansıtmaları bakımından önemlidir. Yine Hz. Peygamber'in Cevniyye adlı bir hanım ile gireceği zifaf için tertip edilen hazırlık sırasında diğer eşleri Hz. Hafsa ve Hz. Âişe'nin onun saçını tarayıp, bedenine kokular sürmeleri, süslenmenin önemi yansıtan bir diğer rivayettir.⁵¹⁷ Sadece gelin ve damadın değil düğüne katılacak kadınların da bitkisel boya, sürme, kına gibi malzemelerle makyaj yaptıkları, çeşitli boncuk, gümüş, altın gibi değerli takılarla da süslandıkları göz önünde bulundurulursa cahiliye toplumunda olduğu gibi ilk dönem İslam toplumunda da süslenmeye verilen değer ne kadar önemli olduğu anlaşılabilir.⁵¹⁸

İslami dönem düğün törenlerinde karşılaştığımız renkli aktivitelerden bir diğeri ise daha önce zikri geçen *velîmutu'l-urs*'tur. Kültürel olarak cahiliye döneminin bir devamı olan İslami dönem düğünlerinde de cahiliye dönemi gibi düğün ziyafetlerine çok büyük önem verilmiştir. Bu dönemde, İslam öncesi düğünlerinde olduğu gibi israfa kaçılmaması ve düğünlerde imkanlar ölçüsünde ziyafet verilmesi, bu iki dönem ziyafetleri arasındaki belirgin farklardan bazılarını oluşturmaktadır.⁵¹⁹ Hz. Peygamber'in tertip etmiş olduğu düğün ziyafetleri bunun en bâriz örneğidir. O verdiği ziyafetlerde sade ve israftan uzak bir ziyafet tercih etmiş ve insanlara da bunu tavsiye etmiştir. Verdiği düğün yemeklerinin hurma, yağ ve birtakım basit yemeklerden ibaret olması bunu açıkça göstermektedir.⁵²⁰ Hz. Peygamber (as) İslam öncesi düğünlerinde olduğu gibi günlerce ziyafet

⁵¹⁶ İbn İshâk, *es-Sîre*, II, 480; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 256; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 110, X, 118; Belâzurî, *Ensâb*, I, 374; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, V, 210; Huzâî, *Delâlatü's-Sem'iyye*, s.763; ayr. bnz: Bozkurt, *Folklor Eğlence*, s.58; Savaş, "Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı", 147; Kamacı, *Kadınların Süslenmesi*, 232-233.

⁵¹⁷ İbn Habîb, *Muhabber*, s.95; Hz. Peygamber dönemi düğünlerinde gelin ve damadın süslenmesi için bkz: Nebi Bozkurt, "Sünnet'te Düğün", *Mehir*, 1999, III, 30-31.

⁵¹⁸ Savaş, *Kadın*, s.31-39, 193-194; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.47.

⁵¹⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.619.

⁵²⁰ İmam Mâlik, *el-Muvatta`*, "Nikah", 48; İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 285; İbn Sa'd, *Tabakât*, X, 120.

verilmesini⁵²¹ doğru bulmamış ve bunu: “ilk gün olması gereken bir hak, ikinci günü cömertlik ve iyilik, üçüncü gün ise gösteriş ve israftır”⁵²² şeklinde ifade ederek düğün ziyafetinin sınırlarını belirtmiştir. İslam’ın getirmiş olduğu sosyal yaşam şartlarının bir gereği ve toplumda fitne çıkmasını önleme amaçlı düğünün duyurulabilmesinin bir aracı olan bu tür ziyafetler, Hz. Peygamber’in (as) diliyle bir koyun da olsa verilmeye çalışılmış,⁵²³ düğün ziyafeti için münadiler çıkarılmıştır.⁵²⁴ Hz. Peygamber kendi yakınlarının düğününde bu ziyafetlerin verilmesi için ısrarcı olmuş⁵²⁵ ve davet edilen kimselerin davete icabet etmelerini toplumsal bir zorunluluk olarak adlandırmıştır.⁵²⁶ Hemen hemen bütün evliliklerinde düğün ziyafeti veren⁵²⁷ Hz. Peygamber, gerektiğinde bu ziyafetler için Müslümanlardan yardım almış ve yemekleri imece usulü topluca hazırlamışlardır.⁵²⁸ Toplumsal boyuta dönük olan bu tür ziyafetler için Hz. Peygamber’in (as) özel davet listesi hazırlaması, davetlerin ve düğün ziyafetlerinin konumunu vurgulamak açısından önemli bir ayrıntıdır.⁵²⁹ Hz. Peygamber’in Zeynep bnt Cahş ile olan evliliğine üç yüz kişilik davetlinin katılması davetlerin boyutlarını göstermesi açısından da önemlidir.⁵³⁰

Müzik, İslami dönem düğün törenlerinde sıkça karşılaştığımız ve düğünlerin renkli yönünü gayet iyi yansıtan bir diğer aktivitedir. İslam’ın müziğe bakış açısını da yansıtan rivayetlerin genel değerlendirmesi daha sonra yapılacağından burada sadece tarihsel bir veri olarak eğlence kültürüne katkıları incelenecektir. İslam öncesi düğünlerinde olduğu gibi İslami dönem düğünlerinde de şarkıcılar ve onların seslendirdiği şarkılar, vazgeçilmez düğün eğlenceleri arasında yer almışlardır. Genel kanaatin aksine Hz. Peygamber’in düğünlerde def çalınıp şarkı söylemeye izin verip,

⁵²¹ Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyete Kadın*, s.29.

⁵²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 28; Taberânî, *Mu`cemu'l-Kebîr*, XXII, 136-137; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 20; İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, s.276; Celal Yeniçeri, *Hz. Peygamberin Giyim-Kuşamı-Mutfağı Getirdiği İlkeler ve Günümüz*, İstanbul 2013, s.170.

⁵²³ İmam Mâlik, *Muvatta`*, “Nikah”, 47; Buhârî, *Sahîh*, “Nikah”, 98; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 307; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “vlm”, XV, 399; Ateş, *Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, s.250.

⁵²⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye.*, IV, 197.

⁵²⁵ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 78; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 77.

⁵²⁶ İmam Mâlik, *Muvatta`*, “Nikah”, 49; Buhârî, *Sahîh*, “Nikah” 104,107; Müslim, *Sahîh*, “Nikah”, 1429; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, IX, 59.

⁵²⁷ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Nikah”, 3743; Yeniçeri, *Hz. Peygamberin Giyim-Kuşamı*, s.169-170.

⁵²⁸ İbn Sa`d, *Tabakât*, II, 110, X, 120; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, IX, 66; Halebî, *es-Sîre*, III, 122; Yeniçeri, *Hz. Peygamberin Giyim-Kuşamı*, s.175.

⁵²⁹ Yeniçeri, *Hz. Peygamberin Giyim-Kuşamı*, s.172, 173.

⁵³⁰ İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, s.890; İbn Kesîr, *el-Bidâye.*, IV, 149; Savaş, *Kadın*, s.22.

tavsiye ettiği bilinmektedir.⁵³¹ Bu izin bir istek sonucu olmaktan çok, var olan durumun yasaklanmaması anlamındadır. Çünkü önceki dönemin sosyal hayatının bir gereği olan müzik unsuru, bu dönemde de devam etmiş ve sosyal hayatın içinde sürekli yer bulmuştur. Hz. Peygamber (as) bu müzik anlayışına karşı çıkmak bir yana, düğünlerde olması gerektiğini çeşitli vesilelerle vurgulamıştır. Bakımını Hz. Âişe'nin üstlendiği Ensar'dan bir kızın düğünü vesilesiyle, Hz. Peygamber'in, Hz. Âişe'ye düğün yerine şarkıcı gönderip göndermediğini sorması ve olumsuz cevap alması üzerine: “Ensar eğlenceyi sever, keşke onlara;

Size geldik size geldik

Selamlayın bizi selamlayalım sizi,

Kırmızı altın olmasaydı,

Vadinize kimse gelip konmazdı

*Bakireleriniz beslenip gelişmezdi.*⁵³²

diyerek şarkılar söyleyen birilerini gönderseydin,” demesi üzerine Hz. Âişe'nin hemen Erneb adlı şarkı söylemekle meşhur olmuş cariyeyi göndermesi bu konu açısından en güzel örneği teşkil etmektedir.⁵³³

Bu dönemde kadınların da düğün eğlencelerinde ön planda oldukları görülmektedir. Kadınların özellikle cariyelerin düğün evlerini def ve şarkı-şiirleriyle renklendirmeleri, kadınların sosyal hayat içerisinde aktif bir şekilde boy gösterdiklerini yansıtmaktadır.⁵³⁴ Hz. Peygamber'in (as) de bu tür düğün eğlencelerine katıldığı, Rübeyyi` bnt. Mu`avviz'in düğün sabahı düğün evine gidip defleriyle şiirler, şarkılar okuyan cariyeleri dinlediği ve onların: “aramızda yarın ne olacağını bilen peygamber var” demeleri üzerine, İslam akidesi ile çeliştiği için bu

⁵³¹ Taberânî, *Mu`cemu'l-Kebîr*, XVII, 248, 691; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, V, 375; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 139; Yeniçeri, *Hz. Peygamberin Giyim-Kuşamı*, s.170-171.

⁵³² İbn Abdîrabbîh, *el-ikdu'l-Ferîd*, VI, 7-8; İbnü'l-Cevzî, *Telbîs*, s.233-234; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 139; Huzâî, *Delâlatü's-Sem`iyye*, 776; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 285-286; Dımaşkı, *Peygamber Külliyyatı*, IX, 62; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.52; Ateş “Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler” 57; Rıza Savaş, “Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı”, 147.

⁵³³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 4; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, II, 192; el-Esed, *el-Kıyân*, s.91.

⁵³⁴ Buhârî, *Sahîh*, “Nikah”, 111; İbn Sa`d, *Tabakât*, X, 416; İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, s.914; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, V, 281; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 141; Öz, *İslam Tarihi*, s.360; Savaş, *Kadın*, s.34.

sözü düzeltip devam etmelerini istediği aktarılır.⁵³⁵ Bu rivayet cahiliye dönemi müzik anlayışında İslam'ın yaptığı değişikliğe işaret etmekle beraber aynı zamanda müziğin kendisinin değil içeriğinin sorunlu olduğunu yansıtmaktadır. Yine Hz. Peygamber'in: "helal ile haram arasında def var" demesi⁵³⁶ düğünlerde müziksel unsurlara kesinlikle yer verildiğini ve verilmesi gerektiğini de göstermektedir.

İslami dönem düğün âdetlerinden bir diğeri ise, bugün Anadolu'nun pek çok yöresinde hala devam ettirilen *saçı* uygulamasıdır. İslami dönem düğünlerinde gelinin damat evine teslim edilmesi esnasında, gelinin üzerine badem ve şeker benzeri şeylerin atılmasını ifade eden *saçı* âdeti, İslami dönemde yapılan düğünlerin çok renkli geçtiğini göstermektedir.⁵³⁷ Saçı âdeti esnasında dualar okunup, def ve şarkılar eşliğinde çocuk ve gençlerin bu saçılan badem ve şekerleri kapışmaya çalışması oldukça renkli anların yaşandığını göstermektedir.⁵³⁸ Hatta Hz. Peygamber'in (as) atılan şeylerin kapışılmamasına şaşırıldığı ve "ne duruyorsunuz kapışsanıza" şeklinde insanları atılan malzemeleri toplamaya teşvik ettiği rivayet edilmektedir.⁵³⁹

Sonuç olarak düğün ve nikah törenleri hem bütün toplumlarda olması hem de içerisinde müzik ve eğlence aktiviteleri bulundurması yönü ile evrensel bir olgudur. Her ne kadar törenlerin içeriği ve uygulanışı farklıklar arz ediyor olsa da, her toplum kendi kültür ve yaşantısına göre düğün törenlerinde birtakım renkli ve canlı faaliyetler düzenlemiştir. Cahiliye ve İslam dönemi Arap toplumu da düğün törenlerinde bölgeye has bazı eğlencelerle düğünleri renklendirmiş ve misafirlerin eğlenceli vakitler geçirmesini sağlamışlardır. Bazı eğlenceleri ve bu eğlencelerin içeriğindeki bazı faktörleri İslam dini düzeltmiş veya kaldırmış olsa da yerini başka eğlencelerle doldurmuş ve düğün törenlerinde sergilenen bu eğlenceler varlığını devam ettirmiştir.

⁵³⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, X, 416; Taberânî, *Mu`cemu'l-Kebîr*, XXIV, 273-274, 695; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 141; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, V, 148; Halebî, *es-Sîre*, II, 241; Savaş, "Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı", 147.

⁵³⁶ Nesâî, *Sünen*, "Nikah" 3369; Taberânî, *Mu`cemu'l-Kebîr*, XIX, 242, 542; Huzâî, *Delâlatü's-Sem`iyye*, s.776; Savaş, "Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı", 147.

⁵³⁷ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 148; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, II, 224; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.68; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.57; ayr. bnz: Bozkurt, *Folklor Eğlence*, s.66.

⁵³⁸ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 148; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, IX, 66; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, II, 224; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.57; Bozkurt, "Sünnet'te Düğün", 34.

⁵³⁹ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 148.

iv.Gömlek Giyme Töreni

İslam öncesi âdetlerinden olan ve gömlek giydirmeye diye tarif edilen bu tören, ergenlik çağına gelmiş kız çocukları için düzenlenen bir töreni ifade etmektedir.⁵⁴⁰ Bu törenle kendilerine sembolik olarak gömlek benzeri bir elbise giydirilen kızlar ergenliğe girmiş kabul edilmekteydi. Kaynaklarda daha çok Daru'n-Nedve'de düzenlenen törenlerle⁵⁴¹ ilgili olarak anlatılan bu törenin, diğer Arap kabile veya bölgelerinde olduğuna dair herhangi bir veriyle karşılaşmadık. Bu tören esnasında yine ziyafetlerin verildiği ve eğlenceler tertip edildiği aktarılan bilgiler arasındadır.⁵⁴² Böyle bir uygulamanın ilk dönem İslam toplumunda uygulanıp uygulanmadığına dair elimizde herhangi bir veri mevcut olmadığı için, gömlek giydirmeye törenlerinin İslam toplumunda olduğuna veya kaldırıldığına dair herhangi bir malumata sahip değiliz.

v. Karşılama Törenleri

Tarih boyunca insanlar, kendilerini ziyaret etmek maksadıyla farklı bölge veya şehirlerden gelen değerli ve önemli kişileri karşılamış ve onların şerefine birtakım etkinlikler düzenlemişlerdir. Günümüzde uluslararası ziyaretlerde olduğu gibi, 6 ve 7. yy. Arap coğrafyasında da gelen kişi veya heyetler birtakım usul ve yöntemlerle karşılanmakta, karşılama törenlerini gelen heyetler şerefine düzenlenen meclis, ziyafet ve eğlenceler takip etmekteydi.

İslam öncesi Arap toplumunda ticaret veya başka sebeplerle yolculuğa çıkan insanların, yaşadıkları yere tekrar dönüşlerinde onları, akrabalarının veya dostlarının sevinçle karşılayıp, sevinçlerinin bir göstergesi olarak gelen kişilerin şerefine ziyafet vermeleri, karşılama törenlerinin içeriği hakkında bilgiler sunmaktadır.⁵⁴³ Yine bu karşılama törenlerinde bir takım eğlenceler tertip edilmesi ve yarışmalar yapılmasını

⁵⁴⁰ Taberî, *Tarih*, I, 508; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 623; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 253; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 655; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.705; Günaltay, *Arap Tarihi*, s.243.

⁵⁴¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 100; İbn Habîb, *Münammak*, s.32; Taberî, *Tarih*, I, 508; Yâkût el-Hamevî, "Mekke", *Mu`cem*, V, 186; Halebî, *es-Sîre*, I, 31; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, I, 51; Çağatay, *Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s.120; Günaltay, *Arap Tarihi*, s.243.

⁵⁴² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 655; Seydişehirî, *Din-i İslam*, I, 125.

⁵⁴³ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 316; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 131; Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s.168.

törenlerin içeriğindeki renkli faaliyetler arasında zikredebiliriz.⁵⁴⁴ Düzenlenen bu törenler profesyonel bir tören mantığından uzak olsalar da tarihsel veri bağlamında, bu tür törenlerin yapıldığına işaret etmeleri bakımından önemlidirler. Ayrıca amatörce tertip edilen bu tür törenler, İslam'ın devletleşme süreci ile birlikte Emevi ve Abbasi devlet törenlerinin şekillenip gelişmesinde temel yapı taşlarını oluşturmuşlardır.

Nakî`a diye isimlendirilen ve sadece karşılama törenleri için verilen ziyafet çeşidi,⁵⁴⁵ Arap örfünde ziyafetlere verilen önemin genel karakteristiğini yansıtmaktadır. Bu tür ziyafetlerde misafirlere içki ikram edilip ve karşılanan kişinin şerefine kurbanların kesilmesi,⁵⁴⁶ dönemin zihniyetini yansıtmakla kalmayıp, bu tür törenlere verilen toplumsal önemin anlamlandırılmasına da yardımcı olmaktadır. Harb b. Ümeyye'nin şehre dışarıdan gelen ziyaretçi ve misafirler için ziyafet çadırı kurması ve onlara ikramda bulunması, Mekkelilerin bu tür törenlere verdiği değeri göstermektedir.⁵⁴⁷

Sürekli savaşlarla karşı karşıya olan Arap toplumunda, savaşa gidenlerin sağlıklı bir şekilde geri dönmelerinin şerefine verilen ziyafetler, savaşa giden savaşçıların geri döndüklerini belirtmek için yakılan *nâru's-selâme* نار السلامة⁵⁴⁸ ateşi de içerisinde törensel imgeler bulundurması bakımından bu dönemdeki karşılama törenleri hususunda aydınlatıcı bilgiler vermektedirler.

İslam'ın zuhuruyla meydana gelen toplumsal, ekonomik ve siyasi değişim hareketi, beraberinde kurum, adet ve geleneklerinin değişim ve tasfiyesini de beraberinde getirmiştir. Bundan dolayı cahiliye kültüründe yer alan bazı uygulamalar İslam kültüründe yerini alamamış, bazı kültürel unsurlar da varlıklarını ya olduğu şekliyle ya da İslam'ın onay potasında eriterek devam ettirebilmiştir.⁵⁴⁹ İslam öncesi dönemde gördüğümüz amatör karşılama törenleri de, bu olgudan hareketle, içerisinde birtakım değişiklikler meydana getirilerek İslami dönemde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Fuhşiyât ve şirk kökenli eğlence anlayışları, İslam'la beraber yerini

⁵⁴⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 131.

⁵⁴⁵ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, II, 133.

⁵⁴⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 666, V, 131.

⁵⁴⁷ İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 120.

⁵⁴⁸ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, II, 133.

⁵⁴⁹ Öz, *İslam Tarihi*, s.355.

yeni dine uygun sosyal aktivitelere bırakmıştır. İslam'ın Mekke dönemi diğer sosyal içerikli olay ve olgularda olduğu gibi karşılama törenleri açısından da sakin bir dönemi ifade etmektedir.

Medine döneminin başlangıcıyla beraber, siyasi sistemin oluşması, yeni teamül ve uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Hicretle birlikte farklı bir oluşum sürecine giren yeni din, Hz. Peygamber'in Medine'ye ulaşması esnasında karşılama törenleriyle ilgili ilk uygulamalara sahne olmuştur. Hz. Peygamber (as) ve yanındakilerin Medine'ye ulaşmalarını takiben, ensar ve muhacirin silahlarını kuşanıp, tekbirler eşliğinde gelenleri karşılamaya çıkmaları,⁵⁵⁰ yine Habeş kökenli Müslümanların mızraklarıyla oyunlar oynayıp, gelenleri bu oyunlarla karşılamaları,⁵⁵¹ İslam devletler geleneğindeki karşılama törenleri için bir alt yapı teşkil etmiş ve bu amatör törenler ileride daha profesyonel karşılama törenlerinin ortaya çıkabilmesine zemin hazırlamıştır. Hz. Peygamber'in (as) erkekler tarafından karşılanmasından sonra, kadın ve çocukların da ona ve yanındakilere sevgisini göstermek ve şehrimize hoş geldiniz, diyebilmek amacıyla ellerinde def ve çeşitli müzik aletleriyle şarkılar söylemeleri, İslami dönem karşılama törenlerinin ilk örneklerini tarih sahnesine çıkarmıştır. Kadınların ellerindeki defler eşliğinde;

Dolunay doğdu üzerimize,

Veda tepelerinden

Vacip oldu şükür bize,

*O davetçi Allah'a davet ettikçe*⁵⁵²

şeklinde şiir okumaları, Neccar Oğullarının küçük kızlarının da;

Neccar oğulları oymağının kızlarıyız biz,

⁵⁵⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 200; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 195; İbn Kayyim, *Zâdu'l-Me`âd*, III, 58; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, III, 368-369.

⁵⁵¹ Semhûdi, *Vefâu'l-Vefâ*, I, 583-585.

⁵⁵² İbnü'l-Cevzî, *Telbîs*, s.233; İbn Hibbân, *es-Sîretün'n-Nebeviyye*, s.102; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 195; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 38-39; Huzâî, *Delâlatü's-Sem`iyye*, s.778; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, II, 197-198; Bûtî, *Fıkhu's-Siyre*, s.191-192; Gadban, *Fıkhu's-Sîre*, I, 400; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.92-93; Şibli Numani, *Son Peygamber*, s.189; Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, I, 255; Hizmetli, *İslam Tarihi*, s.270, 301.

Ne hoştur komşuluğu Muhammed'in.

diyerek defleriyle Hz. Peygamber'i (as) şarkılar ve şiirler eşliğinde karşılamaları,⁵⁵³ Hz. Peygamber dönemi İşlam toplumunda karşılama törenleri hakkında verilebilecek en önemli örneklerin başında gelmektedir. Bu rivayetler hakkında olayın hicret sonrası değil, Tebuk Seferi sonrası olduğuna dair farklı yorumlar bulunsa da⁵⁵⁴ sonuç itibariyle iki olayın farklı zaman ve farklı amaçlar için gerçekleşmiş olması, konumuz açısından herhangi bir tezat teşkil etmemektedir. şunu da açıklığa kavuşturmakta yarar görüyoruz ki, yukarıdaki şiirlerin farklı versiyon ve tercümelere olmakla birlikte, biz burada sadece birini zikretmeyi uygun bulduk, zira hemen hemen aynı lafızların burada zikredilmesi tekrardan öteye gitmeyecektir.

Doğrudan eğlence ile alakası olmasa da içerisinde barındırmış olduğu renkli ve neşeli faaliyetlerle elçi heyetlerinin karşılanması, eğlence hayatı için zikredilmeye değer bir konudur. İşlam'ın insanları anlatılmasında Müşlümanların duyduğu sevinç ve mutluluk ile birlikte, bu heyetlerin kaşılanmasında sergiledikleri neşeli davranışlar eğlence ile irtibatlı olarak değerlendirilebilir.

Hicretle beraber siyasi bir oluşum sürecine giren ve başkanlığını Hz. Peygamber'in yaptığu İşlam devleti, dini ve siyasi elçilik heyetlerinin Medine'ye akın etmelerinin önünü açmıştır. Gelen bu elçilerin karşılanması ve ağırlanması ile ilgili hususlar olayların akışı içerinde belirlenmiş ve daha sonraki İşlam devletleri için rol model olmuştur. Medine'ye gelen bu elçilik heyetlerinin bazılarının Hz. Peygamber (as) tarafından bizzat karşılanması ve heyetlerin ayrılma vaktine yakın onlara çeşitli hediyeler verilmesi, artık karşılama törenlerinin amatörce olmadığını belirli bir plan ve program çerçevesinde yapıldığını göstermektedir.⁵⁵⁵ Heyetlerin karşılanması ile ilgili hususlardan bir diğer, gelen elçilerin ağırlanması ve onlara ziyafet verme meselesidir. Devlet başkanı sıfatıyla Hz. Peygamber'in elçilere ziyafet vermesi,

⁵⁵³ İbnü'l-Cevzî, *Telbis*, s.232; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 195; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 38-39; Semhûdi, *Vefâu'l-Vefâ*, I, 583-584; Huzâi, *Delâlatü's-Sem'iyye*, s.778; Halebî, *es-Sîre*, II, 241; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, II, 197-198; Bûtî, *Fıkhu's-Siyre*, s.191-192.

⁵⁵⁴ Dımaşkî, *Pygamber Külliyyatı*, V, 519-520; Mehmet Azimli, "Hicret Sonrasında Meydana Gelen Bazı Olaylar Üzerine Mülâhazalar", *Çeşitli Yönleriyle Hz. Peygamberin Hayatı Medine Dönemi*, der: Adnan Demircan, İstanbul 2016, s.42.

⁵⁵⁵ İbn İşhâk, *es-Sîre*, II, 641; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 439; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 272-273, 285, VI, 231; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 364; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VI, 240, 250; şibli Numani, *Son Peygamber*, s.423-424.

bazılarıyla bizzat kendisinin ilgilenmesi ve siyasi açıdan önemli kabilelerin ağırlanmasına özellikle dikkat edip, hizmetleriyle ilgilenenlere özel uyarılarda bulunması,⁵⁵⁶ karşılama ve ağırlama törenlerine verilen değerini ifade etmesi bakımından son derece önemlidir. Hz. Peygamber'in (as) elçileri karşılamak için özel elbiseler giymesi,⁵⁵⁷ elçilerin ağırlanıp, onlara hediyeler verilmesi için özel görevliler tayin etmesi⁵⁵⁸ ve önemli heyetlerle yakınlık kurabilmek için onlara süt ikram etmesi,⁵⁵⁹ törensel uygulamaların sistemli hale geldiğini göstermektedir.

Siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda Arap toplumunda önemli konumlarda bulunan kabile heyetlerinin gelişi esnasında, sahâbîlerin durumu Hz. Peygamber'e (as) müjdelemek için yarışmaları, karşılama törenleriyle ilgili renkli görüntülerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sakîf kabilesi gibi Arap toplumunda saygın bir konumu bulunan bir kabilenin elçilik heyetinin, Medine'ye gelişini ilk olarak gören Muğîre b. Şû'be'nin, bu durumu Rasulullah'a müjdelemek için koşarken yolda Hz. Ebubekir'e rastlaması ve onun müjdeleme işini kendisinin yapabilmesi için Muğîre'yi ikna etmeye çalışması bu durumu açıkça göstermektedir.⁵⁶⁰

Medine'ye hicretle başlayan gazve ve seriyyeler, sefere çıkan Müslümanların geride bıraktıkları yakınlarını korku ve endişeye sevk etmiş, geri dönmelerini hasret ve özlemle beklemişlerdir. Siyahi bir cariye'nin: "Hz. Peygamber (as) seferden sağ salim dönerse onun için def çalıp şiir söyleyeceğim" diye vaatte bulunması ve seferden dönen Hz. Peygamber'e bu durumu anlatıp, onun da izniyle vaadini yerine getirmesi, İslami dönem karşılama törenleri için yapılan bir eğlence faaliyeti olarak değerlendirilebilir.⁵⁶¹

⁵⁵⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 273, 285, VI, 231; İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, 263; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 150-151; Huzâî, *Delâlatü's-Sem'iyye*, s.669; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, III, 33; Halebî, *es-Sîre*, III, 393; Yeniçeri, *Hz. Peygamberin Giyim-Kuşamı*, s.146; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s.63; Orhan, *Kadın Mescid İlişkisi*, İstanbul 2012, 48.

⁵⁵⁷ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, s. 291; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VI, 219-220; Yeniçeri, *Hz. Peygamberin Giyim-Kuşamı*, s.42.

⁵⁵⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 285; Şibli Numani, *Son Peygamber*, s.423-424.

⁵⁵⁹ Yeniçeri, *Hz. Peygamberin Giyim-Kuşamı*, s.128.

⁵⁶⁰ İbn İshâk, *es-Sîre*, II, 617-618; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 416; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 271; İbn Abdilber, *ed-Dürer*, s.263; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VI, 251; Halebî, *es-Sîre*, III, 392; Heykel, *Hz. Muhammed*, s.519.

⁵⁶¹ Huzâî, *Delâlatü's-Sem'iyye*, s.778; Halebî, *es-Sîre*, II, 241; Savaş, "Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı", 147.

Sonuç olarak devlet geleneğinin olmadığı bir yerde, daha çok devletler arası ilişkilerde görülen, konuk karşılama ve ağırlama törenlerinin düzenli ve sistemli bir şekilde olması düşünülemezdi. Ancak ticaret ve uzun seferlerin bölgede yaygın olması sebebiyle İslam öncesi Arap toplumu, yolculuk dönüşü, sevdikleri ve önem verdikleri insanları karşılamaya, onların şerefine ziyafet vermeye, kurbanlar kesip, içkiler ikram etmeye özen göstermiş ve eğlenceler tertip etmişlerdir. Medine'ye hicretle başlayıp devletleşme sürecine girilen dönemde, Medine'ye gelen elçilerin ağırlanması ile İslam devletler geleneğinde görülen elçi kabul ve ağırlama tören kuralları oluşmaya başlamıştır. Bizzat Hz. Peygamber'in örneğinde oluşan bu kurallar, daha önce devlet geleneğine sahip olmayan bölge insanları için çok önemli kapılar açmıştır. Önce dini ardından da siyasi birliğin sağlanması hususunda çok önemli bir rol üstlenen bu törenler, buradan aldıkları güçle imparatorlukları tarihin tozlu sayfalarına mahkûm etmiş ve yeni bir medeniyetin doğuşuna ortam hazırlamışlardır.

II. BÖLÜM

EĞLENCE HAYATINDA MİZAH, OYUN VE SPORTİF FAALİYETLER

A. Eğlence Kültüründe Mizah

Günümüzde insanların gündelik yaşantılarında eğlenceli ve komik durumları ifade eden mizah ve şaka benzer anlam ve içeriğe sahiptir.⁵⁶² Alay, nükte, hezel gibi özellikleri taşıyan söz ve yazılara mizah veya şaka denirken, güldürü amacıyla sergilenen davranışlara ise daha çok şaka denilmektedir.⁵⁶³ Arapça kökenli bir kelime olan mizah *eğlenme*, *alay etme*, *nükte* ve *latife* gibi anlamları barındırmaktadır. Türkçe’de mizah, *espiri*, *komedi*, *güldürü* gibi kelimelerle ifade edilirken, Arapça’da bu kelime için daha çok *fâkihe* kelimesi kullanılmaktadır. Ayrıca *hezl*, *düâbe*, *nükte*, *hiciv*, *nevâdir*, *mülhe* ve *turfe* vb. kelimeler de yaygın bir şekilde bu alan için kullanılmaktadır.⁵⁶⁴

Mizahı tanımlama noktasında pek çok fikir ileri sürülmesine rağmen genel olarak, fiziki ve sosyal çevrenin insan üzerinde oluşturduğu baskının azalmasıyla duyulan rahatlama hissi şeklinde tarif edilmektedir.⁵⁶⁵ Mantıksal çerçevede olayların alışlagelmiş şekilleri dışına çıkması, insanlar tarafından komik görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında yer ve zamana göre meydana gelen farklılıklar, mizahın yapısında değişime sebep olmamış, muhtelif zaman ve toplumlarda mizahi unsurlar

⁵⁶² Ramazan Altınay, “İslam Mizâhının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri I”, *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2004, IV/XV, 78; Emin Uz, “İslam Kültüründe Mizah ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmiu’l-Hikâyât Örneği”, *Tullis: The Journal of Türkic Language and Literature Surveys*, 2017, II/I, 21.

⁵⁶³ Akif Köten, *Hizmet Peygamber’in Sünnetinde Şaka ve Bazı Şakacı Sahabiler*, Bursa 1991, s.11; Altınay, *İslam Mizâhının Ortaya Çıkışı*, 78

⁵⁶⁴ Uz, *İslam Kültüründe Mizah*, 21; Yusuf Doğan, “Raşid Halifelerin Mizah ve Nükte Anlayışları”, *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2006, VI/XXII, 96; Yusuf Doğan, “Emeviler Döneminde Mizah Etkileyen Faktörler”, *İSTEM*, 2006, IV/VIII, 210; Yusuf Doğan, *İkinci Abbâsî Döneminde Mizah* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa 2003, s.27; Turfe, hezl, nevadir, hiciv, latife vb. kavramların ayrıntıları için bkz: Doğan, *Abbâsî Döneminde Mizah*, 56-57. s.60 vd.

⁵⁶⁵ Franz Rosenthal, *Erken İslam’da Mizah*, İstanbul 1997, 3; Mizahı tanımlama noktasında farklı fikirler için bkz: Doğan, *Emeviler Döneminde Mizahı Etkileyen Faktörler*, 210; Doğan, *Abbâsî Döneminde Mizah*, s.27-28.

hep varolagelmıştır.⁵⁶⁶ Ancak toplumların sosyo-kültürel değerlerinin muhtelif olması ve zamanla bu değerlerde dönüşümlerin meydana gelmesinden ötürü, mizah anlayışları da farklılık göstermiştir. Bazı toplumlarda kabul gören mizahi unsurlar diğer bir toplumda komik görülmemiştir. Dolayısıyla tarihsel süreç içerisinde mizah sürekli var olmuş, ancak mizah kavramının içeriğini dolduran olaylar farklılık arz etmiştir. Konumuz açısından bakıldığında Arap kültüründe yer edinmiş mizahi unsurların günümüzde mizah veya güldürü olarak telakki edilmemesi bu değişim açısından bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır.⁵⁶⁷

Gülmenin etkisiyle birlikte vücut biyolojisinde bazı değişiklikler gözlenmektedir. Kalp atışının hızlanması, diyaframın şişmesi yüz hatlarındaki kasların harekete geçmesi bu tür hareketlerin başında gelmektedir.⁵⁶⁸ Vücut biyolojisinde meydana gelen bu oluşumlar gülmeyle alakalı olduğu için, mizah sadece iletişim-etkileşim ve sosyal açıdan değil, psikolojik ve biyolojik açıdan da kişilerin rahatlama ve eğlence ihtiyacını karşılaması bakımından da önem verilmesi gereken bir ihtiyaçtır. Kişinin gündelik çalışmaları sonucu yorulup yıpranması ve bu durumu düzeltmesi noktasında önemli bir rolü bulunan mizah, psikolojik olarak insanların temel ihtiyaçları arasında kabul edilmektedir.⁵⁶⁹

İnsan, hayvan veya bitkiler gibi tek yönlü olmayıp, bedeni ihtiyaçları dışında ruhsal ve manevi ihtiyaçları da olan bir varlıktır. Sadece maddi boyutuna yönelik ihtiyaçlarının olmaması onu diğer varlıklardan ayıran en önemli hususların başında gelmektedir. Bu manevi ve ruhsal ihtiyaçların başında da hiç kuşku yok ki mizah ve gülme duygusu gelmektedir. İnsanın hayatı boyunca tekdüze bir yaşam sergileyerek, gülüp eğlenmeden bir ömür geçirmesi tabii olarak mümkün değildir.⁵⁷⁰ İnsanda bulunan fitri gülme ihtiyacı, onu her dönemde çeşitli güldürü araçları bulmaya sevk etmiştir. İhtiyaçtan kaynaklı olarak eski dönemlerde günümüzde olduğu gibi insanları güldüren kişiler hep var olagelmıştır. İslam'ın gönderildiği toplumda da insanlar, yaşam koşullarının zorlukları sebebiyle sosyal hayatın doğal seyri içerisinde

⁵⁶⁶ Rosenthal, *Mizah*, 3-4.

⁵⁶⁷ Rosenthal, *Mizah*, s.4; Doğan, *Mizah ve Nükte*, 97; Doğan, *Abbâsî Döneminde Mizah*, s.29.

⁵⁶⁸ Yardımcı, "Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri", 17-19.

⁵⁶⁹ Doğan, *Abbâsî Döneminde Mizah*, s.34.

⁵⁷⁰ Köten, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Şaka*, s.6; Akif Köten, "Asr-ı Saadette Mizah", *BYASİ*, IV, 385.

gölme ve güldürmeye ihtiyaç duymuşlardır. Bu ihtiyaçtan kaynaklı olarak toplumda komedyen benzeri kişiler kendisine yer bulabilmiştir. Bütün toplumlarda karşılaşılan mizahî unsurlar, İslam dininin indirilmiş olduğu Arap toplumunda da karşımıza çıkmaktadır. İçerik ve şekil itibariyle diğer medeniyetlere göre farklılık arzeden mizahî unsurlar, özellikle Hz. Peygamber döneminde bazı sahâbîlerin yaptığı şakalarla Arap edebiyatında hatırı sayılır bir konuma gelmiştir.

İnsanlar arası sosyal ilişkilerin gelişmesi ve toplumların gündelik yaşamlarına renk katmada önemli bir fonksiyona sahip olan mizahın tarihi oldukça eski zamanlara uzanmaktadır.⁵⁷¹ Bu tarihsel süreç içerisinde mizah, insanların gündelik yaşamlarında başkalarıyla irtibat kurma ve ruhsal olarak rahatlama konusunda önemli bir işleve sahip olmuştur. Mizah, psikolojik olarak kişide rahatlama sağladığı gibi sosyolojik anlamda toplumun rahatlamasına ve büyük sorunların üstesinden gelmesine de büyük katkı sağlamıştır.⁵⁷²

Cahiliye döneminde insanlar panayır, meclis ve toplantı gibi özel yerlerde, eğlence unsurlarıyla hep ilişki içerisinde olmuş ve günlük hayatın getirisi olan sıkıntılardan uzaklaşmaya çalışmışlardır. Toplum, sosyal hayatta eğlence için daha çok şiir yarışmalarına, sportif faaliyetlere, içki, müzik ve kumar gibi farklı etkinliklere yönelmekle birlikte mizah da bu faaliyetlerin arasında kendisine yer bulabilmiştir. İslam öncesi Arap toplumunda insanları şaka ve taklitleriyle güldüren komedyen veya meddâh tarzı insanların olması, bu dönemde mizahın eğlence hayatında kendine yer edinebildiğinin önemli göstergelerindendir.⁵⁷³ Cahiliye toplumunda kurulan özel sohbet meclislerinde insanları şaka ve taklitleriyle güldüren komedyan benzeri kişilerin yanında, mizah açısından diğer önemli unsur da, özellikle maymun gibi hayvanları eğiterek, onlara birtakım taklit ve el becerileri öğreten ve bu sayede insanların hoş ve eğlenceli vakit geçirmelerini sağlayan insanların varlığıdır.⁵⁷⁴ Meclis ve toplantı yerlerinde insanları güldüren bu tür gruplar daha çok toplumun aşağı tabakasında karşılık bulabilmiştir. Eşraf ve toplumsal statüsü yüksek

⁵⁷¹ Doğan, Mizah ve Nükte, 96.

⁵⁷² Uz, İslam Kültüründe Mizah, 21.

⁵⁷³ Cevad Ali, *el-Mufassal*, V, 42; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.111-112.

⁵⁷⁴ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 564.

insanlar, insanın değerini düşüren ve onu alt tabakalardaki insanlara benzemesine yol açan bu tür durumları tasvip etmemişlerdir.⁵⁷⁵

Bu dönemde ahmaklıkları sebebiyle toplumda kendilerine gülünen insanların varlığı, İslam öncesi mizah hayatı için ilginç örnekleri barındırmaktadır. Kureyş kabilesi içerisinde Âmir b. Kureyz, Âs b. Hişâm ve Ahves b. Cafer gibi ahmaklıklarıyla meşhur olan kişilerin gülünç hikayeleri dikkat çekici olaylar arasında yer almaktadır.⁵⁷⁶ Kureyş dışında ise özellikle Ezd kabilesi bu konuda en meşhur kabile olarak ön plana çıkmaktadır.

Konuyla ilgili ilginç bir olay aktarılmaktadır. Bedevinin biri devesinden düşmüş ve kaburga kemiklerinin bazılarını kırmıştır. Tedavi maksadıyla yanına gittiği kişi ona, “hurmanın ince zarını çıkart ve hurmayı yağla iyice yoğurduktan sonra yaranın üzerine iyice sür” demişse de adam ahmaklığının bir gereği olarak, anam sana feda olsun! İçinden mi yoksa dışından mı diye sormuş. Adam dışından diyince, bu sefer de içerden sürsem bana daha faydalı olmaz mı şeklinde soru sorunca, tedavi eden kişi artık ne yaparsan yap! şeklinde bir cevap vermek zorunda kalmıştır.⁵⁷⁷

Benzer bir olay da Arapların ahmaklarından birisi olarak tanınan Kilâb b. Sa'sa'a'nın başından geçmiştir. Kardeşleriyle at satın almaya çıkan Kilâb, alış verişi sonrası yanında bir inekle çıka gelir. Kardeşleri ona bu ne diye sorunca o, satın aldığım at diye cevap verir. Kardeşleri: aptal! “Bu bir inek, boynuzlarını da mı görmüyorsun” dediklerinde Kilâb, ineği eve götürüp boynuzlarını keser. Bu olaydan sonra onun soyu kahraman ineğin çocukları! şeklinde meşhur olur.⁵⁷⁸

Ahmaklık dışında bu dönemin mizah anlayışında karşımıza çıkan diğer önemli unsur ise hicivdir. Toplumsal çekişmenin bir yansıması olarak kabilenin diğer kabilelere üstünlük kurması ve onları toplumda ikinci planda bırakmalarının en önemli öğelerinden biri olarak görülen hiciv, genellikle şairler ve üstün bir belâğata sahip kişiler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Şairler keskin zeka ve bu zekanın

⁵⁷⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, I, 277.

⁵⁷⁶ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, *Uyûnu'l-Ahbâr*, Kahire 1996, II, 41-42.

⁵⁷⁷ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, 57.

⁵⁷⁸ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, 45.

tezahürü olan şiirleriyle rakipleri ile dalga geçmiş, onların komik ve gülünç yönlerini ortaya çıkartarak kabilesinin eğlenceli vakit geçirmesini sağlamışlardır.⁵⁷⁹

i. İslam Düşüncesinde Mizah Anlayışı

İnsanın doğasında bulunan fitri gülme ihtiyacı onu farklı şekillerde de olsa bu ihtiyacını gidermeye sevk etmiştir.⁵⁸⁰ Gülme ve güldürme dini bir olgu olmayıp, biyolojik ihtiyaç ve gerekliliklerden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla İslam dini yerinde ve ölçülü olan hiçbir şeye karşı çıkmadığı gibi mizaha da karşı çıkıp, onu yasaklama yoluna gitmemiştir. İslam, mizah ve güldürme olgusuna belirli kural ve kaideler getirerek her konuda olduğu gibi eğlence açısından da sosyal hayatı düzenlemeye çalışmıştır. İnsanları rahatsız eden, korkutan ve onları toplumda küçük düşüren şakaları ve mizahi anlayışı reddeden İslam, ölçülü ve kişiye saygıyı esas alan bir mizah anlayışından yana olmuştur.⁵⁸¹ Tebliğ sürecinde Hz. Peygamber'in üstün sabrı ve insanlara muhabbetle yaklaşması, İslam'ı anlama ve insanların İslam dinini kabul etmelerinde çok büyük rol oynamıştır. Kur'an-ı Kerim'de bu hususa dikkat çekilmiş ve tebliğde nazik ve güler yüzlü olmanın önemi vurgulanmıştır.⁵⁸² Mescitte namaz kılan birisinin ayakkabısını şaka niyetiyle saklayan ve adamı bu yüzden korkutan birisine Hz. Peygamber: "Mümini nasıl korkutursun!" diyerek tepki göstermiş, şakayı yapan kişinin bunu şaka niyetiyle yaptığını beyan etmesi üzerine ise, Hz. Peygamber aynı cümleyi tekrar ederek, başkalarına zarar veren şeyin şaka olamayacağını belirtmiştir.⁵⁸³ İslam, getirdiği düzenlemelerle yalan söyleyip, insanları aldatarak şaka yapılamayacağını da bizzat Hz. Peygamber'in (as) diliyle açıklığa kavuşturmuştur. Hz. Peygamber: "Ben şaka yaparım, yaparken de hakikati söylerim" diyerek şakanın ölçüsünü belirtmiştir.⁵⁸⁴ Yine o, sâhabîlerle otururken Abdullah b. Mes'ûd'dan hurma getirmesini istemiş, o da ağaca çıkıp hurma getirmeye çalışırken, orada bulunanların onun bacağındaki bir kusura gülmeleri üzerine, Hz. Peygamber, gülenleri uyararak ayıp ve kusurlara gülünmemesi

⁵⁷⁹ İbn Reşîk, *el-Umde*, s.38

⁵⁸⁰ Köten, "Asr-ı Saadette Mizah", 385; Yusuf Doğan, "Hz. Peygamber ve Mizah", *CÜİFD*, Sivas 2014, VIII/II, 192.

⁵⁸¹ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 280; Doğan, *Abbasî Döneminde Mizah*, 86-87.

⁵⁸² Al-i İmrân, 3/159; Hucurât, 49/11; Lokman, 31/ 18-19.

⁵⁸³ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, IV, 418.

⁵⁸⁴ Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, I, 387; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VII, 147.

gerektiğini belirtmiştir.⁵⁸⁵ Yine Kur’ân-ı Kerim’de başkalarının kendilerinden iyi olabilme ihtimali üzerinde durularak, kadın erkek kimseyle alay edilmemesi ve lakap takılmaması gerektiğine dikkat çekilerek,⁵⁸⁶ mizah anlayışının sınırları belirtilmiştir.

Bu anlatımlardan yola çıkarak islam’da iki tür mizah anlayışı olduğunu söyleyebiliriz. Bunların birincisi birazdan örneklerini de göreceğimiz *mizâh-ı mahmûd* yani övülmüş ve tavsiye edilmiş mizahtır. İkincisi ise yukarıda bahsi geçen, gerek âyetlerin gerekse Hz. Peygamber’in olumsuz tavır takınıp yapılmamasını istediği, kişilerin arasına nifak sokan ve toplumda huzursuzlukların ortaya çıkmasına sebep olan *mizâh-ı mezmûm* yani kötü, olumsuz mizahtır.⁵⁸⁷

ii. Hz. Peygamber Döneminde Mizah ve Şakalaşma

Hız. Peygamber ve önde gelen bazı sahâbîlerin şaka yapmanın insan fitratını bozduğu ve ciddiyeti ortadan kaldırdığına yönelik sözleri rivayet edilse de⁵⁸⁸ İslam dininin getirdiği ahlakî ilkeler çerçevesinde, kimi zaman Hz. Peygamber çevresinde bulunanlara, kimi zaman sahâbîler Hz. Peygamber’e, kimi zaman da sahâbîler kendi aralarında birbirlerine şakalar yapmışlardır. Hz. Peygamber’in şaka yaptığı ve şakalaşmayı sevdiğine dair bilgiler,⁵⁸⁹ donuk, ciddi, gülmeyen ve katı bir Peygamber (as) tipolojisini de ortadan kaldırmaktadır.⁵⁹⁰

Asr-ı Saadet’te karşımıza çıkan mizahî unsurlar daha çok kişilerin birbirlerine yaptığı şakalardan ibaret görünmektedir. İslam öncesi dönemde olduğu gibi bu dönemde kişi ve hayvan taklitleri pek hoş karşılanmamış ve bu tür bir mizah anlayışı islam toplumunda çok fazla karşılık bulmamıştır. İslam dini kişilerin kusurları üzerinden yola çıkıp onlarla dalga geçerek, kişileri toplumda küçük düşürmeye hoş bakmamıştır. Dolayısıyla meddah vb. kişiler en azından Hz. Peygamber’in yaşadığı dönem itibariyle islam toplumunda çok fazla ön plana çıkmamıştır. Ancak bunlara

⁵⁸⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 300.

⁵⁸⁶ Hucurât, 49/11; Hümeze, 104/1-2; Müslümanın yaptığı şaka ve mizahta bulunması ve bulunmaması gereken davranışlar için bkz: Köten, *Hız. Peygamber’in Sünnetinde Şaka*, s.12-14.

⁵⁸⁷ Altınay, *İslam Mizâhının Ortaya Çıkışı*, 79.

⁵⁸⁸ Uz, *İslam Kültüründe Mizah*, 22; Altınay, *İslam Mizâhının Ortaya Çıkışı*, 79.

⁵⁸⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.898; Heykel, *Hız. Muhammed*, s.102.

⁵⁹⁰ Rosenthal, *Mizah*, 7; Köten, “Asr-ı Saadette Mizah”, 385; Köten, *Hız. Peygamber’in Sünnetinde Şaka*, .9; Heykel, *Hız. Muhammed*, s.102; Altınay, *İslam Mizâhının Ortaya Çıkışı*, 84.

rağmen gerek Hz. Peygamber gerekse dönemin Müslümanları yaptıkları şakalarla sosyal hayatlarına renk katmayı başarmışlardır.

Hurma yerken gözünün birinde rahatsızlık bulunan Süheyb b. Sinan'a Hz. Peygamber'in gözünü kastederek: "Gözün rahatsız olduğu halde nasıl hurma yiyorsun" diye sorması üzerine, Süheyb'in: "Diğer gözümle yiyorum" şeklinde cevap vermesi mecliste bulunanların gülüşmelerine sebep olmuştur.⁵⁹¹ Yine deveye binmek isteyen birisine Hz. Peygamber'in: "Seni deve yavrusuna bindireceğim" demesi üzerine, adamın afallayıp şaşırıldığını gören Hz. Peygamber, "her deve annesinin yavrusu değil mi?" diyerek şaka yaptığını belirtmiştir.⁵⁹²

Muhatabının durumunu dikkate alıp, yaş seviyesine göre şakalar yapan Hz. Peygamber, Medine'de oynadığı küçük kuşu ölünce buna çok üzülen bir çocuğa, teselli amaçlı ve onu güldürmek maksadıyla ziyarette bulunmuş ve ona: "Ya Ebâ Umeyr! Ne yaptı Nugeyr,"⁵⁹³ diyerek onu üzüntüsünden kurtarmaya çalışmıştır. Torunu Hz. Hasan'ı omzunda taşıırken orada bulunan birisi, "ne güzel binek!" deyince, Hz. Peygamber (as) de, torununu kastederek, "ne güzel binici!" diyerek mukabelede bulunmuştur.⁵⁹⁴ Yine çocuklarla çocuk olan Hz. Peygamber, torunu Hz. Hasan'ı güldürmek maksadıyla ona dilini çıkarmış ve onu güldürerek beraber eğlenceli dakikalar geçirmişlerdir.⁵⁹⁵

Kadınlara da şakalar yapan Hz. Peygamber, günün birinde kadının birisine eşi ile ilgili bir şaka yaparak, "senin eşinin gözünde beyazlık var" demiştir. Olayı tam olarak kavrayamayan kadın, yarı şaşkın yarı ürkek bir halde eşinin yanına gelmiş ve başından geçenleri kocasına anlatmıştır. Durumu kavrayan adam hanımını sakinleştirerek, Hz. Peygamber'in kendisine şaka yaptığını, zira her insanın gözünde beyazlık olduğunu söyleyerek durumu izah etmiştir.⁵⁹⁶ Yine yaşlı bir kadının, "ben

⁵⁹¹ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s.265; İbn Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, VI, 381; İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, 370; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, II, 627; Kuzayha, *el-Fâkîhetu ve'd-Dihk*, 130.

⁵⁹² Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 3; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, I, 387; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VII, 151; Şibli Numani, *Son Peygamber*, s.656.

⁵⁹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 469; İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, s.829; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, V, 55; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 140; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VII, 148; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, II, 218; Kuzayha, *el-Fâkîhetu ve'd-Dihk*, 128; Doğan, "Hz. Peygamber ve Mizah", 198.

⁵⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, II, 15; Doğan, "Hz. Peygamber ve Mizah", 197.

⁵⁹⁵ Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VII, 155.

⁵⁹⁶ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 3; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, I, 387; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VII, 153; Kuzayha, *el-Fâkîhetu ve'd-Dihk*, s.127.

cennete gitmek istiyorum” demesi üzerine, Hz. Peygamber (as) ona, “yaşlılar cennete giremez” demiştir. Bu duruma kadının üzüldüğünü görünce de gülerek, “sen yaşlı olarak değil, genç halinle cennete gireceksin” diyerek yaşlı kadının yüzünde gülücüklerin açmasına vesile olmuştur.⁵⁹⁷

Hanımlarına özel ilgi gösteren Hz. Peygamber, onlara iltifat yollu şakalar yapmayı da ihmal etmemiştir.⁵⁹⁸ Bir gün develeri hidâlarıyla coşturan ve genellikle kadınların develerini sürdüğü söylenen Enceşe’ye, develeri hızlandırınca, Hz. Peygamber’in, devenin hevdecinde bulunan hanımlarını kastederek: “Yavaş ol Enceşe! Billurları kıracaksın” şeklinde bir hitapta bulunması,⁵⁹⁹ özel yaşantısında hanımlarına karşı kaba ve sert olmadığını, bilakis ince, nüktedan ve halden anlayan biri olduğunu göstermektedir. Yine eşlerinden Hz. Âişe, yaptığı yemekten Hz. Peygamber’e (as) götürmüş ve orada bulunan Hz. Sevde’ye de ikram etmek istemiştir. Bu ikramı geri çeviren Hz. Sevde’ye, yapılan ısrarlar da karşılıksız kalınca, Hz. Âişe yemeği Sevde’nin üzerine dökmüştür. Bu duruma şahit olan Hz. Peygamber Hz. Sevde’ye de aynısını yapmasını söylemesi üzerine ortaya renkli görüntüler çıkmıştır.⁶⁰⁰

Hz. Peygamber şaka yaptığı zaman içinde bulunduğu ortamdan yararlanma yoluna giderek, hem yaptığı şakanın yalan olma ihtimalini ortadan kaldırmayı amaçlamış, hem de muhatabının içinde bulunduğu durumdan yola çıkarak yapılan şakayı anlamasını amaçlamıştır. Kedilerle oynayan Ebû Hureyre’yi gördüğünde ona *kedi babası* أبو هريرة demesi,⁶⁰¹ yine yaptıkları bir yolculuk esnasında Ebû Hureyre’nin fazla yük taşıdığını görünce ona, “sen gemiye benziyorsun” diye iltifatta bulunması,⁶⁰² Mescitte uyuduğu için üstü başı toz toprak içerisinde kalan Hz. Ali’ye,

⁵⁹⁷ Diyarbekrî, *Tarîhu’l-Hamîs*, I, 387; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VII, 154; Kuzayha, *el-Fâkîhetu ve’d-Dihk*, s.126; Şibli Numani, *Son Peygamber*, s.656.

⁵⁹⁸ İbnü’l-Esîr, *Usdu’l-Ğâbe*, I, 296.

⁵⁹⁹ Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebîr*, XXV, 121, 294; İbn Abdilber, *el-İsti’âb*, s.105; Zehebî, *A’lâmu’n-Nübelâ*, XVIII, 294; Huzâî, *Delâlatü’s-Sem’iyye*, s.403; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 68; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, XI, 427; Diyarbekrî, *Tarîhu’l-Hamîs*, III, 162; Kettânî, *Terâtibu’l-İdâriyye*, I, 517; Köten, “Asr-ı Saadette Mizah”, 391.

⁶⁰⁰ Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VII, 152; Hz. Peygamber’in hanımlarıyla yaptığı şakalaşmalar için ayr bkz: Köten, *Hz. Peygamber’in Sünnetinde Şaka*, s.22-23.

⁶⁰¹ İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 306; İbn Abdilber, *el-İsti’âb*, s.850-851; Diyarbekrî, *Tarîhu’l-Hamîs*, II, 406.

⁶⁰² Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VII, 155-156.

toprak babası أبو تراب diye hitap etmesi,⁶⁰³ Enes b. Mâlik'e iki kulaklı demesi يا ذا الأذنين,⁶⁰⁴ Hz. Peygamber'in sahâbîlerine şaka yollu söylemlerine verilebilecek belli başlı örnekler arasında yer almaktadır.

Hz. Peygamber, İslam'ın gelmesi ile birlikte toplumsal değişimin göstergesi olarak, eski kültüre ait yanlışlıkları ortadan kaldırmak maksadıyla karşılaştığı problemlere de şaka yollu müdahalelerde bulunmayı ihmal etmemiştir. Müslüman olmak için köpeği ile birlikte Medine'ye gelen bir adama, kendisinin ve köpeğinin ismini sorması üzerine, adam: “Benim adım Zalim, köpeğiminki ise Râşidtir” cevabını verince, Hz. Peygamber tebessüm ederek isimlerini değiştirmiş ve adama Raşid köpeğine de Zalim adını vermiştir.⁶⁰⁵

Sahâbîlerin, çeşitli meclis ve toplantılarda cahiliyede başlarından geçen ve içerisinde buldukları duruma göre komik ve yanlış olan şeyleri hatırlayıp gülüşmelerinin yanında,⁶⁰⁶ bu dönemde sahâbîlerden de yaptığı şakalarla meşhur olmuş kişilerin varlığı, ilk dönem İslam toplumunda Müslümanların renkli yaşantılarına ışık tutmaktadır. Bu sâhabîlerin yaptığı şakalardan bazılarının Hz. Peygamber'e anlatıldığı zaman, Hz. Peygamber'in bu şakalara azı dişleri görününceye kadar gülmesi, soğuk ve donuk olma anlayışını da ortadan kaldırmaktadır.⁶⁰⁷

Şakalarıyla meşhur olan ve Asr-ı Saadette yaptığı şakalarla tanınan en önemli kişi Nuaymân b. Amr'dır. Hz. Ebubekir ile Suriye bölgesine sefere çıkan Nuaymân, gittikleri yerde karnı acıkınca, kafilenin yemekten sorumlu kişisi Süveybit b. Harmele'den yemek istemiş o ise bunu reddetmiştir. Süveybit'in yaptığı bu işe sinirlenen Nuaymân, onu orada bulunan yabancılara kendi kölesi diye satmaya kalkmıştır. Süveybit ne kadar uğraşırsa da köle olmadığını ispat edememiş ve Hz. Ebubekir'in araya girmesiyle köle olarak satılmaktan son anda kurtulabilmiştir. Bu

⁶⁰³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 446-447; Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, III, 45-46; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 80-81.

⁶⁰⁴ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, II, 146; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VII, 156; Şibli Numani, *Son Peygamber*, s.656, Ali Aksu, “Asr-ı Saadet ve Emeviler Döneminde Lakap takma ve Halifelerin Lakapları”, *CÜİFD*, Sivas 2001, V/II, 232-233.

⁶⁰⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 325.

⁶⁰⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 320-321; Taberânî, *Mu`cemu'l-Kebîr*, II, 226, 1933, 239, 1999; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, IX, 384; Cevad Ali, *el-Mufassal*, I, 112.

⁶⁰⁷ İbn Abdirabbih, *el-`ikdu'l-Ferîd*, VI, 381; Halebî, *es-Sîre*, III, 569.

durumu Hz. Peygamber'e anlattıklarında ise Hz. Peygamber bu ilginç olaya azı dişleri görünecek şekilde gülmüştür.⁶⁰⁸

Medine'ye gelen ve namaz kılmak için bineğini mescidin önüne bağlayan bedevinin biri de Nuaymân'ın yaptığı şakalardan nasibini almıştır. Olup bitenden habersiz bir şekilde mescide doğru giden Nuaymân'a, bazı arkadaşları karınlarının çok aç olduğunu ve mescidin kapısında bağlı bir şekilde duran deveyi kendileri için kesip kesemeyeceğini sormaları üzerine Nuaymân, elindeki bıçakla deveyi oracıkta kesmiştir. İşini bitirip mescitten çıkan bedevi durumu görünce çılgına dönmüş ve soluğu Hz. Peygamber'in yanında almıştır. Durumu ona anlatması üzerine Hz. Peygamber (as) gülererek, "Nuaymân'ın işleri demiş" ve olayı tatlıya bağlamıştır.⁶⁰⁹

Yine Nuaymân'ın şakalarından olarak, bir gün Ebû Süfyân Medine'ye geldiğinde Nuaymân onun yanına giderek; hiçbir sebep olmadığı halde, "sen misin ensarın önde gelen yüce kişisi Nuaymân'a laf atıp, onunla alay eden!" diye çıkışınca olayı tam olarak idrak edip anlayamayan Ebû Süfyân şaşkın bir halde özür dilemek zorunda kalmıştır. Daha sonra Ebû Süfyân'a onun Nuaymân adında şakacı biri olduğu haber verilse de Ebû Süfyân olayın şokunu atlatamadan Nuaymân ortadan kaybolmuştur.⁶¹⁰

Medine'ye ne zaman gelse Hz. Peygamber'e (as) hediye götürmeyi âdet edinen Nuaymân b. Amr, yine bir defasında götüreceği bir şey bulamayınca, çarşıda bal satan bedviden bir testi bal almış ve Hz. Peygamber'e götürmüştür. Hz. Peygamber balı yedikten sonra bedevi sinirli bir şekilde gelip balının parasını isteyince, Hz. Peygamber Nuaymân'ın şakalarından birine maruz kaldığını anlayarak gülümsemiş ve balın ücretini kendi cebinden ödeyerek olayı sorunsuz bir şekilde tatlıya bağlamıştır.⁶¹¹

⁶⁰⁸ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s.328-329; İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, s.352-353, 729-730; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, IV, 251; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 3-4; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 150-151; Halebî, *es-Sîre*, III, 569; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VIII, 375; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, II, 431; Köten, "Asr-ı Saadette Mizah", 398.

⁶⁰⁹ İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, s.730; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, IV, 251; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 251; Köten, "Asr-ı Saadette Mizah", 398; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, II, 431-432.

⁶¹⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 251; Köten, "Asr-ı Saadette Mizah", 399; Doğan, "Hz. Peygamber ve Mizah", 200.

⁶¹¹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 4; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 251; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VIII, 375; Kuzayha, *el-Fâkihету ve'd-Dıhk*, 129; Köten, "Asr-ı Saadette Mizah", 397-398; Doğan, "Hz.

Sonuç olarak cahiliye dönemi eğlence kültüründe mizahi öğelere dair çok fazla veri bulunmasa da, var olan veriler ışığında mizahi unsurların yer aldığını ve toplumun geleneklerine göre genel kabul gördüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz. Kültürel yaşayışa göre toplumdaki farklılık arz eden mizah anlayışı, İslam öncesi Arap toplumu açısından da geçerli sosyal bir olgu olmaya devam etmiştir. İnsanları taklit ve şakaları ile güldüren, bu iş için eğitilmiş hayvanları kullanan dönemin insanların toplumun üst tabakalarında hoş karşılanmaması ve bu işin aşağı tabakadaki insanların işi olarak görülmesi bu dönem mizah anlayışının en belirgin özellik ve farklılıklarından birisini oluşturmaktadır. İslami dönem ile birlikte toplumdaki eğlence anlayışı varlığını devam ettirmekle birlikte, İslam dininin getirdiği ilkeler çerçevesinde bazı yasaklama ve kısıtlamalara maruz kalmıştır. Bu kısıtlamalar kişi hak ve özgürlükleri çerçevesinde, belirtilen kural ve ilkeler doğrultusunda yapılmıştır. Dolayısıyla kişi hak ve özgürlüğüne karşı kişiyi toplumda küçük düşürecek davranışların dışında kalan mizahi unsurlar, Hz. Peygamber'in de yaşantısıyla toplum kültüründe varlığını devam ettirmiştir.

B. Kumar (Meysir)

Dilimize Arapçadan geçmiş olan kumar kelimesi, zamanla ve içerisinde bulunduğu toplumun kültürel altyapısına göre haksız kazanç elde edilen şans oyunlarını ifade etmek için kullanılan genel bir ifade halini almıştır.⁶¹² İslam öncesi Arap toplumunda yaygın olan kumar çeşidi ise genellikle *meysir* الميسر kelimesi ile ifade olunmaktadır. Sözlükte “kolay yapmak, kolayca olmak” anlamlarına gelen ve yüsr kökünden türeyen meysir, İslam öncesi Arap toplumunda yaygın bir şekilde oynanan, piyango şeklindeki kumar çeşidini ifade etmektedir.⁶¹³

Ele aldığımız kültürel arka plan itibarıyla meysir, daha çok zengin ve toplumda mali durumu iyi olan kimseler tarafından ilgi görmekteydi.⁶¹⁴ Meysirin,

Peygamber ve Mizah”, 200; Nuaymân ve diğer sahâbilerin şakalaşma örnekleri için bkz: Köten, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Şaka*, s.37.42.

⁶¹² Ali Bardakoğlu, “Kumar”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 364.

⁶¹³ Taberî, *Câmi`u'l-Beyan*, II, 357; Kurtûbî, *el-Câmi`*, III, 36; Süyûtî, *Durru'l-Mensûr*, I, 452; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, III, 45; Brockelmann, *İslam Ulusları*, s.35; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.135; Tevfik Fehd, “Meysir”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 509; Murat Sarıcık, “Cahiliye Kumarı Meysir”, *SDÜİFD*, Isparta 1998, V, 33; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumuna*, s.131.

⁶¹⁴ İbn Habîb, *Muhabber*, s.333; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 382; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, III, 45; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 127; Fehd, “Meysir”, 509.

genellikle fakir ve muhtaçlara yardım etme amacıyla soğuk kış gecelerinde, kıtlık ve develerin sütünün kesilip, yiyecek bir şey bulunmadığı zamanlarda oynanan bir oyun olduğu ifade edilmektedir.⁶¹⁵ Genellikle gece vakitleri evsizlerin ısınması amacıyla yakılan bir ateşin etrafında oynanan bu oyunda⁶¹⁶ asıl amaç oyunu kazanmak olmayıp, kazandıklarını fakir ve muhtaçlara dağıtarak, toplumda hayırla yadedilen birisi haline gelip, insanların kalbinde iyi bir konuma yükselebilmek düşüncesi yatmaktaydı. İslam öncesi Arap toplumunda yaygın olan meysir oyunu sonucunda kazanılanlar fakirlere, muhtaçlara ve yakın çevreye dağıtılırdı. Bu, yanlış bir kazanç biçimi olsa da övünülecek durumların çok fazla itibar gördüğü bir toplumda önemli bir düşüncedir.⁶¹⁷ Bu öneminden dolayı durumu iyi olduğu halde meysir oynamayan zenginler ayıplanır ve onlara toplumda kötü gözle bakılırdı.⁶¹⁸

Meysir deve eti üzerine oynanan bir oyundur. Bu oyunda satın alınan deve yirmi sekiz parçaya bölünür ve on paya ayrılırdı. Bu oyun genellikle on kişi tarafından oynanmaktaydı. Eğer oynayacak kişiler bu sayıya ulaşmazsa kalan paylar bu oyuna giren kişiler tarafından kar ve zararı kabul edilerek, satın alınır ve oyuna bu şekilde başlayıp devam ederdi. Oyun için üzerinde hisse miktarına göre çizgiler çekilmiş toplam on adet ok kullanılmaktaydı. Bu okların isimleri ve bu okların payına düşen hisse miktarı şöyle idi;

- 1) *Fez* الفذ, bu, üzerinde bir çizgi bulunan ve çekilişte hissesine çıkan kişiye bir pay kazandıran oktur.
- 2) *Tev'em* التوءم, bu üzerinde iki çizgi bulunan dolayısıyla üzerinde iki pay hakkı bulunan oktur.
- 3) *Rakîb* الرقيب, üzerinde üç çizgi bulunan ve sahibine üç pay kazandıran oktur.

⁶¹⁵ Ya`kûbî, *Tarih*, I, 259; Zevzenî, *Mu`allakâtu's-Seb`*, s.130; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, III, 45; Ögmüş, *Cahiliye Döneminde Araplar*, s.225; Sarıcık, "Cahiliye Kumarı Meysir", 41; Yedi Askı, 62; Özdemir, *Lebid b. Rebîa*, s.145; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*, s.73.

⁶¹⁶ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, III, 51; Çağatay, *Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s.140; Sarıcık, "Cahiliye Kumarı Meysir", 41.

⁶¹⁷ Ya`kûbî, *Tarih*, I, 261; Zevzenî, *Mu`allakâtu's-Seb`*, s.130; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 382; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, III, 45; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 127; Çağatay, *Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s.140; Gadban, *Fıkhu's-Sîre*, I, 75; Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s.166.

⁶¹⁸ Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s.119-120; Ögmüş, *Cahiliye Döneminde Araplar*, s.227.

- 4) *Hils* الحلس, bu okun üzerinde dört çizgi vardır. Payına düşen oyuncunun hissesine dört pay kazandırdığı anlamına gelmektedir.
- 5) *Nâfis* النافس, üzerinde beş çizgi bulunan ve şansına çıkan kişiye beş hisse kandıran oktur.
- 6) *Müsbil* المسبيل, üzerinde altı çizgi bulunan ve altı hisse ifade eden oktur.
- 7) *Muallâ* المعلى ise üzerinde yedi ok bulunan ve yedi hisseli en fazla payı ifade eden oktur.

Bu yedi okun dışında kalan oklar ise üzerinde herhangi bir çizgi bulunmayan dolayısıyla herhangi bir pay ve hisseye sahip olmayan oklardır. Bunlar;

- 8) *Menîh* المنيح
- 9) *Sefîh* السفيح
- 10) *Vağd* الوغد isimli oklardır.⁶¹⁹

Bu oklar kura torbasından çekildikten sonra tekrar torbaya atılarak çekiliş tekrar yapılır ve bu şekilde oyunu kazanma işi zorlaştırılırdı. Okların konulduğu bu torbaya *Rebâbe* ربابة,⁶²⁰ oyunu idare eden kişiye ise *Hurde* الحرضة⁶²¹ denilirdi. Hurde torbadan ok çekerken eliyle okların üzerindeki çizgileri anlayıp, çekilişte hile yapmasın diye eline *micvel* المجول⁶²² adı verilen beyaz renkte bir bez bağlanırdı. Ayrıca hurde'nin arkasında duran ve bir nevi oyunun tarafsızlığını kontrol edip, hurde'nin çektiği okları pay eden bir kişi daha bulunurdu ki buna da *rakîb* الرقيب denilirdi.⁶²³

Meysir oyunu genellikle fal oklarının çekildiği Hübel putunun önünde oynanırdı. İslam öncesi Arap toplumunda meysir, sadece Mekke'de değil, başta Medine olmak üzere civar bölgelerde bulunan önemli merkezlerde de yaygın olarak

⁶¹⁹ İbn Habîb, *Muhabber*, s.333-334; Ya`kûbî, *Tarih*, I, 259; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, III, 118; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 382; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, III, 51; Çağatay, *Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s.140; Ateş, *Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, s.421; Fehd, "Meysir", 509; Sarıcık, "Cahiliye Kumarı Meysir", 42-44.

⁶²⁰ İbn Habîb, *Muhabber*, s.335; Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, III, 103; Ateş, *Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, s.421; Fehd, "Meysir", 509; Sarıcık, "Cahiliye Kumarı Meysir", 46.

⁶²¹ İbn Habîb, *Muhabber*, s.335; Çağatay, *Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s.140; Fehd, "Meysir", 509; Sarıcık, "Cahiliye Kumarı Meysir", 46.

⁶²² İbn Habîb, *Muhabber*, s.335; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, III, 51; Çağatay, *Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s.140; Fehd, "Meysir", 509; Sarıcık, "Cahiliye Kumarı Meysir", 46.

⁶²³ İbn Habîb, *Muhabber*, s.335.

oylanan bir şans oyunuydu.⁶²⁴ Özellikle zenginlerin bunu övünç kaynağı olarak kullanmaları toplumda bu oyunun genel bir kabul gördüğünü göstermektedir. Her ne kadar kişisel olarak kumara karşı tepkilere rastlanılsa da, bu genel anlayışı yansıtmaktan uzak olup özel ve dar bir çerçevede cereyan etmekteydi.

İslam'ın ilk yıllarında Müslümanlar, içerisinde buldukları sosyal ve toplumsal şartların gereği olarak eğlence sektörüne çok fazla zaman ayıramamışlardır. Dolayısıyla meysir oyunu da Müslüman zihinlerde çok fazla yer işgal edememiştir. Medine'ye hicretle birlikte sosyal hayata daha fazla vakit ayrabilen Müslümanlar eğlence faaliyetlerine daha sık katılabilmişlerdir. Meysir İslam öncesi dönemde olduğu gibi,⁶²⁵ İslam sonrası dönemde de oynanmaya devam etmiştir. Bazı sâhabîlerin meysir hakkında Hz. Peygamber'e yönelttikleri sorular⁶²⁶ bunu açıkça göstermektedir. Kumarın yasaklanması sürecinde inen âyetlerde yer alan *sana içki ve kumarı soruyorlar* يسألونك عن الخمر و الميسر⁶²⁷ ibareleri de bunu destekler niteliktedir. Hicretin 4. yılına (626) kadar aleyhinde herhangi bir dini argüman bulunmayan dolayısıyla oynanmaya devam edilen meysir, Mâide suresi 90-91. âyetlerle yasaklanmıştır. Bu yasak sürecine kadar İslam toplumunda varlığını sürdüren meysir, bu yasakla birlikte Müslüman toplumunun meşru eğlence aracı olmaktan çıkmıştır.

Cahiliye dönemi insanların fakirlere yardım amaçlı oynadıkları ve bununla övünüp gurur duydukları, piyango şeklinde oynanan bir oyun olan meysir, toplumda genel kabul görmüş en yaygın kumar çeşididir. Kumar sürekli oynanan bir oyun olmaktan öte, toplumun sıkıntılı günler geçirdiği zor zamanlarda tercih edilmiştir. İslam'ın gelişi ile birlikte, toplumu kötü ve haksız kazanca sevk eden bu oyun, içki ile birlikte yasaklanmış ve İslam toplumunun meşru eğlence aracı olmaktan çıkartılmıştır.

⁶²⁴ Ateş, *Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, s.421; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*, s.134.

⁶²⁵ Halebî, *es-Sîre*, II, 541.

⁶²⁶ Sarıcık, "Cahiliye Kumarı Meysir", 52.

⁶²⁷ Bakara, 2/219; Mâide, 5/90-91.

C. Tavla ve Satranç

Dilimize tavla şeklinde tercüme edilen *nerd* النرد veya *nerdeşîr* النردشير, İran kökenli bir oyun olup, ismini Sasani Devletinin kurucusu Erdeşîr'den almaktadır. Tavla oyununun ilk defa onun hükümdarlığı zamanında bulunduğu ve Pers İmparatorluğunun etkisi altında yaygınlık kazandığından bahsedilmektedir.⁶²⁸ İslam öncesi Arap yarımadasında İran kültürünün etkisiyle yayılan bu oyun, dönemin insanları tarafından bilinip oynansa da⁶²⁹ maalesef tarihi rivayetler çerçevesinde bu oyunun Arap Yarımadasında oynanış şekli ve içeriği hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Bu oyunun Mekke'ye ilk olarak risalet dönemine yakın bir zaman diliminde Ebû Kays b. Abdi Menâf tarafından getirildiği, onun bu oyunu Ka'be'nin yakınına koyup orada oynadığı ve insanlara öğrettiğine dair rivayetler⁶³⁰ tavla hakkında elimizde bulunan az sayıdaki bilgilerdendir.

İslami dönemle birlikte kültürel devamlılık gereği Müslümanlar da bu oyunu oynamaya devam etmişler, ancak Hz. Peygamber'in bu oyunu oynayanlar hakkında söylediği ağır sözler sebebiyle bu oyun İslam toplumunda yasaklanmıştır.⁶³¹

Satrançın شطرنج ise Hint kökenli bir oyun olduğuna dair söylentiler bulunduğu gibi,⁶³² bu oyunun Cemşid zamanında Hz. İdris (as) tarafından bulunduğu dair rivayetler de bulunmaktadır.⁶³³ Bu oyunun ilk olarak nasıl bulunduğu ve yaygınlaştığı hakkında farklı rivayetler bulunmakla birlikte İslam dininin doğup geliştiği coğrafya olan Arap Yarımadasına miladi 6 veya 7. yy. da tavla oyunu gibi İran Medeniyeti etkisiyle girdiği bilinmektedir.⁶³⁴ Cahiliye dönemi

⁶²⁸ Mes`ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, I, 89; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûs*, s.322; Firdevsî-i Rûmî, *Satranç-Nâme-i Kebîr*, Ankara 2015, s.123-124.

⁶²⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "nrd", XIV, 103; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 123; Bozkurt, "Eğlence", 483.

⁶³⁰ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 231-232.

⁶³¹ İmam Mâlik, *Muvatta'*, "Rüya", 6-7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 394, 397; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Edeb", 4938,4939; İbn Ebi'd-Dünya, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *Hadislerde Oyun ve Eğlence (Zemmu'l-Melâhî)*, çev: Hüseyin Kaya, İstanbul 2006, s.61-62; Âcurrî, Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin, *Tahrîmu'n-Nerd ve'ş-Şatranç ve'l-Melâhî*, thk: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1988, s.48-50, 51-55; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "nrd", XIV, 103; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 73.

⁶³² Mes`ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, I, 90; Ramazan Altınay, "Satranç", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 178.

⁶³³ Firdevsî-i Rûmî, *Satranç-Nâme*, s.120-122.

⁶³⁴ Altınay, "Satranç", 178; Bozkurt, "Eğlence", 483.

Arap toplumunda kendisine faaliyet alanı bulabilen satranç, şiirlere dahi konu olmuştur.⁶³⁵

İslami dönemde de karşımıza çıkan bu oyuna yasaklayıcı bir gözle bakanlar olsa da⁶³⁶ oynanan bu oyunun insan zihnini açması, akli geliştirmesi gibi faydaları sebebiyle onun haram olamayacağına dair fetva verenler de olmuştur.⁶³⁷ Ayrıca satranç hakkında tavla gibi kesin ve sert ifadeler olmaması da onun tavladan farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmesinin önünü açmıştır.⁶³⁸

D. Dans ve Folklor Gösterileri

Eğlenme amacıyla yapılan ve ruhsal anlamda kişinin kendisini dinlendirmesine yardımcı olan etkenlerden birisi de danstır.⁶³⁹ Dans, Arapçada daha çok *raks الرقص* kelimesi⁶⁴⁰ ile ifade edilse de, İslam öncesi Arap toplumu eğlenceleri arasında kendine çok fazla yer bulabilmiş bir etkinlik değildir. Söz konusu durum Kur'an'ın indiği ilk dönem İslam toplumunu barındıran Hicaz bölgesi ve çevresi için geçerli bir söylemdir. Bununla beraber aynı dönemde Hîre ve Gassâni saraylarında hânende ve sâzendelerin şarkıları eşliğinde raks eden cariyelerden bahsedilmektedir.⁶⁴¹ Cahiliye dönemi şiirlerine de konu olan bu dans gösterileri, bölgesel genişlik ve şairlerin yaşadığı bölge çerçevesinde değerlendirildiğinde de, durum yine Hicaz bölgesine uzak, Hîre ve Gassâni bölgeleri için geçerli gibi görünmektedir. Meyhanelerde şarkıcıların söylediği şarkılar eşliğinde, sergilenen kıvrak figürlerin, sarhoşluğun da etkisiyle şairleri ve dinleyenleri büyüleyip mest ettiği ve şairlere ilham kaynağı olduğundan bahsedilmektedir.⁶⁴² Ayrıca Hicaz Bölgesi hakkında şarkıcı cariyelerin söylediği şarkılardan bahsedilmesine rağmen,⁶⁴³ dans veya raks ile ilgili, çok fazla malumat göze çarpmamaktadır. Mekke ve Hicaz

⁶³⁵ Altınay, "Satranç", 179.

⁶³⁶ İbn Ebi'd-Dünya, *Oyun ve Eğlence*, s.60-63; Âcurrî, *Tahrîmu'n-Nerd*, s.61-65.

⁶³⁷ Firdevsî-i Rûmî, *Satranç-Nâme*, s.251-252.

⁶³⁸ Bardakoğlu, "Kumar", 366.

⁶³⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal V*, 121.

⁶⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "rks", V, 284-285; Firûzâbâdî, *el-Kâmûs*, s.621.

⁶⁴¹ İsfehânî, *Eğânî*, XVII, 166-167; Elnure Azizova, "İlk Dönem İslam Toplumunda Eğlence Hayatına Dair Bazı Tespitler", Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Bakü 2008, X, 152-153.

⁶⁴² Zevzenî, *Mu`allakâtu's-Seb`*, s.119-120; Özdemir, *Lebid b. Rebîa*, s.217.

⁶⁴³ İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, s.101; İbn Habîb, *Muhabber*, s.138-139; Belâzurî, *Ensâb*, I, 246, VII, 188; İsfehânî, *Eğânî*, VIII, 328-329; İbn Abdilber, *ed-Dürer*, s.234; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, V, 38; Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, IV, 183.

bölgesi eğlence kültüründe, dans unsurunun azlığına işaret eden başka bir husus ise, onların özel gün ve gecelerde kutlama yapmak için Habeşistan kökenli folklor ekiplerinden yararlanıyor olmalarıdır.⁶⁴⁴

İslam öncesi Arap toplumunda özellikle Mekke ve çevre bölgelerde, müzikli dans gösterilerinin ilk sırasında, genellikle Habeşistan kökenli köle veya kiralık olarak Habeşistan'dan getirilen kişilerin oynadıkları yöresel oyunlar veya folklor gösterileri bulunmaktaydı. Hicaz bölgesinde dans benzeri gösterilerin az oluşu, özellikle Mekkeli eşrafi böyle bir çözüm bulma zorunluluğuna itmiştir. Orta Arabistan kültüründe çok yaygın olmayan bu dans gösterilerini, Araplar büyük ihtimalle kuzeye yaptıkları ticari seferler sonucu, bölgede hâkim konumda bulunan Bizans kültüründen öğrenmişlerdi. Nadr b. Hâris Hîre'ye, yaptığı ticari yolculuklar sırasında, burada gördüğü `ud'u Mekke'ye getirmiş ve ilk defa bu etkileşim sayesinde Mekke'de telli çalgı aletleri görülmeye başlamıştır.⁶⁴⁵ Bu etkinin bir sonucu olarak eğlence hayatında hissettikleri folklorik gösterileri de Habeşistan kökenli dans gruplarıyla giderme yoluna başvurmuşlardır. Genellikle bayram, nişan ve özel günlerde bu gösteri ekiplerinin sergilediği folklorik kılıç-kalkanlı ve mızraklı oyunları izlenir ve bu dans benzeri gösterilerin yaşattığı eğlenceli dakikalar eşliğinde bu özel günler eğlence ile geçirilmeye çalışılırdı.⁶⁴⁶

İlk dönem İslam toplumunda sahâbîlerin bazı durumlara sevindikleri zaman, sevinç gösterisi olarak hoplayıp zıplamaları dans olarak görülmüşse⁶⁴⁷ de bizce bu durum dans olarak nitelendirilmekten ziyade, sevinç anında verilmiş doğal bir tepkiden ibarettir. İslam öncesi Mekke şehrinde nasıl bayram ve diğer günler için kutlama yapılıyorsa, Medine şehrinde de bayram günleri kutlamalar yapıp, oyunlar oynanmaktaydı.⁶⁴⁸ İslam ile birlikte bayramlar değişmiş fakat bazı eğlenceler aynen devam etmiş ve Hz. Peygamber bayram günleri Mescid-i Nebî'de Habeşli insanların kılıç ve kalkanlarıyla gösteri yapmalarına izin vermiştir. Hatta bu gösteriye müsaade etmekle kalmayıp, eşi Hz. Âişe ile beraber bu gösteriyi, eşi bıkana kadar birlikte

⁶⁴⁴ Cevad Ali, *el-Mufassal*, V, 122; Öztürk, *Habeşistan*, s.166.

⁶⁴⁵ İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, s.67; Belâzurî, *Ensâb*, I, 124; Mes`udi, *Mürûcu'z-Zeheb*, IV, 236; Cevad Ali, *el-Mufassal*, V, 114.

⁶⁴⁶ Halebî, *es-Sîre*, II, 242; Cevad Ali, *el-Mufassal*, V, 122.

⁶⁴⁷ Uludağ, *İslam ve Müzik*, s.78-88.

⁶⁴⁸ Ebû Dâvûd, *Sünen*, "İydeyn", 1134; Nesâî, *Sünen*, "İydeyn", 1556; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, I, 184.

izlemiştir.⁶⁴⁹ Bu folklor gösterileri esnasında Hz. Peygamber kimi zaman onları canlandıracak, sergiledikleri gösterileri daha renkli hale getirecek şekilde onları bu işe teşvik ettiği de gelen bilgiler arasındadır.⁶⁵⁰

İslam öncesi eğlence kültürünün vazgeçilmezlerinden olan müzik ile birlikte az da olsa dans benzeri gösterilerin varlığı gayet aşikâr bir durumdur. Özellikle Bizans ve İran etkisine açık, yakın coğrafya kültürüne yansımış rakkâse ve cariyelerin varlığı, Arabistan'ın bütün bölgelerine aynı oranda nüfuz edememiştir. Bu sebeple Orta Arabistan bölgesi insanları özel kutlama ve gösteriler için Habeşistanlı gösteri ekiplerinden yararlanma yoluna giderek bu açığı kapatmaya çalışmışlardır. İslam ile birlikte bu gelenek ortadan kalkmamış ve Habeşistan kökenli kişiler folklorik gösterilerini özel gün ve gecelerde sergilemeye devam etmişlerdir.

E. Çocuk Oyunları ve Oyuncaklar

Çocuk eğitiminde en önemli etkenlerin başında, onun kişiliğini şekillendiren ve psikolojik olarak onun yaşantısını etkileyen çocuk oyunları gelmektedir. Her toplumda o toplumun geleneklerine ve bulunduğu iklimsel coğrafyaya göre farklılıklar arz eden çocuk oyunları, Arap toplumunda da yer edinmiş ve çocukların eğlence faaliyetlerinin başında yer almıştır. İklim şartlarının etkisi altında gelişen ve şekillenen oyunların oynanma vakti, şartların zorunlu bir getirisi olarak, genellikle akşam vakitlerinde gerçekleşmiştir.⁶⁵¹ Kız ve erkek çocuklarının kendi fitri yapılarına uygun olarak oynadıkları bu oyunlardan bazıları günümüze kadar gelebilmiştir.⁶⁵²

İslam öncesi Arap toplumunda çocuk eğlencelerinin başında gelen bu oyunlar, İslam ile birlikte hemen hiç değişikliğe uğramadan sonraki asırlara aktarılmışlardır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi, çocuk oyunlarının saf ve İslami ilkelerle çelişmeyecek fitri bir yapıda olmasından kaynaklanmaktadır.

⁶⁴⁹ Buhârî, *Sahîh*, “İydeyn”, 896, “Cihad ve’s-Siyer”, 1091; Müslim, *Sahîh*, “İydeyn”, 16; Nesâî, *Sünen*, “İydeyn”, 1594; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IV, 138-139; Zehebî, *A`lâmu'n-Nübelâ*, II, 151; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VIII, 339-340; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, II, 188, 209-210; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.619.

⁶⁵⁰ Uludağ, *İslam ve Müzik* s.63-66.

⁶⁵¹ Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *Kitâbu'l- Hayevân*, thk: Abdusselam Muhammed Harun, Beyrut 1969, VI, 146; Cevad Ali *el-Mufasssal*, V, 124; Bozkurt, “Eğlence”, 484.

⁶⁵² Bozkurt, “Eğlence”, 484.

Dolayısıyla İslam, cahiliye döneminde çocukların vakit geçirdiği bu oyunlar hakkında herhangi bir sınırlama ve değişikliğe gitmemiştir.

Bu oyunların en başında günümüz Anadolu'sunda da oynanmakta olan *çelik çomak* oyunu gelmektedir. Şiirlere de konu olan bu oyun her iki dönemde de çocuklarının sıklıkla oynadığı oyunların başında gelmekteydi.⁶⁵³ Bu oyunlar arasında yer alan diğer oyun ise *azmu veddâh*'tır *عظم وضاح*. Gece karanlığında oynanan ve karanlıktan istifade edilerek fırlatılan bir kemik parçasının bulunabilmesini ön gören bir oyundur. Bu oyunda fırlatılan kemiği bulan kişi oyunun galibi sayılmaktadır. Bu oyunun diğer eğlenceli tarafı ise kemiği bulan kişinin mağluplar tarafından, kemiğin atıldığı yere kadar sırtlarında taşınmasıdır.⁶⁵⁴ Hz. Peygamber'in de çocukluğunda bu oyunu arkadaşlarıyla birlikte oynadığı belirtilmektedir.⁶⁵⁵ *Cümmâh* *جماح*, çocuklar için hazırlanmış ve birbirlerine zarar vermesinler diye uçlarına çamur veya hurma çekirdeği takılmış küçük oklardır. Küçük çocukların oynayabileceği şekilde tasarlanıp düzenlenen bu oyunda çocuklar hem ok atmaya öğrenmekte hem de gelecekteki yaşamlarına hazırlanmaktaydılar.⁶⁵⁶ Küçük çocukların yine bu sebeple tahtadan yapılmış oyuncak kılıçlar ile oynadıklarından da bahsedilmektedir.⁶⁵⁷ *Fiyâl* *فيال* ise küçük bir kum tepesine saklanan bir nesneyi bulabilme oyunudur.⁶⁵⁸ Gece oynadıkları *ğurâb* *غراب*,⁶⁵⁹ nasıl oynandığına dair bilgi bulamadığımız *dahracâ* *الدخرجاء*,⁶⁶⁰ ellerini toprağın altına sokarak, arkadaşına ellerinin hangisinde ne sakladığını sorması şeklinde oynanan *bukeyrî* *البُقَيْرِي*, çocuk oyunlarının başında gelmektedir. Bu oyunun daha önce saklanmış bir şeyi kazmadan bulmaya çalışmak şeklinde oynandığı da söylenmektedir.⁶⁶¹ Yere çizilen bir hayvan resminin işaret edilerek neresinin gösterildiğini, arkası dönük birine tahmini olarak buldurmaya çalışma şeklinde oynanan *dab* *الضَّب*,⁶⁶² *seksek*,⁶⁶³ beyazlatılmış bir kemiğin uzağa

⁶⁵³ Öz, *İslam Tarihi*, s.358; Bozkurt, "Eğlence", 484.

⁶⁵⁴ Câhiz, *Hayevân*, VI, 145; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "azm", IX, 279, "vedaha", XV, 324-325; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 124; Bozkurt, "Eğlence", 484.

⁶⁵⁵ Câhiz, *Hayevân*, VI, 145; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 124.

⁶⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, "cmh", 346-347; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 124.

⁶⁵⁷ Zevzenî, *Mu'allakâtu's-Seb`*, s.202.

⁶⁵⁸ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 124; Bozkurt, "Eğlence", 484.

⁶⁵⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 124.

⁶⁶⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 124.

⁶⁶¹ Câhiz, *Hayevân*, VI, 145; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 124.

⁶⁶² Câhiz, *Hayevân*, VI, 146; Bozkurt, "Eğlence", 484.

⁶⁶³ Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, II, 217.

fırlatılarak, peşinden koşulması ve ilk önce alanın kazandığı *hakke* الحكة,⁶⁶⁴ arkasını dönerek rakip takım tarafından yere kazılan bir çukura, bir şeyler atıp, çukuru tutturabilmek şeklinde oynanan *hatre* الخطرة,⁶⁶⁵ Çember oyunu diye tarif edebileceğimiz *tıbn* الطين, *harâc* الخراج diye de isimlendirilen ve elde saklanan bir şeyi arkadaşlarına: “Hadi çıkarın!” diyerek ellerin sıkıca kapatıldığı *dârre* الدارة, oynanan diğer çocuk oyunlarından bazılarıdır.⁶⁶⁶ Bu oyunlar arasında yer alan *şahme* الشحمة ise takım halinde oynanan bir mücadele oyunudur. Bu oyunda bir takımdan bir oyuncu çıkar ve önceden belirlenen bir sınırı geçmeye çalışır. Rakip takımın görevi ise bu kişiyi belirlenen sınırı geçmeden durdurmaya çalışmaktır.⁶⁶⁷ Bahsedilen bu oyunlar iklim şartlarının zorunlu bir getirisi olarak genellikle yaz aylarında ve havanın açık olduğu gecelerde oynanırdı.⁶⁶⁸ Bu oyunların dışında çocukların Kuş⁶⁶⁹ ve kedilerle⁶⁷⁰ de oyun oynayıp vakit geçirdiklerinden bahsedilmektedir.

Yukarıda bahsedilen oyunların dışında çocuklar arasında düzenlenen yarışmalar da bu dönemdeki çocuk oyunları arasında yer almaktadır. Düzenlenen koşu,⁶⁷¹ güreş,⁶⁷² atıcılık⁶⁷³ veya binicilik⁶⁷⁴ gibi yarışmalar çocuklar için özel eğlence zamanlarından bazılarıdır. Bu tür oyunlar genellikle erkek çocuklar arasında oynanmış, kız çocuklar ise günümüzde de olduğu gibi bezden yapılan oyuncak bebeklerle vakit geçirmişlerdir. Hz. Âişe'nin bu tür bebekleri olduğu ve onun kanatlı at şeklinde oyuncaklara sahip olduğundan bahsedilmektedir. Bir gün Hz. Peygamber (as) bunları görüp ne olduklarını sorunca, Hz. Âişe: “Bunlar Süleyman'ın atlarıdır” cevabını vermiş ve bu cevap Hz. Peygamber'i güldürmüştür.⁶⁷⁵ Hz. Âişe'nin hurma kütükleri arasına asılmış, arkadaşlarıyla birlikte oynadığı salıncağı الأرجوحة

⁶⁶⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 126.

⁶⁶⁵ Câhiz, *Hayevân*, VI, 145-146; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 125.

⁶⁶⁶ Câhiz, *Hayevân*, VI, 146; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 125.

⁶⁶⁷ Câhiz, *Hayevân*, VI, 146; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 125; İslam öncesi ve İslamî dönem çocuk oyunları için ayr. bnz: Bozkurt, *Folklor Eğlence*, s.50-54, 119-129.

⁶⁶⁸ Câhiz, *Hayevân*, VI, 146; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 125.

⁶⁶⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 469; İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, s.829; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, V, 55.

⁶⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, V, 120; Diyarbekrî, *Tarihü'l-Hamîs*, II, 406.

⁶⁷¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 405.

⁶⁷² İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, II, 22.

⁶⁷³ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 63; Belâzurî, *Ensâb*, I, 65; Ya'kûbî, *Tarih*, I, 245; Taberî, *Tarih*, I, 501.

⁶⁷⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 125-126.

⁶⁷⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, X, 62; Belâzurî, *Ensâb*, I, 350; Zehebî, *A'lâmu'n-Nübelâ*, II, 150-151; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, XI, 187; Halebî, *es-Sîre*, II, 332; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.678; H. İbrahim, *İslam Tarihi*, I, 243; Süleyman Uludağ, *İslam ve Müzik*, İstanbul 2017, s.67.

olduğundan bahsedilmesi,⁶⁷⁶ bu dönemde çocuk oyuncakları arasında salıncağın da olduğunu göstermektedir. Çocukların oyun oynayacak kimse bulamadığı zaman *ar`âr* عرعر diye bağırarak kendilerine oyun arkadaşı aramaları, aynı zamanda çocuk oyunlarındaki renkliliği de işaret etmektedir.⁶⁷⁷

Çocuk gelişiminde, çocukluk dönemi oyun ve eğlencelerinin yanı sıra, çocuğun yakın akrabası tarafından sevilip, onunla vakit geçirilmesi de önemli bir etken olarak görülmektedir. Hz. Peygamber bu hususta özellikle torunları için oldukça hassas davranmış ve onlarla vakit geçirip, oyun oynayıp, şakalaşmıştır. Hz. Peygamber'in torunları ile şakalaşıp onları öptüğünü gören Akra` b. Hâbis Hz. Peygamber'e: "Benim on tane çocuğum var hiçbirisini öpmedim" diye şaşkınlığını dile getirince, Hz. Peygamber ona: "Merhamet etmeyene merhamet edilmez,⁶⁷⁸" "Allah senin kalbinden merhameti söküp almışsa ben ne yapayım⁶⁷⁹" şeklinde tepki göstererek, çocuklarla vakit geçirip, onlarla şakalaşmanın fitri ve olması gereken bir şey olduğunu belirtmiştir. Ağzındaki suyu torunlarına püskürtüp onları kaçırmaması, Mescide girdiğinde: "Nerede bizim yaramaz bana yaramazı getirin" diye seslenmesi üzerine Hz. Hasan'ın koşarak gelmesi,⁶⁸⁰ torunlarını güreştirip, onları yarıştırması⁶⁸¹ ve onlarla farklı oyunlar oynaması,⁶⁸² Hz. Peygamber'in (as) çocuklarla nasıl vakit geçirip, onların seviyesinde davranışlar sergilediğini bizlere göstermektedir. Eşi Hz. Âişe'nin arkadaşları ile oynamasına ses çıkarmamış, kendisinden çekinen arkadaşlarına ise oynamaya devam etmelerini salık vermiştir.⁶⁸³

Sonuç itibariyle her dönem ve toplumda görülen çocuk oyunları, Arap toplumunda da çocukların vazgeçilmezleri arasında yerini almıştır. İklim şartlarının şekillendirdiği oyunlar, yine bu sebepten genellikle akşam vakitlerinde

⁶⁷⁶ İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 280; Buhârî, *Sahîh*, "Menâkibu'l-Ensar", 400; İbn Habîb, *Muhabber*, s.81; Belâzurî, *Ensâb*, I, 348-349; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 210, 280; Taberânî, *Mu`cemu'l-Kebîr*, XXIII, 19-20, 41; Zehebî, *A`lâmu'n-Nübelâ*, II, 148; 150, İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 129-130; Halebî, *es-Sîre*, II, 331.

⁶⁷⁷ Kuzayha, *el-Fâkîhetu ve'd-Dıhk*, 88-89.

⁶⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 228, IV, 358, IX, 185; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, I, 128.

⁶⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 56; Dımaşkı, *Peygamber Külliyyatı*, IX, 403 .

⁶⁸⁰ Dımaşkı, *Peygamber Külliyyatı*, IX, 404.

⁶⁸¹ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, III, 173.

⁶⁸² İbn Sa`d, *Tabakât*, VI, 363-364; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, IV, 363.

⁶⁸³ İbn Sa`d, *Tabakât*, X, 59; İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, s.930; Taberânî, *Mu`cemu'l-Kebîr*, XXIII, 21, 46; H. İbrahim, *İslam Tarihi*, I, 243; Şibli Numani, *Son Peygamber*, s.645; Uludağ, *İslam ve Müzik*, s.67-68.

oynanmışlardır. İslam ile birlikte de bu oyunlar oynanmaya devam etmiş, herhangi bir yasaklama söz konusu olmamıştır. Kız çocuklarının da ihmal edilmediği bu dönemde, onların fitri yapılarına uygun oyunlar ön plana çıkmıştır. Yine kedi ve kuş gibi çocuklara zarar verme ihtimali bulunmayan hayvanlar da çocukların eğlence ve oyunlarını süslemiştir.

F. Yarışma ve Sportif Faaliyetler

Eğlenmeye önem veren ve bunu hayatın bir gerekliliği olarak gören cahiliye ve Müslüman Arap toplumu, eğlence için çeşitli aktiviteler düzenlemişlerdir. Bu aktivitelerin en önemlileri arasında yer alan yarışma ve sportif faaliyetler hem cahiliye toplumu hem de İslam toplumu tarafından benimsenmiş ve günlük hayatın sıkıntı ve stresinden kurtulmak maksadıyla sıkça başvurulan en önemli faaliyetler arasında yer almıştır. İnsanların kendi aralarında yaptıkları *müسابakalar* olduğu gibi, kimi zaman da bu müsabakaları hayvanlar aracılığıyla da gerçekleştirmeye çalışılmıştır. Sıcak çöl ikliminin zorunlu bir sonucu olarak su imkânları kısıtlı olsa da imkânlar çerçevesinde *yüzme*, Arap sosyal yaşantısının zorunlu bir gereği olan, güçlü bir birey olma ve bunun için vücudun geliştirilmesi ve güçlendirilmesi ile irtibatlı olarak *güreş* ve *halter*, hem ihtiyaç hem de bir spor olarak *yarışma* ve *diğer sportif faaliyetler*, dönemin insanları tarafından eğlence sektörü çerçevesinde sıkça başvurulan sosyal aktivitelerin arasında yer almıştır.

i. Koşu Yarışları

Bedenin güçlü kalması, sağlıklı yaşam ve eğlence gibi hususlar için yapılan sportif faaliyetlerin en başında koşu eylemi gelmektedir. İslam öncesi Arap toplumunda sıklıkla yaşanan savaşlara hazırlanmak ve eğlenceli vakitler geçirebilmek maksadıyla insanların koşu yarışları düzenledikleri bilinmektedir.⁶⁸⁴ Ancak kaynaklar itibariyle cahiliye döneminde bu tür koşuların nasıl olduğu ve bu işle meşhur olan kişilerin kimler olduğu konusunda net bilgilere ulaşamadık.

Hz. Peygamber'in hayatı, risalet görevi gereği en ince ayrıntısına kadar incelendiği için, bu dönemde yapılan sportif faaliyet ve yarışmaların nasıl olduğu ve

⁶⁸⁴ Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.117.

kimler arasında cereyan ettiğine dair bilgilerimiz cahiliye dönemine kıyasla daha iyi durumdadır. Gerek kişiler arasında düzenlenen yarışlar gerekse hayvanlar aracılığıyla yapılan yarışmalarda en önemli etkeni savaşa hazırlık, eğlenceli vakit geçirme ve yorgunluk atma gibi faaliyetler oluşturmaktadır.⁶⁸⁵ İslami dönemde yapılan bu tür yarışların en meşhuru, Hz. Peygamber ile hanımı Hz. Âişe arasında yapılan koşudur. Rivayetlerden bu yarışın en az iki defa yapıldığı anlaşılmaktadır. Müreysi` Gazvesi akabinde Hz. Peygamber Hz. Âişe'ye yarışır mısın diye sormuş, o da elbisesini toplayarak yarışa hazır olduğunu ifade etmiş ve yapılan yarış sonunda Hz. Peygamber kazanmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber bu öneğine karşılıklı demiştir.⁶⁸⁶ Rivayetten daha önce de aralarında bir yarışma olduğu ve bu yarış Hz. Âişe'nin kazandığı anlaşılmaktadır. Yine kim olduğuna dair bilgi bulunmamakla birlikte, Hz. Peygamber'in başka bir zaman bir bedevi ile koşu yarışı yaptığı da aktarılmaktadır.⁶⁸⁷ Risalet dönemine dair anlatılan bu yarışlardan yola çıkarak düzenli ve sistemli yarışların olduğuna dair bir sonuca varılamasa da, yine de bu rivayetlerin söz konusu dönemde, insanların koşu yarışlarına dair faaliyetlerde bulduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Hz. Peygamber (as) döneminde düzenlenen diğer bir müsabaka ise, daha önce pek çok kez yarıştığı ve hiç yenilmediği anlaşılan, ensardan biri ile Seleme b. el-Ekva`arasında gerçekleşmiştir. Gâbe veya Zû Kared Gazvesi sonrası yapılan bu yarışta, ensardan olduğu söylenen, daha önce hiç kimseye yenilmeyen ve adı kaynaklarda geçmeyen bu kişi, cemaatin yanına gelerek yarış için meydan okumuş, kimse cevap vermeyince Seleme b. el-Ekva`, Hz. Peygamber'den izin alarak onunla yarışmıştır. Buldukları yerden Medine'ye kadar süren bu yarış, son anda yaptığı hamle ile kazanan Seleme b. el-Ekva` olmuştur.⁶⁸⁸ Yine Hz. Ömer ile Zübeyir b. el-

⁶⁸⁵ Celal Yeniçeri, *Hz. Peygamberin Çevreciliği ve Spor Etkinlikleri*, İstanbul 2014, s.196.

⁶⁸⁶ Vâkîdî, *Meğâzî*, I, 364; İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, 315; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Cihad", 2575; İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddin Muhammed b. Ebi Bekr, *el-Furûsiyyetü'l-Muhammediyye*, thk: Zâid b. Ahmed en-Nüşeyrî, Mekke 2013, s.13; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VII, 154, XI, 195; Halebî, *es-Sîre*, II, 584; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.563; Akyüz, "Asr-ı Saadette Spor" IV, 379; Yeniçeri, *Hz. Peygamberin Çevreciliği*, s.212; Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, I, 397-398; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.117-118.

⁶⁸⁷ Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, X, 426.

⁶⁸⁸ İbn Sa`d, *Tabakât*, II, 80; Taberî, *Tarih*, II, 107; İbn Hibbân, *es-Sîretün'n-Nebeviyye*, s.215; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 75-76; Zehebî, *A`lâmu'n-Nübelâ*, III, 329; İbn Kayyim, *el-Furûsiyye*, s.9-10; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 155; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, V, 139; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, II, 462; Akyüz, "Asr-ı Saadette Spor", 379.

Avvâm arasında yapılan bir koşu yarışından bahsedilmesi, yarışların sınırlı ve belirli kişiler çerçevesinde cereyan etmediğini göstermesi bakımından önemlidir.⁶⁸⁹

Bu dönemde yapılan müsabakalar sadece kişiler arasında gerçekleşen yarışlardan ibaret değildir. İlginç bir şekilde bu dönemde hayvanlara kafa tutan ve onlarla yarışarak, onları yenen kişilerin varlığı da göze çarpmaktadır.⁶⁹⁰ Sahâbeden Ebû Hirâş el-Huzelî'nin girdiği bir iddia sonucu Velid b. Muğîre'ye ait atları koşarak geçtiği ve bu atları kazandığına dair rivayet bu ilginç durumu yansıtmaktadır.⁶⁹¹ Bu tür olaylara dair anlatılan rivayetlerin mantık çerçevesine oturtulması zor olsa da anlatılanlar, dönemin sosyal yaşantısına ışık tutabilecek bilgiler barındırması açısından önem arz etmektedir.

Çocuklarla vakit geçirmeyi ve onlarla oyun oynamayı seven Hz. Peygamber, zaman zaman onları yarıştırmış ve “birinci gelene şu şu var” diyerek onları yarış yapmaya teşvik etmiştir. Torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i bu şekilde yarıştırması, çocukların da bu dönemde yarışlarda boy gösterdiklerini ve Hz. Peygamber'in bu vesileyle çocukların beden eğitimlerine küçük yaşlarda başladığını göstermektedir.⁶⁹²

ii. At Yarışları ve Yarış Alanları

Roma, Yunan ve Fars kültüründe olduğu gibi, İslam öncesi Arap toplumu için de at ve at yarışları büyük öneme sahip olmuştur. Savaş durumu ile sürekli karşı karşıya bulunulan bir toplumda, olası bir savaşa hazırlık maksadıyla hem kendilerini hem de atlarını bu savaflara hazır halde tutabilmek için çeşitli yarışlar düzenlemişlerdir. Bu yarışların öncelikli amacı at ve kullanılan diğer hayvanları hazır halde tutabilmek olsa da düzenlenen bu yarışların başka bir yönü de eğlence açısından insanların güzel vakit geçirebilmelerini sağlamak olmuştur.⁶⁹³

Toplumsal şartların gereği olarak kabileler içerisinde, biniciliği ve kahramanlıklarıyla meşhur olmuş kişilerin varlığı ve bunların atları ile yaşadıkları

⁶⁸⁹ Yeniçeri, *Hz. Peygamberin Çevreciliği*, s.248.

⁶⁹⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 118.

⁶⁹¹ İsfehânî, *Eğânî*, XXI, 208; İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, s.787-788; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, IV, 426; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 152; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.119.

⁶⁹² İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 405.

⁶⁹³ Cevad Ali, *el-Mufassal*, I, 200.

maceraların dilden dile anlatılması, atın Arap coğrafyası ve kültürü için çok önemli bir konuma yükselmesine yol açmıştır. Toplumun ata verdiği önemin bir göstergesi olarak çeşitli zamanlarda eğlence maksadıyla at yarışları düzenlenmiş ve bazen düzenlenen yarışlarda hile yapılması sonucu kabileler savaflara sürüklenmiştir.⁶⁹⁴ Cahiliye dönemi savaflarını ifade için kullanılan Eyyâmu'l-Arab tabiri içerisinde yer alan meşhur Dâhis ve Gabra olayı bunun en bâriz örneğidir. Abs ve Zübyan kabileleri arasında meydana gelen bu olay, Dâhis ve Gabra adlı atların toplumsal çekişmenin tipik bir örneği olarak yarıştırmalarını ve bu yarışta hile yapılması sonucu patlak veren savaşı ifade etmektedir.⁶⁹⁵ Yapılacak yarış öncesi, yarış alanının belirlenmesi ve atların kırk gün boyunca yarışa hazırlanması, yarışlara gelişi güzel değil, belirli kurallar çerçevesinde, profesyonelce hazırlanıldığı izlenimi vermektedir.⁶⁹⁶ Atlarının yarışı kaybetmesinden rakip kabileye savaş açmayı göze alabilecek kadar at yarışına önem verildiğini gösteren bu olay, İslam öncesi Arap toplumu açısından, at yarışına verilen değerin toplumda ne derece karşılık bulunduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

At yarışları genellikle on adet yarış atının katılımıyla yapılmakta ve müsabakaya katılan atlara derecelerine göre isimler verilmekteydi. Genel olarak bir, iki ve onuncu derecelere isimler verilmiş, üç ve dokuz arasındaki atlara belirli bir derece ismi verilmemiştir. Ancak rivayetlerde bazen bu aralıkta dereceye giren atlara da isimler verildiğine yönelik bilgiler mevcuttur. Dereceye giren atlara verilen isimler genellikle; 1. *Sâbık* السابق, 2. *Musallî* المصلي, 3. *Musellî* المسلي, 4. *Tâlî* التالي, 5. *Murtâh* المرتاح, 6. *Haziyy* حظي, 7. *Âtif* العاطف, 8. *Muemmel* المؤمل, 9. *Latîm* اللطيم, 10. *Sekkât* سكيت şeklinde ifade edilmektedir.⁶⁹⁷ Yarışta sonuncu gelen at ve sahibiyle dalga geçmek maksadıyla, kimi zaman bir maymunu bu atın üzerine bindirip, atı bu maymuna sürdürmeleri, İslam öncesi at yarışlarındaki renkli gösterilere ışık tutmaktadır.⁶⁹⁸

⁶⁹⁴ Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, II, 797.

⁶⁹⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VIII, 295-297; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s.606-607; Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, II, 43-45; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 512-513; H. İbrahim, *İslam Tarihi*, I, 77; Apak, *İslam Öncesi arap Tarihi*, s.133.

⁶⁹⁶ H. İbrahim, *İslam Tarihi*, I, 77.

⁶⁹⁷ Mes`ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, IV, 369; İbn Abdırabbih, *el-`ikdu'l-Ferîd*, I, 178; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IX, 369; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, II, 87.

⁶⁹⁸ Mes`ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, IV, 370.

Toplumsal ve kültürel olarak cahiliye döneminin devamı olan İslam toplumunda da at yarışları hız kesmeden devam etmiştir. Gerek toplumsal süreklilik, gerek Medine dönemi ile başlayan gazve ve seriyyelere hazırlık, gerekse Hz. Peygamber'in bu konudaki teşvik,⁶⁹⁹ tavsiye ve kazananlara verdiği çeşitli ödüllerin de etkisiyle⁷⁰⁰ farklı zaman ve mekânlarda at yarışları tertip edilmiştir.⁷⁰¹

İslam tarihinde Müslümanlar arasında yapılan ilk at yarışının hicretin 6. yılında (628),⁷⁰² Hz. Peygamber (as) ile Hz. Ebubekir'in atları arasında yapıldığı kaydedilmektedir.⁷⁰³ Hz. Peygamber'in pek çok ata sahip olduğu⁷⁰⁴ ve bu atları çeşitli zamanlarda yarışlara soktuğu bilinmektedir. Kendisi bizzat çok fazla yarışmamış, daha çok günümüzdeki jokey mantığına benzer şekilde başka kişileri yarıştırmıştır. Sadece kendi atlarını yarıştırmakla kalmamış, Müslümanları bu konuda teşvik ederek⁷⁰⁵ kendi atı yarışta olmadığı halde yarışlar düzenlenmesini istemiştir.⁷⁰⁶ Sahip olduğu Sebhâ,⁷⁰⁷ Bahr,⁷⁰⁸ Zarîb, Lizâz,⁷⁰⁹ Senceh,⁷¹⁰ Lahif, Verd⁷¹¹ isimli atları çeşitli zamanlarda yarışlara katılmışlardır. Hz. Peygamber bu yarışlar sırasında kimi zaman heyecanlanmış, sevinmiş ve sevincinin göstergesi olarak tezahürât yapmayı da ihmal etmemiştir. Sebhâ adlı atının Sehl b. Sa'd es-Sâ'îdi jokeyliğinde yarışırken, son düzlüğe önde girdiğini görmesiyle, dizlerinin

⁶⁹⁹ İbn Abdîrabbîh, *el-`ikdu'l-Ferîd*, I, 189.

⁷⁰⁰ İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr, (204/819 ?), *Ensâbu'l-Hayl Fi'l-Cahiliyye ve'l-İslam ve Ahbâruhâ*, thk: Ahmed Zeki, Kahire 2009, s.8; Belâzurî, *Ensâb*, I, 429; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IX, 369; İbn Kayyım, *el-Furûsiyye*, s.13-14; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VII, 489; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 683; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, I, 508 .

⁷⁰¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 683; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.833; Öz, *İslam Tarihi*, s.357; Yeniçeri, *Hz. Peygamberin Çevreciliği*, s.203; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.119-120; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*, s.74.

⁷⁰² Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, X, 35-36; Ramazan Altınay, "Erken Dönem İslam Toplumunda At Yarışları", *DEÜİFD*, 2006, XVII, 133.

⁷⁰³ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, X, 35-36; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 683.

⁷⁰⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 421-423; Altınay, "Erken Dönem İslam Toplumunda At Yarışları", 133-134.

⁷⁰⁵ İbn Abdîrabbîh, *el-`ikdu'l-Ferîd*, I, 189; Altınay, "Erken Dönem İslam Toplumunda At Yarışları", 133.

⁷⁰⁶ Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, IV, 360.

⁷⁰⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 421; İbnü'l-Kelbî, *Ensâbu'l-Hayl*, 8; Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VII, 489, 492-493; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, I, 370.

⁷⁰⁸ Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VII, 495; Halebî, *es-Sîre*, I, 74.

⁷⁰⁹ Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, IV, 360.

⁷¹⁰ Şibli Numani, *Son Peygamber*, s.518.

⁷¹¹ Altınay, "Erken Dönem İslam Toplumunda At Yarışları", 133-134.

üzerine çökmüş ve ellerini birbirine vurarak *sanki deniz, sanki deniz!* diyerek sevincini ifade etmiştir.⁷¹²

Hız. Peygamber (as) yarışlara katılanlara derecelerine göre hediyeler vermeyi de ihmal etmemiştir. Birinci gelen kişiye üç, ikinci olana iki, üçüncüye ise bir hulle vermiş, dördüncüye bir dinar, beşinciye bir dirhem, altıncıya ise hayvan yemi vermiş, diğer yarışçıları da tebrik edip, yarışa katıldıkları için onlara teşekkür etmiştir.⁷¹³ Yarışlar esnasında yapılan tezahürât, Hız. Peygamber'le sınırlı kalmamış, yarış izleyen kişiler gerek Hız. Peygamber'in atı, gerekse kendi destekledikleri atlar lehine tezahürâtda bulunmuşlardır.⁷¹⁴

Cahiliye döneminde tertip edilen yarışlarda olduğu gibi⁷¹⁵ İslami dönemde de yarışlar için ortaya bahis parası veya malı konmuştur. Hız. Peygamber ve Müslümanların haram olan bir fiili bilerek ve isteyerek hele de zevk için yapmaları söz konusu olamayacağı için, bu bahis cahiliye dönemi bahsinden biraz farklılık arz etmektedir. Cahiliye döneminde görülen bahis parası, yarışacak kişilerin hepsi tarafından ortaya konulur, konulan parayı ise yarış kazanan kişi alırdı. İslami dönemdeki bahiste ise, para veya mal yarışa giren taraflardan birisi veya yarışmayan üçüncü bir kişi tarafından ortaya konmuş ve tek taraflı olarak iddiaya girilmiştir. Yani bir şahsın başka bir kişiye, “eğer sen kazanırsan sana şu kadar ödül var” demesine karşılık, kendisine hitap edilen kişinin bunu kabul edip, ortaya bir şey koymamasıyla gerçekleşmekteydi. Aynı şekilde bu iki kişi arasında gerçekleştirilecek olan yarışa katılmayan bir üçüncü şahsın da, yarışanlardan birine, “kazanırsan sana ödül var” diye ortaya bir şeyler koyması, bu dönemde haram olmayan bahis şekli olarak ifade edilmektedir.⁷¹⁶

Medine'de rahat bir ortama kavuşan Müslümanlar, bu rahatlığın verdiği güven içerisinde İslam medeniyetinin temellerini atarken, diğer taraftan daha sonraki

⁷¹² Belâzurî, *Ensâb*, I, 427; İbnü'l-Kelbî, *Ensâbu'l-Hayl*, s.8; Huzâi, *Delâlatü's-Sem'iyye*, s.392-393; Halebî, *es-Sîre*, II, 584; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, I, 508; Yeniçeri, *Hız. Peygamberin Çevreciliği*, s.204-205.

⁷¹³ İbnü'l-Kelbî, *Ensâbu'l-Hayl*, s.8; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XIX, 218, 486; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IX, 369.

⁷¹⁴ İbnü'l-Kelbî, *Ensâbu'l-Hayl*, s.8.

⁷¹⁵ İbn Abdірabbih, *el-'ikdu'l-Ferîd*, I, 177; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, II, 86; Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV, 681.

⁷¹⁶ İbn Kayyım, *el-Furûsiyye*, s.95-98; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “sbg”, I, 160-161; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, II, 86; Altınay, “Erken Dönem İslam Toplumunda At Yarışları”, 135-136.

dönemler için usul olarak adlandırılacak kuralların da belirlenmesinde öncülük etmişlerdir. Bu çerçevede İslami dönem at yarışlarının gelişi güzel yapılmadığı, belirli kural ve ilkeler doğrultusunda gerçekleştirildiğini söylemek durumundayız. Hz. Peygamber'in (as) at yarışlarını tertip etme ve bu hususları düzenlemekle ilgili olarak Hz. Ali'yi görevlendirmesi bunu açık bir şekilde göstermektedir. Hz. Ali de kendisine verilen bu görevi Sürâka b. Mâlik'e tevdi etmiş ve ona: "Ey Sürâka! Yarış alanına git ve yarışacak atları sıraya sok, sonra da orada bulunanlara, "genç binici, çocuğu veya çulu taşıyacak kimse var mı" diye üç defa seslen! Eğer sana cevap veren çıkmazsa üç tekbir al ve üçüncü tekbirde yarış başlat." diyerek yarışın nasıl olması gerektiğini belirtmiştir. Sürâka'ya bunları söyleyen Hz. Ali ise bitiş çizgisine giderek iki kişinin arasına bir çizgi çekmiş ve yarış önde bitiren atı tespit etmiştir. İki atın kafa kafaya bitiş çizgisini geçmesi durumunda ise çenesi veya kulağı önde olanın yarış kazandığı kabul edilmiştir.⁷¹⁷ Rivayetten bu dönemde yapılan at yarışlarının oldukça profesyonel ve sistemli olduğu anlaşılmaktadır. Yarış alanlarının olması ve yarış içerisinde yarış kurallarının oluşması, bu yarışları, verilen önem bakımından diğer yarışların önüne geçirmiştir.

İslam öncesi Arap toplumunda hatırı sayılır bir karşılığı bulunan at yarışları için birtakım özel alanların olduğu ve buralara hipodrom veya pist anlamına gelen *halbat* denildiği bilinmekle⁷¹⁸ beraber, bu alanların nerede ve nasıl oldukları, mesafelerinin ne kadar olduğu gibi hususlarda maalesef ayrıntılı bilgilere sahip değiliz.

İslam sonrası dönem at yarışları hakkında ise yarış alanları olarak nerelerin kullanıldığı ve mesafelerinin ne kadar olduğuna dair detaylı bilgilere sahibiz. İlk dönem İslam toplumunda, özellikle Medine dönemi için savaflara hazırlık gayesi ve insanların eğlenme ihtiyacı için düzenlenen at yarışlarında, iki farklı yarış alanı kullanıldığından bahsedilmektedir. Bu alanların ilki, idmansız ve uzun mesafeli koşular için elverişli olmayan atların koşturuldukları, Veda Tepesi ile Zuraykoğulları Mescidi arasında bulunan ve uzunluğu yaklaşık olarak 1,5 mil diye tarif edilen

⁷¹⁷ İbn Kayyim, *el-Furûsiyye*, 363-364; Şibli Numani, *Son Peygamber*, s.518.

⁷¹⁸ Mes`ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, IV, 369; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.698; Akyüz, "Asr-ı Saadette Spor", 377; Altınay, "Erken Dönem İslam Toplumunda At Yarışları", 133.

alandır.⁷¹⁹ Yarış alanlarının ikinci parkuru ise birincisine göre daha uzun olan ve idmanlı atların koşabildiği, veda tepesi ile Hafyâ denilen yer arasındaki 6-7 millik (yaklaşık 10 km) alandır⁷²⁰.

iii. Deve Yarışları

İlk çağ medeniyetlerinden günümüze kadar Arap toplumunun kullandığı en önemli hayvanların başında deve gelmektedir. Deve, yapısal özellikleri sebebiyle bu bölgenin coğrafi ve iklimsel şartlarına uyum sağlayan ve dolayısıyla kullanımı en elverişli hayvandır. Kur'an'ın indirildiği Arap toplumunun en önemli geçim vasıtalarından biri olan kervan ticaretinde, *çöl gemisi* سفينة الصحراء diye adlandırılan develer çok önemli bir konumda bulunmaktaydı.⁷²¹ Develerin ticaret ve yük taşımacılığı dışında kullanıldığı diğer alan ise deve yarışlarıdır. Eğlenceye büyük önem veren Arap toplumunda çeşitli gün ve zamanlarda at yarışı gibi deve yarışları da düzenlemiştir.⁷²² İslam öncesi dönemde deve yarışlarına yönelik kaynaklar çerçevesinde somut bir bilgiyle karşılaşmadık. Ancak hicretle birlikte Medine'de düzenlenen deve yarışlarının olması, aynı kültür ortamı içerisinde yaşayan cahiliye araplarının da bu tür yarışlar düzenleme ihtimallerini akıllara getirmektedir.

İslamiyet ile birlikte at ve at yarışına verilen önem devam ettiği gibi deve yarışlarına verilen önem de devam etmiştir.⁷²³ Ancak, daha çok yarış dışı faaliyetlerde kullanılmasından ötürü deve, yarışlarda çok fazla rağbet görmemiştir. Dolayısıyla İslami dönemde sıkça karşılaştığımız at yarışlarına nazaran, deve yarışları çok fazla ilgi gösterilen bir eğlence türü olmamıştır. Kaynaklarda Hz. Peygamber'in devesi Adbâ'nın zaman zaman yarıştığından ve bu yarışlarda sürekli

⁷¹⁹ Buhârî, *Sahîh*, "Cihad ve's-Siyer", 1061-1062; İbnü'l-Kelbî, *Ensâbu'l-Hayl*, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 5, 11; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Cihad", 2575; İbn Kayyim, *el-Furûsiyye*, s.11-12; Huzâî, *Delâlatü's-Sem'iyye*, s.392; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 333; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IX, 369; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VII, 489; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, I, 508; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.833; Akyüz, "Asr-ı Saadette Spor", 377; Yeniçeri, *Hz. Peygamberin Çevreciliği*, s.196.

⁷²⁰ Buhârî, *Sahîh*, "Cihad ve's-Siyer", 1061-1062; İbnü'l-Kelbî, *Ensâbu'l-Hayl*, s.8, 34-35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 5, 55; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XII, 395, 13459; İbn Kayyim, *el-Furûsiyye*, 11-12; Huzâî, *Delâlatü's-Sem'iyye*, 392; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 333; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, IX, 369; Dimaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VII, 489; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, I, 508; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.833; Akyüz, "Asr-ı Saadette Spor", 377; Yeniçeri, *Hz. Peygamberin Çevreciliği*, s.196; Altınay, "Erken Dönem İslam Toplumunda At Yarışları", 134.

⁷²¹ Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Deve", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 222-224.

⁷²² Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*, s.74.

⁷²³ Bozkurt, "Eğlence", 483.

galip geldiğinden bahsediliyor olsa da deve yarışları çok fazla rağbet edilen bir eğlence aracı olmamıştır. Adbâ yapılan bu yarışların birinde, ilk defa Medine'ye gelen bir bedevinin devesine yenilmiş ve sahâbenin bu olaydan etkilenip mütesir olduğunu gören Hz. Peygamber: “Değerini yükselttiği şeylerin değerini tekrar düşürmek, Allah'ın yarattıkları üzerindeki bir hakkıdır” diyerek her şeyin mükemmel bir şekilde kalamayacağını belirtmiş ve sâhabîleri bu sözlerle teselli etmiştir.⁷²⁴

İslami dönem yarışları bunlarla sınırlı olmadığı, zaman zaman eşek yarışı da düzenlendiği ve insanların bu yarışmalara eğlence amaçlı katıldıklarından bahsedilse de⁷²⁵ içerikleri hakkında detaylı bilgiye sahip değiliz.

iv. Hayvan Dövüşleri

Eğlence anlayışı, kültürlere ve bu kültürler içerisindeki ahlaki normlara göre farklılıklar arz etmektedir. İslam öncesi Arap toplumu da kendi gelenek ve yaşantılarına göre eğlence için farklı hayvanlardan yararlanma yoluna gitmiştir. Eğlence amaçlı kullanılan hayvanlar genellikle at, deve ve eşek gibi yarışma potansiyeli bulunan hayvanlar olsa da bunlarla sınırlı kalmamıştır. Bu hayvanlar dışında farklı hayvanların kullanıldığından da bahsedilmektedir. Köpek, kaz ve horoz gibi bazı hayvanların günümüzde olduğu gibi kafes benzeri yerlerde dövüştürüldüğünden bahsedilmektedir. İnsana olduğu gibi hayvana da değer veren İslam dini, cahiliye döneminde yaygın olan ve canlılara zarar veren bu tür müsabakaları yasaklamıştır.⁷²⁶

v. Okçuluk

Belirli bir ahiret inancını benimsemekle beraber Arap toplumu, hazcı bir dünya anlayışına sahip olması dolayısıyla eğlence faaliyetlerine büyük önem vermiş ve gündelik hayatlarında eğlence sektörüne önemli bir yer ayırmışlardır.⁷²⁷ Bu

⁷²⁴ Buhârî, *Sahîh*, “Cihad ve's-Siyer”, 1065; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 424; İbn Kayyım, *el-Furûsiyye*, s.15; İbn Kayyım, *Zâdu'l-Me'âd*, I, 134; Huzâî, *Delâlatü's-Sem'iyye*, s.638; Diyarbekrî, *Tarihü'l-Hamîs*, II, 333; Dîmaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, VII, 508; Halebî, *es-Sîre*, II, 584; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.895; Yeniçeri, *H. Peygamberin Çevreciliği*, s.200; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s.74

⁷²⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.895; Akyüz, “Asr-ı Saadette Spor”, 377.

⁷²⁶ Akyüz, “Asr-ı Saadette Spor”, 377; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s.75.

⁷²⁷ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 663; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, s.71.

sebeple hayatın içerisinde, hemen her zaman eğlence faaliyetleriyle iç içe olan toplum, eğlence amaçlı çeşitli yarışmalar düzenlemeyi ihmal etmemiştir. Tertip edilen bu yarışmaların çok önemli bir boyutunu ise okçuluk yarışmaları oluşturmaktadır. Cahiliye döneminde düzenlenen bu ok yarışları, en az at ve deve yarışları kadar önemli görülmüştür.⁷²⁸ Daha çok *münâdele* مناضلة kelimesi ile ifade edilen⁷²⁹ ve tarihi Hz. Adem dönemlerine kadar uzanan okçuluğun, Arap toplumuna Hz. İsmail ile birlikte girdiği söylenmektedir. Onun usta bir avcı olduğu ve sürekli yayı ile avlanmaya çıktığından bahsedilmektedir.⁷³⁰

Kervan ticaretinde kervan mallarının saldırı ve yağmalardan korunması, olası bir savaş durumuna hazır olma, ailenin geçimini temin edebilme gibi amaçlar doğrultusunda, hayati bir öneme sahip olan okçuluk, Arap toplumunda çok önemli bir savaş aracı ve spor dalı olarak görülmekteydi.⁷³¹ Bu sebeple çocuklar daha küçük yaşlardan itibaren ok atmayı öğrenir ve kendi aralarında küçük çaplı ok atma yarışları düzenlerlerdi. Abdulluttalib'in Medine'de geçirdiği çocukluk yıllarında, Medineli akrabalarının çocuklarıyla ok yarışı yaptığı ve hedefi vurup yarışı kazandığında: “Ben Abdi Menaf'ın oğluyum, ben çölün efendisinin oğluyum” diye nara atarak sevincini göstermesi,⁷³² yarışların çocuklar arasında bile sürekli bir rekabet içerisinde yapıldığını ve insanların küçük yaştan itibaren bu sanatı öğrenmeye başladıklarını göstermektedir.

İslam öncesi Arap toplumunda okçuluğa verilen önemin göstergesi olarak, gerek Mekke gerekse Medine'de, okuma ve yazmayı bilme, ok atma ve yüzmeyi çok iyi bilenlere, bu işlerde çok iyi olduklarının bir göstergesi olarak *kâmil* الكامل sıfatı verilmekteydi.⁷³³ Yine toplumda okçuluğun yaygın olduğunun ve bu işle çok fazla

⁷²⁸ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV, 683.

⁷²⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “ndI”, XIV, 181.

⁷³⁰ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s.34; Ya`kûbî, *Tarih*, I, 221; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 93; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, I, 177-178; Halebî, *es-Sîre*, I, 40; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.122.

⁷³¹ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, III, 283; Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 141; Hizmetli, *İslam Tarihi*, s.148.

⁷³² İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 63; Belâzurî, *Ensâb*, I, 65; Ya`kûbî, *Tarih*, I, 245; Taberî, *Tarih*, I, 501; Dîmaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, I, 202; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 613; Semhûdi, *Vefâu'l-Vefâ*, I, 596; Halebî, *es-Sîre*, I, 17.

⁷³³ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 566, 573; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s.259; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 80.

ilgilenildiğinin göstergesi olarak bazı şahıs isimlerinin bu işle ilgili olması⁷³⁴ da konumuz açısından oldukça dikkat çekici niteliktedir.

İlk dönem İslam toplumunda da devam eden ok yarışları, özellikle Hz. Peygamber'in bu konudaki teşvik ve tavsiyeleri ile önemli bir boyut kazanmıştır. Medine dönemi ile birlikte başlayan savaşlarda, savaşacak kişilerin eğitilmiş olması amacıyla at yarışı gibi ok yarışları da düzenlemiştir. Bu yarışmalara kimi zaman Hz. Peygamber (as) bizzat eşlik etmiş, kimi zamanda onları izleyerek sözleri ile desteklemiştir.⁷³⁵ İlk dönem İslam toplumunda okçuluk ve ok yarışlarının düzenlenip gelişmesindeki en önemli etkenlerin başında Hz. Peygamber'in: "Binin atın ama atıcılık bana daha sevimli geliyor",⁷³⁶ "Çocuklarınıza yüzmeyi ve atıcılığı öğretin"⁷³⁷ şeklinde yaptığı telkin ve tavsiyeleri gelmektedir. Hz. Peygamber ok yarışı yapan bir gurubun yanından geçerken onlara: "Atın İsmail'in çocukları, babanız da atıcıydı." diyerek hem onları teşvik edip cesaretlendirmiş hem de tarihi olarak okçuluk mefhumunun eski çağlardan beri Arap toplumunun muhayyilesinde bulunduğunu belirtmiştir. Daha sonra kendisi de bir guruba dâhil olup yarışmak istemişse de sâhabîler onun bulunduğu gurubun yarışmayı kesinlikle kazanacağını belirtip, yarışta da olsa onun karşısında yer almak istememişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber yarışa dâhil olmamış ve yarışmayı kenardan takip etmiştir.⁷³⁸

Bu yarışlarda, at yarışlarında olduğu gibi ödüllerin verilmesi, hatta at ve deve yarışı ile ok atma yarışları dışında yapılan eğlence faaliyetlerindeki ödüllere hoş bakılmaması da bu dönemde ok yarışlarının diğer alanlara göre daha fazla ön planda olmasına yol açmıştır.⁷³⁹ Çocukların ve gençlerin de eğitiminin ihmal edilmediği ilk dönem İslam toplumunda, çeşitli zamanlarda onlara yönelik yarışmalar

⁷³⁴ İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, s.416.

⁷³⁵ Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, I, 267; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.896; Ağırman, "Asr-ı Saadette Ordu ve Savaş Stratejisi", 401.

⁷³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 144, 148; İbn Abdirabbih, *el-`ikdu'l-Ferîd*, I, 189; İbn Kayyim, *Zâdu'l-Me`âd*, III, 84; Halebî, *es-Sîre*, I, 39; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.123.

⁷³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 46; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, I, 235; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 170; Halebî, *es-Sîre*, I, 40; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, II, 159.

⁷³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 50; İbn Abdirabbih, *el-`ikdu'l-Ferîd*, I, 190; Taberânî, *Mu`cemu'l-Kebîr*, III, 158, 1989, VII, 6292; İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, s.612; Mes`ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, II, 75; Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, I, 267; İbn Kayyim, *el-Furûsiyye*, s.16; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 47, 293; Halebî, *es-Sîre*, I, 39.

⁷³⁹ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, I, 296; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, III, 287-288.

düzenlenmiştir.⁷⁴⁰ Çocukların ok eğitimi için onlara, *cümmâh* جماع diye tabir edilen ve ucunda toprak veya hurma çekirdeği bulunan küçük okların yapılması, küçüklükten itibaren bireylerin bu husustaki eğitimine verilen önemi yansıtmaktadır.⁷⁴¹

vi. Kurrek (Futbol)

İnsanların günlük hayatların eğlence ve oyunlara yer verme isteği ve ihtiyacı, onu farklı eğlence etkinliklerine yöneltmiştir. Günümüz dünyasında en fazla seyirci kitlesine sahip oyunların başında gelen futbol, daha çok son yüzyılda yaygınlık kazansa da tarihi olarak eski çağlardan beri oynana geldiği bilinmektedir. M. Ö. Orta Asya, Afrika, Anadolu gibi eski medeniyetlerin kurulduğu bölgelerde oynandığı ifade edilen futbolun⁷⁴² İslam öncesi Arap toplumunda da oynandığı belirtilmektedir. İslam öncesi Arap toplumunda ne zaman oynanmaya başladığı belli olmasa da futbol, insanların eğlence faaliyetleri arasında yerini almıştır.

İslam öncesi Hicaz bölgesinde oynanan ve *Kurrek* الكُرْك diye tabir edilen futbolun, özellikle Mekke ve Medine’de yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce bahsi geçen, Abdulmuttalibin çocukluğunda, Medine’de iken akranları ile ok yarışı yaptığı, olay sırasında onların ok yarışından başka, top şeklinde yuvarlak bir cisimi kovalayıp vurmaya çalıştıklarından da bahsedilmektedir.⁷⁴³ Kurrek adlı bu futbol oyununun Mekke’de çok yaygın olduğu, bu oyun için şehrin farklı yerlerinde *hârre* isminde oyun sahalarının bulunduğu⁷⁴⁴ ve halkın bunları izlemek için kalabalıklar halinde oyun sahasının kenarında hazır beklediği kaydedilmektedir.⁷⁴⁵ Kurrek oyununun Mekkeliler tarafından özellikle bayram günleri oynandığı ve bu oyunun büyük kalabalıklar tarafından izlendiğine dair rivayetler,⁷⁴⁶ bu oyunun İslam öncesi Arap toplumunun eğlence faaliyetleri arasında önemli bir konumda bulunduğunu göstermektedir.

⁷⁴⁰ İbnü’l-Esîr, *Usdu’l-Ğâbe*, I, 235; Öz, *İslam Tarihi*, s.358.

⁷⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II, “cmh”, 346-347; Bozkurt, *Hadislerde Sosyal Hayat*, s.122; Nebi Bozkurt, “Ok”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 333.

⁷⁴² Edt: Erdoğan Akpınar, *Türk Futbol Tarihi (1904-1991)*, Ankara 1992, s.7-8.

⁷⁴³ Taberî, *Tarih.*, I, 501.

⁷⁴⁴ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 33.

⁷⁴⁵ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 33; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.698, 896; Akyüz, “Asr-ı Saadette Spor”, 380; Yeniçeri Hz. *Peygamberin çevreciliği*, s.226; Çelikkol, *Mekke*, s.78.

⁷⁴⁶ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 33.

Cahiliyede insanların vazgeçilmezlerinden olan ve İslam ile birlikte oynanmaya devam eden *kurrek* oyununun oynanmasına Hz. Peygamber de izin vermiştir.⁷⁴⁷ Rivayetlerden İslami dönemde nerde ve nasıl oynandığına dair bir kayıt bulamasak da bu oyun, 210/826 tarihine kadar varlığını sürdürmüş⁷⁴⁸ ve insanların eğlence faaliyetleri arasında varlığını devam ettirmiştir.

vii. Güreş

Beden ve zekâ gücünün birlikte kullanılmasını gerektiren güreş, insanlık tarihi kadar eski bir spordur. Eski medeniyetlerin hemen tamamında görülen ve uygulanan bu spor Roma, Eski Yunan, Anadolu ve Orta Asya medeniyetlerinde yapıldığı gibi, tarihi olarak ilk medeniyetlerin kurulduğu Orta Doğu ve Arabistan toplumlarında da yaygın bir spor dalıdır.⁷⁴⁹ İslam öncesi Arap toplumunda yapılan pek çok sportif ve eğlence faaliyetinin yanında, özellikle kas gücüne dayalı olan güreş de yaygın olarak yapılmaktaydı. Savaş ve kişisel mücadelelerle iç içe yaşamakta bulunan Arap toplumunda, beden ve kas gücünün geliştirilmesi ve artırılması ayrı bir önem kazandığından, diğer sportif faaliyetlere nazaran güreş biraz daha fazla ön plana çıkmıştır.

İnsanların başkalarına karşı güç gösterisi yapıp, eğlenceli vakitler geçirmek maksadıyla güreştikleri alanların başında, İslam öncesi pek çok toplumsal faaliyetin de uygulama alanı olan panayırlar gelmektedir. Özellikle Ukâz panayırı bu panayırlar arasında ön plana çıkmaktadır. Gerek Mekke şehrine yakınlığı gerekse hac mevsimine yakın bir zaman diliminde kuruluyor olması, Ukâz panayırını hem diğer panayırlardan farklı bir konuma getirmiş, hem de içerisindeki eğlence ve sportif faaliyetlerin diğer panayırlara göre farklılık ve çeşitlilik arz etmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁷⁵⁰ Bedensel sporlardan birisi olan güreş müsabakaları da bu panayırlarda uygulama alanı bulan en önemli sportif etkinliklerin başında gelmektedir. Özellikle gençler arasında yaygın olan bu müsabakalarda, insanlar rakiplerini yenip güçlerini göstermeye çalışmaktaydılar. Hz. Ömer'in gençlik yıllarında Ukâz Panayırında

⁷⁴⁷ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 33.

⁷⁴⁸ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 33-34; Çelikkol, *Mekke*, s.78.

⁷⁴⁹ Abdülkadir Özcan, "Güreş", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 317.

⁷⁵⁰ Yâkût el-Hamevî, "akz", *Mu`cem*, IV, 142; Zeydan, *İslam Uygarlıkları*, I, 48-49; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.827-828.

devamlı güręştđđđ ve g¼çlü bir pehlivan olduğu aktarılmaktadır.⁷⁵¹ Rukâne b. Abdüyezid'in de Mekke'nin ünlü pehlivanlarından biri olduğu ve pek çok güręş müsabakasında sırtının yere gelmediđđinden bahsedilmektedir.⁷⁵²

İlk dönem Müslümanları arasında da yaygın olan güręş, Hz. Peygamber'in telkin ve tavsiyeleri dođđrultusunda oldukça yaygınlık kazanmıştır. "Kuvvetli mümin zayıf müminden hayırlıdır,⁷⁵³" anlayışı çerçevesinde Müslümanların her daim güçlü ve kuvvetli olmaları istenmiştir. Kendisinin de çok iyi bir güręřçi olduğu ve Mekke döneminde Rukâne ile birkaç kez güręřip onu yendiđđine dair rivayetler,⁷⁵⁴ güręřin bizzat Hz. Peygamber (as) tarafından yapılıp, yaşatılan bir spor olduđđunu göstermektedir. Hz. Hamza'nın da çok iyi bir güręřçi olması ve İslam'daki konumundan dolayı daha sonraları kendisine güręřçilerin piri denmiştir.⁷⁵⁵ Hz. Peygamber, kendisinin güręřmesi dışında bazı durumlarda gençleri de güręřtirmiřtir. Onun, savaş zamanı, savaşa katılmak isteyen gençlerin durumlarını görmek amacıyla onları güręřtirmesi, güręři hem bir eđđence hem de bedensel bir ölçüt konumuna getirmiştir. Uhud Savaşı öncesi orduya katılmak isteyen, fakat yaşının küçüklüđđü sebebiyle orduya alınmayan ve bu konuda çok ısrar eden Semüre b. Cündeb'in, yine yaşı küçük olduğu halde orduya alınan Râfi` b. Hudeyc ile güręřtirilmesi,⁷⁵⁶ bu hususta zikredilen örnekler arasında yer almaktadır. Eđđlenceli vakit geçirmek amacıyla çocukların da güręřtirildiđđi gelen bilgiler arasındadır. Hz. Peygamber, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile şakalaşma amacıyla, onları güręřtirmiř ve tezahürâtta bulunarak onları güręře teşvik etmiştir.⁷⁵⁷

⁷⁵¹ İbn Şebbe, *Tarîhu'l-Medîne*, I, 224; Şibli Numani, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer*, s.33; Sarıçam, *Hz. Ömer*, s.22; Hizmetli, *İslam Tarihi*, s.242; Özcan, "Güręř", 317.

⁷⁵² İbn İşhâk, *es-Sîre*, I, 293; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 270; İbn Habîb, *Münammak*, s.152; Belâzurî, *Ensâb*, I, 135-136.

⁷⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 396, 370; Akyüz, "Asr-ı Saadette Spor", 373.

⁷⁵⁴ İbn İşhâk, *es-Sîre*, I, 293; İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, s.60-61; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 270; İbn Sa`d, *Tabakât*, I, 322; İbn Habîb, *Münammak*, s.152; Belâzurî, *Ensâb*, I, 135-136; İbn Abdilber, *el-İsti`âb* s.269; Taberânî, *Mu`cemu'l-Kebîr*, V, 71, 4616; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 672; Zehebî, *A'lâmu'n-Nübelâ*, XIV, 167; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 101; Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, II, 200; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, I, 388-389; İbn Kayyım, *el-Furûsiyye*, s.10-11; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, II, 215; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 212-213.

⁷⁵⁵ Yeniçeri, *Hz. Peygamberin Çevreciliđđi*, s.217.

⁷⁵⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 22; Vâkîdî, *Međđâzi*, I, 198; Belâzurî, *Ensâb*, VIII, 313; Taberî, *Tarih*, II, 61; İbn Abdilber, *el-İsti`âb*, s.338; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 16; Diyarbekrî, *Tarîhu'l-Hamîs*, II, 188; Dimaşkî, *Peygamber Külliyatı*, IV, 207; Halebî, *es-Sîre*, II, 480.

⁷⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ābe*, II, 22; Özcan, "Güręř", 317-318.

Diğer sportif etkinlik ve faaliyetlerde olduğu gibi, güreş için herhangi bir özel alanından bahsedilmemektedir. Güreş, çok yaygın bir spor olmasına rağmen, bu spor için böyle bir ihtiyaç hissedilmemesinde, güreş için geniş alanlara ihtiyaç duyulmaması ve insanları herhangi bir yer ile sınırlandırıp, güreşi bu alanlara hapsedememe düşüncesi etkili olmuştur.⁷⁵⁸

viii. Yüzme

İklim şartları bakımından yüzücülük için çok elverişli olmayan Arap Yarımadası, bölge sakinlerinin kişisel çabaları ve kısıtlı imkanlarını akıllıca kullanılmasıyla birlikte, imkanlara rağmen yüzme de sportif etkinlikler arasında yerini almıştır. İslam öncesi Arap toplumunda diğer sporlar kadar olmasa da yüzücülüğe de önem verilmekte ve bunun için az da olsa yarışmalar düzenlenmekteydi. Toplumda yüzmeyi iyi bilenlere *kâmil* sıfatının verilmesi,⁷⁵⁹ cahiliye dönemi toplumsal yaşantısında yüzmeye verilen değerin önemli olduğunu ifade etmektedir. Avcılık, toplumda yüzücülüğün yaygınlaşmasına katkıda bulunan önemli etkenlerin başında yer almaktadır.⁷⁶⁰ Geçim sıkıntısı sebebiyle avcılığın ön planda olduğu toplumda, özellikle sahil bölgelerinde yaşamak durumunda kalan insanlar, deniz ürünü avı için yüzmeyi zorunlu olarak öğrenmek durumunda kalmışlardır.

İslam ile birlikte toplumda yaygın olan bu spora, Hz. Peygamber'in tavsiyeleriyle birlikte insanlar daha fazla yönelmiş ve cahiliye dönemine nispetle yüzücülük daha fazla yaygınlaşmıştır.⁷⁶¹ Kendisinin de çocukluk yıllarında gittiği Medine'de bulduğu bir gölette yüzme öğrenmesi⁷⁶² ve "Çocuklara atıcılık ile birlikte yüzmeyi de öğretin"⁷⁶³ ve "dört şeyde ayıplama yoktur bunlardan biri de yüzme öğrenmedir",⁷⁶⁴ şeklindeki tavsiyeleri yüzücülüğü ileri seviyelere taşımıştır. Bu

⁷⁵⁸ Akyüz, "Asr-ı Saadette Spor", 376.

⁷⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 566, 573; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s.159; Zehebî, *A'lâmu'n-Nübelâ*, I, 278-279; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 80.

⁷⁶⁰ Hizmetli, *İslam Tarihi*, s.148.

⁷⁶¹ Bozkurt, "Eğlence", 484.

⁷⁶² Dımaşkî, *Peygamber Külliyyatı*, X, 426; Seydişehrî, *Din-i İslam*, I, 402; Yeniçeri, *Hz. Peygamberin çevreciliği*, s.220.

⁷⁶³ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, I, 235; Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, II, 159.

⁷⁶⁴ Taberânî, *Mu`cemu'l-Kebîr*, II, 193, 1785; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, II, 22.

telkin ve tavsiyeler doğrultusunda, ilk dönem İslam toplumunda Hz. Peygamber'in yüzme yarışları tertiplediğinden de bahsedilmektedir.⁷⁶⁵

ix. Ağırlık Kaldırma

İnsanların hoş vakit geçirme ve sportif faaliyetlerde bulunma isteği, tarih boyunca doğal olarak canlılığını hep muhafaza etmiştir. Bu faaliyetler zaman ve mekana, hatta toplumlara göre farklılık arz etmiş ve insanlar farklı aktivitelere yönelmişlerdir. Bedeni geliştirme ve kuvvetlendirme amaçlı yapılan ve ağırlık kaldırma olarak da nitelendirilen halter bunlardan birisidir. Arap toplumunda, İslamiyet öncesi durumu hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız halter, İslami dönemde insanların eğlence ve sportif faaliyetlerinden birisi olarak göze çarpmaktadır.⁷⁶⁶ *Rub` الربع* diye isimlendirilen ve bir nevi oyun olarak telakki edilen bu faaliyet taşın havaya kaldırılması şeklinde icra edilmekteydi. Asr-ı Saadet Müslümanları kendilerini geliştirmek için profesyonel olmasa da bu şekilde ağırlık kaldırmaya zaman ayırmışlardır. Hz. Peygamber'in halter amaçlı taş kaldıran bir gurubun yanından geçerken, herhangi bir olumsuz tavır takınmaması, bu dönemde hem halter benzeri sportif faaliyetlerin olduğunu, hem de İslam'ın bu tür sportif faaliyet için herhangi bir yasaklayıcı tavır takınmadığını göstermektedir.⁷⁶⁷

Sonuç itibariyle bu tür sportif faaliyet ve yarışmalar hem İslam öncesi, hem de İslâmi dönemde insanların eğlence aktiviteleri arasında yerini almıştır. İslam'ın getirmiş olduğu hükümler çerçevesinde, yeni şekiller verilen ve içeriğindeki İslam dışı unsurlardan arındırılan bu oyun ve yarışmalar oynanmaya devam edilmiştir. Bu oyun ve sportif faaliyetlerden, canlılara zarar veren kafes dövüşü gibi bazı etkinlikler ise yasaklanmıştır. Yarışmalarda ortaya konan bahis parası için, yine İslami ilkeler çerçevesinde, kumar olmayacak şekilde bir düzenlemeye gidilmiş ve cahiliye döneminden farklı bir şekilde uygulanarak, insanların eğlenirken zarar görmelerinin ve haram işlemlerinin önüne geçilmiştir.

⁷⁶⁵ Ağırman, "Asr-ı Saadette Ordu ve Savaş Stratejisi", 401.

⁷⁶⁶ Bozkurt, "Eğlence", 483-484.

⁷⁶⁷ İbn Kayyım, *el-Furûsiyye*, s.33; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 126; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.896; Akyüz, "Asr-ı Saadette Spor", 376.

SONUÇ

Kaynaklara yönelik yapmış olduğumuz inceleme bize açıkça göstermektedir ki, cahiliye dönemi barbar, katı, dünyevi zevk ve eğlence anlamında herhangi bir kültürel birikime sahip olmayan insanların yaşadığı bir dönem olmaktan uzaktır. Çeşitli eğlence ve sosyal aktivitelerle dönemin insanları oldukça renkli bir hayat yaşamasını bilmişlerdir.

İslami dönemde bu eğlence unsurları devam ettiğinden, Hz. Peygamber döneminde Müslümanlarının da gayet hareketli ve renkli bir yaşamı olmuştur. İslami ilke ve emirler doğrultusunda şekillenen İslami dönem eğlence unsurları, bir önceki dönemin devamı olsalar da çeşitli değişim ve dönüşümlere maruz kalarak, İslami döneme intibak sağlamıştır. Günümüz İslam toplumlarına örnek olacak, onların günlük yaşantılarına yön verebilecek bu eğlence anlayışı, sevgi ve güler yüze muhtaç insanlık için de bir umut ışığı görevi görecektir.

Fuhuş ve kumar gibi birtakım eğlenceler, her toplumda olduğu gibi İslam öncesi Arap kültür yaşantısında hatırı sayılır bir konuma yükselmiş, ancak bu eğlenceler İslam ile birlikte kesinlikle yasaklanmış ve toplumun eğlence aktiviteleri arasından çıkarılmışlardır. Bunlar dışında kalan ve tezimizde ele alınan diğer eğlence çeşitleri cahiliye döneminde olduğu gibi İslâmî dönemde de eğlence sektörüne yönelik olarak varlıklarını korumuşlardır. Bunlardan bazıları aynen eski dönemde olduğu şekliyle kalsa da büyük çoğunluğu İslam dininin getirmiş olduğu akide ve ahlak ilkeleri doğrultusunda yeni bir şekle bürünerek, yeni şekilleriyle varlıklarını devam ettirmişler ve ilk dönem Müslümanlarının günlük yaşantılarına renk katıp, hayatlarına canlılık kazandırmışlardır.

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren sosyal hayatın vazgeçilmez bir parçası olan müzik, İslam öncesi dönemde Arap toplumunun eğlence anlayışında çok önemli bir yer işgal etmiş, toplumsal, dini ve bireysel eğlencelerin vazgeçilmez ögesi haline gelmiştir. İslam ile birlikte eski önemini koruyan müzik, İslam ahlak ilke ve kuralları dahilinde İslam toplumunda varlığını ve etkisini sürdürmüş, özel gün ve toplantılarda, Hz. Peygamber'in teşvik ve tavsiyeleri doğrultusunda Müslümanların eğlence hayatına renk katmaya devam etmiştir.

Eski çağlardan günümüze kadar hemen bütün toplumların eğlence araçlarından birisi olan fuhuş, İslam öncesi Arap kültüründe hatırı sayılır bir konum elde etmiş, bu iş için açılan özel işletmelerle bir sektör haline gelmiştir. Fuhuş, İslam dininin ahlaksızlıklara karşı tutumuyla birlikte islam toplumlarının eğlence aracı olmaktan çıkarılmış ve Kur'an-ı Kerim'in kesin emriyle yasaklanmıştır.

İnsanların geçim sıkıntısı sonucu ortaya çıkan ancak daha sonraki zaman dilimlerinde zevk ve eğlence için de yapılmaya başlanan avcılık, islam öncesi ve sonrası Arap sosyal yaşantısında vazgeçilmez bir öge haline gelmiştir. Arap toplumunda kabul gören avcılık, İslam ile birlikte devam etmiş ancak âyetler ve Hz. Peygamber'in emir ve tavsiyeleri doğrultusunda birtakım kurallar getirilerek, rastgele bir yer ve zamanda hayvanların avlanmasının önüne geçilmiştir.

Tıpkı günümüzde olduğu gibi Hicaz halkının da özel günlerde eğlenme maksadıyla, aile fertleri veya yakın arkadaşlarıyla gezmeye ve eğlenmeye gittiği yerler olmuştur. Toplumsal eğlence mekanları çerçevesinde yer alan bu yerler, çöl iklimi çerçevesinde genellikle su kaynakları ve buna bağlı olarak etrafının kısmen de olsa yeşil olduğu yerlerde yoğunluk kazanmıştır.

Dönemin insanların eğlenme ihtiyaçlarını tatmin etme noktasında faydalandıkları özel zaman ve mekanların varlığına dair ulaştığımız veriler neticesinde, bu zaman ve mekanlara ait ayrıntılı bilgilere tesadüf ettik. Haram ayların gölgesinde gelişen panayırlar, özellikle içerisinde barındırdığı edebiyat meclisleri ve şiir yarışmalarıyla, bu zaman dilimleri arasında en fazla öne plana çıkan eğlencelerin başında gelmektedir. İslam ile birlikte etkinliğini kaybeden panayırlar eğlence mekanları olmaktan uzaklaşmış olsa da, içerisinde yer alan farklı eğlence aktiviteleri çeşitli mecralarda varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Arap sosyal yaşantısında en önemli eğlence faaliyetleri arasında yer alan edebiyat, şiir ve diğer meclisler, içerisinde barındırdıkları tevhid ve ahlak ilkelerine aykırı unsurlardan arındırıldıktan sonra, Müslümanların eğlence anlayış ve yaşayışında kendilerine yer bulmuşlardır. Hz. Peygamber, şiirle yaşayan bir toplumda, kendisine şiirle eleştirilerde bulunanlara kendi şairlerini görevlendirip onları desteklemek suretiyle cevap vermiştir.

Yine bu zaman dilimleri arasında yer alan bayramlar, islam öncesi ve sonrası insanların sosyal aktivitelere vakit ayırdığı zaman dilimleri arasında yer almaktadır. İslam öncesi çeşitli yarışlar, şiir atışmaları, kutsal mekanları ziyaret vb. şeklinde yaşatılan bayramlar ve bu bayramlara bağlı eğlenceler, Medine'ye hicretle yerini farklı bayramlara bırakmıştır. Bayramların ismi ve şekli değişmiş olsa da bu bayramların yerne vaz' edilen bayramlar, eğlence anlamında varlığından bir şey kaybettirmeden, insanların vaklit ayırdıkları zaman dilimleri arasındaki varlıklarını korumuşlardır.

Düğün, nişan, sünnet vb. törenler, gerek İslam öncesi gerekse İslam sonrası Arap toplumunda, içeriğinde yer alan oyun, müzik ve sobet meclisleriyle eğlence hayatının başat faktörleri arasında yer almışlar ve eğlence kültüründe vazgeçilmez unsurlar olarak etkilerini günümüze kadar devam ettirmişlerdir.

Eğlence denince akla ilk gelen şeylerin başında yer alan mizah olgusu, yine bu dönemde insanların sosyal yaşantılarında yer edinmiştir. Bir sektör olmaktan ziyade, toplumda şakacı kişilikleriyle ön plana çıkan kişilerin yaptığı şakalar üzerine kurulu bu alan, özellikle Rasûlullahın yaşadığı dönemde, gerek Hz. Peygamber tarafından yapılan şakalar, gerekse sahâbîlerin kendi aralarında şakalaşmaları müslümanların hayatına renk katmıştır.

Şans ve akıl oyunları çerçevesinde telakkî edilen kumar ve tavla-satranç, yine bu dönemin insanları tarafından eğlence hayatında sıkça kullanılan öğeler içerisinde yer almıştır. Cahiliye döneminde oldukça revaçta olan kumar, dönemin insanları tarafından bir asalet göstergesi sayılmış ve oldukça yaygın bir şekilde oynanmış olsa da, İslam dininin öğretileri doğrultusunda bir süre sonra yasaklanmış ve eğlence hayatından çıkarılmıştır. Benzer şekilde tavla oyunu da Hz. Peygamber'e isnad edilen ve bu oyunu oynayanlar hakkında ağır sözler içeren hadislerle birlikte yasaklanmıştır. Satranç hakkında her ne kadar kerâhiyet ifade eden sözler bulunuyorsa da, İslam toplumlarında bu daha çok zeka oyunu olarak telakki edilmiş ve günümüze kadar devam etmiştir.

İnsanın psiko-sosyal gelişimi için en önemli evrelerin başında gelen çocukluk dönemi ve bu gelişim için gerekli olan oyun ve eğlenceler, her dönemde olduğu gibi

bu dönemde de karşımıza çıkmaktadır. Doğal nesnelerin kullanılmasının yanı sıra bu oyunlar için özel oyuncakların geliştirilmesi ve çocukların bu oyunları oynamaları, bu dönemde yaşayan çocukların renkli ve canlı bir yaşamları olduğunu bizlere göstermektedir.

At, deve, koşu yarışları, okçuluk, güreş, yüzme vb. diğer sportif faaliyetler, özellikle Asr-ı Saadet insanları arasında oldukça yaygın eğlence araçları içerisinde yer almışlardır. Hz. Peygamber'in teşvik ve tavsiyeleri doğrultusunda sıklıkla tertip edilen bazı yarışlar, bu iş için belirlenen yarış alanlarıyla birlikte sistemli ve düzenli bir sektör haline gelmiştir. İlginç bir şekilde bu dönemin diğer eğlence araçlarından birisi de futbol olmuştur. İlk çağ medeniyetlerinden günümüz toplumlarına kadar yaygınlık gösteren futbol, İslam öncesi ve sonrası Arap toplumunun eğlence faaliyetleri içerisinde de yer almıştır.

Ele alınan eğlence faaliyet ve çeşitleri bu dönemin genel karakteristiğini yansıtır olsa da, bu dönemde tesadüf edilen bu faaliyetlerin hepsinin profesyonel ve sistemli bir düzeyde olduğunu söylemek güçtür. Günlük ihtiyaçların bir getirisi olarak içerisinde bulunulan yer ve zamana göre amatörce tertip edilmiş eğlenceler olduğunu söylemek daha isabetli olacaktır. Bu faaliyetlerden bazılarının toplumda sürekli karşılaşılan unsurlar olmaları münasebetiyle, biraz daha sistemli ve düzenli bir şekilde tertip edildiklerini söyleyebiliriz.

Bu dönemde karşılaştığımız diğer bir olgu ise çeşitli sebeplerle de olsa kültürler arası etkileşimdir. Eğlence çeşit ve faaliyetlerinde bu dönem Arapları eğlence anlayışlarını şekillendirmede çevre kültür ve medeniyetlerinden yardım almışlardır. Avcılık, kıssa içerikleri, birtakım ziyafetler ve folklor gösterileri gibi bazı faktörlerin eğlence kültürüne katkısı özellikle İran ve Habeşistan gibi ilişki içerisinde olunan kültürlerin etkileyici kültürel öğeleri çerçevesinde şekillenmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, H. İbrahim, “Nişan”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 152-154.
- Âcurrî, Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin (360/970), *Tahrîmu'n-Nerd ve 'ş-Şatranc ve'l-Melâhî*, thk: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- Ağırman, Mustafa, “Asr-ı Saadette Ordu ve Savaş Stratejisi”, *BYASİ*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, III, 377-438.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed (241/855), *el-Müsned*, I-VI, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Mekke 1978.
- Akpınar, Erdoğan (ed.), *Türk Futbol Tarihi (1904-1991)*, Türkiye Futbol Federasyonu Yayınları, Ankara 1992.
- Aksu, Ali, “Asr-ı Saadet ve Emeviler Döneminde Lakap takma ve Halifelerin Lakapları”, *CÜİFD*, Sivas 2001, V/II, 229-248.
- Aksu, Ali, “Hz.Peygamber Döneminde Hz. Ömer”, *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, Sivas 2018, 57-70.
- Aksu, Ali, “Emeviler Döneminde Kadının Durumu”, *CÜİFD*, Sivas 2001, V/I, 263-279.
- Akyüz, Vecdi, “Asr-ı Saadette Spor”, *BYASİ*, İstanbul 2007, IV, 371-424.
- Ali, Cevad, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arabi Kable'l-İslam*, I-IX, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, Beyrut 1968.
- Ali Hasan Câsim el-Cenâbî, Firdevs Yasin Hamid Abdullah, “el-Kabru fî Akâidi'l-Arabi Kable'l-İslâm”, *Mecelletu Câmi`atu Tikrît li'l-Ulûmu'l-İnsaniyyeti*, XX/XI, 2013, 153-178.
- Altınay, Ramazan, “Erken Dönem İslam Toplumunda At Yarışları”, *DEÜİFD*, XVII (2006), 129-144.
- Altınay, Ramazan, “İslam Mizâhının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri I”, *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2004, IV/XV, 77-96.
- Altınay, Ramazan, “Satranç”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 178-181.
- Alûsî, Mahmud Şükrî (1342/1924), *Bülûğu'l-Ereb fî Ma`rifeti Ahvâli'l-Arab*, thk: Yusuf İbrahim Sellûm, I-III, el-Mektebetü'l-Asriyye. Beyrut 2009.

- Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Neşriyat İstanbul 2012.
- Apak, Adem, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)*, KURAMER Yayınları, İstanbul 2017.
- Aslan, A. Kadir, Aslan, L. Neşe, “Boş Zamanların Değerlendirilmesinde Çevre Faktörü”, *Ege Eğitim Dergisi*, İzmir 2001, I, 1-12.
- Ateş, Ali Osman, “Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler”, *BYASİ*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, II, 21-98.
- Ateş, Ali Osman, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2014.
- Ateş, Ali Osman, “Kusay b. Kilâb”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 460-461.
- Aycan, İrfan, “İslam Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı”, *AÜİFD*, XXXVIII (1988), 155-194.
- Aycan, İrfan, “Nadr b. Hâris”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 280-281.
- Aycan, İrfan, “Sakîf Kabilesi ve Taif Şehrine İslam Tarihi Açısından Bir Bakış” *AÜİFD*, XXXIV (1993), 209-235.
- Azimli, Mehmet, “*Hicret Sonrasında Meydana Gelen Bazı Olaylar Üzerine Mülâhazalar*”, Çeşitli Yönleriyle Hz. Peygamberin Hayatı Medine Dönemi, der: Adnan Demircan, Siyer Yayınları, İstanbul 2016.
- Azizova, Elnure, “İlk Dönem İslam Toplumunda Eğlence Hayatına Dair Bazı Tespitler”, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, X (2008), 148-177.
- Balcı, İsrail, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.
- Bardakoğlu, Ali, “Kumar”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 364-367.
- Bayraktar, İbrahim, “Bayram”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 259-261.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), *Ensâbu'l-Eşraf*, thk: Muhammed Muhammed Tâmur, I-VIII, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2011.
- Bozkurt, Nebi, “Bayram”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 261-263.
- Bozkurt, Nebi, “Davul”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 53-55.
- Bozkurt, Nebi, “Def”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 83-85.

- Bozkurt, Nebi, “Eğlence”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 483-488.
- Bozkurt, Nebi, “Fuhuş”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 211-214.
- Bozkurt, Nebi, *Hadiste Folklor-Eğlence*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.
- Bozkurt, Nebi, *Hadislerde Sosyal Hayat*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- Bozkurt, Nebi, “Müsâmere”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 75-76.
- Bozkurt, Nebi, “Ok”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 333-335.
- Bozkurt, Nebi, “Sünnet”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 157-159.
- Bozkurt, Nebi, “Sünnet’te Düğün”, *Mehir*, 1999, III, 29-39.
- Brockelmann, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev: Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (194/870), *Sahîhu’l-Buhârî*, thk: Kasım eş-Şemmâ’î, I-IX, Dâru’l-Kalem, Beyrut 1977.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr (255/869), *el-Buhalâ*, thk: Tâha el-Hâcirî, Dâru’l-Me`ârif, Kahire 1981.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr (255/869), *Kitâbu’l- Hayevân*, thk: Abdusselam Muhammed Harun, I-VII, Dâru İhyâi’t-Türasi’l-Arabi, Beyrut 1969.
- Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.
- Çağrııcı, Mustafa, *Kur’an’ın geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*, KURAMER Yayınları, İstanbul 2017.
- Çelebi, Ahmet, *İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız*, çev. Hasan Fehmi Ulus, Seriye Yayınları, Bursa 1997.
- Çelikkol, Yaşar, *İslam öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014.
- Dayf, Şevki, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, I-X, Dâru’l-Me`ârif, Kâhire 1976.
- Çetin, M. Nihad, *Eski Arap Şiiri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011.
- Demircan, Adnan, *Cahiliye Arapları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2015.
- Dımaşkî, Şemsuddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Yusuf (942/1536), *Peygamber Külliyyatı*, çev. Halil İbrahim Kaçar-Hüseyin Kaya, I-XIII, Ocak Yayınları, İstanbul 2011.

- Dindi, Korkut, “Kur’an-Siyer Münasebeti Bağlamında Müşriklere Nisbep Edilen İslık Çalma ve El Çırpma Ritüeli”, *İslamî Araştırmalar*, 2019, XXX/II, 241-254.
- Diyarbakırî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan (990/1582), *Târîhu’l-Hamîs*, I-III, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 2009.
- Doğan, Yusuf, *İkinci Abbasî Döneminde Mizah*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa 2003.
- Doğan, Yusuf, “Emeviler Döneminde Mizahı Etkileyen Faktörler”, *İSTEM*, 2006, IV/VIII, 209-236.
- Doğan, Yusuf, “Hz. Peygamber ve Mizah”, *CÜİFD*, (2004), VIII/II, 191-203.
- Doğan, Yusuf, “Raşid Halifelerin Mizah ve Nükte Anlayışları”, *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2006, VI/XXII, 95-112.
- Düzenli, Pehlül, “Klasik İslâm Kaynaklarında Müzik Tartışmaları”, *Marife*, I, 2001, 27-58.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as b. İshâk (275/889) *Sünenu Ebî Dâvûd*, thk: Kemal Yusuf el-Hût, I-III, Müessesetü’l-Kütübü’l-Sekâfiyye, Beyrut 1988.
- el-Bûtî, Ramazan, *Fıkhu’s-Siyre*, çev. Ali Nar, Orhan Aktepe, Gonca Yayınları, İstanbul 1992.
- Elmalı, Hüseyin “Hitabet”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 158-160.
- en-Nâtûr, Şahâda Ali, “İslam’a Göre Ses ve Mûsiki Sanatı”, çev: Adem Akın, Ruhi Kalender, *AÜİFD*, XXXIII (1992), 187-201.
- eş-Şâmî, Salih Ahmed, *es-Sîretü’n-Nebeviyye Terbiyetü Ümmet ve Binâu Devlet*, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut 2014.
- Ezrakî, Ebu’l-Velid Muhammed b. Abdullah b. Ahmed (250/864), *Ahbâru Mekke*, thk: Rüşdî Salih Milhasan, I-II, Dâru’l-Endülüs, Beyrut 1983.
- Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk (278/891-92 [?]), *Ahbâru Mekke fî Kadîmi’d-Dehri ve Hadîsihi*, thk: Abdulmelik b. Abdullah b. Dehyiş, I-VI, Matba`atü’n-Nehdati’l-Hadîse, Mekke 1988.
- Farukî, Lois Lamia, *İslam’a Göre Müzik ve Müzisyenler*, çev: Taha Yardım, Akabe Yayınları, İstanbul 1985.
- Fayda, Mustafa, *Allah’ın Kılıcı Halid b. Velid*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2016

- Fayda, Mustafa, “Câhiliye”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 17-19.
- Fehd, Tefvik, “Meysir”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 509-510.
- Firdevsî-i Rûmî, *Satranç-Nâme-i Kebîr*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- Fîrûzâbâdî, Mecdiddin Muhammed b. Yakub (817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk: Muhammed Naim Irkasûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2015.
- Gadban, Munir Muhammed, *Fıkhu's-Sîre*, I-II, Ravza Yayınları, İstanbul 2014.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (505/1111), *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, trc: Ahmed Serdaroğlu, I-IV, Bedir Yayınevi, İstanbul 1985
- Gılgamış Destanı*, Çev: Sait Maden, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- Gölcük, Şerafettin, “Esâtîr”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 359-360.
- Günaltay, M. Şemsettin, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Sad: Mehmet Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013
- Günaltay, M. Şemsettin, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, sad: M. Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.
- Güvendi, Sümeyra, *Fıkıhda Lehv (Oyun ve Eğlence)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2008.
- Halebî, Ebû'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn (1044/1635), *es-Sîretü'l-Halebiyye (İnsânü'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn)*, thk: Ahmed Tam`a Halebî, I-III, Dâru'l-Me`ârif, Beyrut 2012.
- Hamidullah, Muhammed, “Asr-ı Saadet Öncesi Medine’de Sosyo Ekonomik Hayat”, *BYASİ*, İstanbul 2007, 99-114.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 2014.
- Hasan, İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, (çev: İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş), I-VI, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1987.
- Hazer, Dursun, *Hz. Peygamber (sav)'in Şairleri*, Hititkitap Yayınevi, Ankara 2008.
- Heykel, Muhammed Hüseyin, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Vahdettin İnce, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.
- Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi İlk Dönem*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011.

- Huart, Clément, *Arab ve İslam Edebiyatı*, çev. Cemal Sezgin, Tisa Matbaacılık, Ankara trz..
- Huzâî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (789/1387), *Tahrîcu'd-Delâlati's-Sem'iyye*, thk: Ahmed Muhammed Ebû Selâme, Yy., Kahire 2009.
- Isfehânî, Ebu'l-Ferec Ali b. el-Hüseyin b. Muhammed (356/967), *Kitâbu'l-Eğânî*, I-XIV, Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabi, Beyrut 1927.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf (463/1071), *ed-Dürer fî İhtisâri'l-Meğâzi ve's-Siyer*, thk: Şevki Dayf, Yy., Kahire 2010.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf (463/1071), *el-'İsti'ab Fî Ma'rifeti'l-Ashab*, thk: Halil Memun Şiha, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2012.
- İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed (328/940), *el-'ikdu'l-Ferîd*, thk: Ahmed Emin, Muhammed ez-Zeyn, İbrahim el-Ebyarî, I-VII, Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kahire 1940.
- İbn Asâkir, Ebû Muhammed Bahâüddin (600/1203), *Târîhu Medîneti Dimeşk*, thk: Muhibbuddin Ebî Said, I-LXXX, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- İbn Ebi'd-Dünya, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed (281/894), *Hadislerde Oyun ve Eğlence (Zemmu'l-Melâhî)*, çev: Hüseyin Kaya, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2006.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed (245/860), *Kitâbu'l-Münammak fî Ahbâri Kureyş*, thk: Hurşid Ahmed Faruk, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 2010.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed (245/860), *Kitâbu'l-Muhabber*, thk: İlse Lichtenstadter, Muhammed Hamidullah, Dâru'n-Nevâdir, Beyrut 2013.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (852/1449), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-IX, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut trz..
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed (808/1406), *Mukaddime*, çev: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 2014
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd (456/1064), *Risâle fi'l-Ğinâ el-Mülhî (Eğlence İçerikli Müziğin Hükmüne Dair)*, çev. Ali Pekcan, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya 2003, I, 217-230.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (354/965), *es-Sîretün'n-Nebeviyye*, thk: Abdusselâm b. Muhammed, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 2000.

- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik (218/833), *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk: Cemal Sabit, Muhammed Mahmud, Seyyid İbrahim, I-IV, Dâru'l-Hâdîs, Kahire 2006.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yessâr (151/768), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk: Ahmed Ferid el-Mezidi, I-II, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2009.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddin Muhammed b. Ebi Bekr (751/1350), *el-Furûsiyyetü'l-Muhammediyye*, thk: Zâid b. Ahmed en-Nüseyrî, Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekke 2013.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddin Muhammed b. Ebi Bekr (751/1350), *Zâdu'l-Mead fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, thk: Şu'ayb el-Arnâvut, Abdulkadir el-Arnâvut, I-VI, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr (204/819 [?]), *Cemheretü'n-Neseb*, thk: Nâci Hasan, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 2010.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr (204/819 [?]), *Ensâbu'l-Hayl Fi'l-Cahiliyye ve'l-İslam ve Ahbâruhâ*, thk: Ahmed Zeki, Dâru'l-Kütübü'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire 2009.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn (774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk: Abdulaziz Uneym, Muhammed Ahmed Âşur, Muhammed İbrahim el-Bennâ, I-VIII, Dâru'ş-Şâ'b, Kahire th..
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn (774/1373), *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, thk: Ahmed Ebû Hakim, Ali Necib Atvî, Fa`ad es-Seyyid, Mihri Nâsiriddin, Ali Abdüssâtır, I-XIV, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1989.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim (276/889), *el-Maârif*, thk: Servet Ukkâşe, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Mısır 1992.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim (276/889), *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ*, thk: Ahmed Muhammed Şakir, I-II, Dâru'l-Hâdîs, Kahire 2006.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim (276/889), *Uyûnu'l-Ahbâr*, I-IV, Matbaatu Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyyetü'l-Kâhire, Kahire 1996.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, thk: Emîn Muhammed Abdülvehhâb-Muhammed Sâdık el-Ubeydî, I-XVIII, Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1997.
- İbn Neccar, Ebû Abdillâh Muhibbuddîn Muhammed (643/1245), *ed-Dürretü's-Semîne fî Ahbâri'l-Medîne*, thk: Hüseyin Muhammed Ali Şükrî, Dâru'l-Erkam, Beyrut trz..

- İbn Reşîk, Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk (456/1064) *Kitâbu'l-Umde fî Nakdi's-Şi'ri ve Tahmîsihi*, thk: Afîf Nâyif Hâtûm, Dâru Sâdır, Beyrut 2012.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî` (230/845), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebir*, thk: Ali Muhammed Ömer, I-XI, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 2012.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Numeyrî (262/876), *Kitâbu Tarîhi'l-Medîneti'l-Münevvere*, thk: Ali Muhammed Denrel, Yasin Sadüddîn Beyan, I-II, Dâru'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2012.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî (597/1201), *Telbîsu İblîs*, thk: Eymen Salih Şaban, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2003.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), *Usdu'l-Ğâbe*, thk: Halil Memun Şiha, I-V, Dâru'l-Ma`rife, Beyrut 2009.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-Târih*, thk: Ömer Abdusselam Tedmürî, I-XI, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2012.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes (179/795), *el-Muvatta`*, thk: Muhammed Fuad Abdulbakî, yy., trz..
- Kadıoğlu, Hakan Hadi, Aydın, İbrahim Hakkı, Yazıcı, Eyüp Bekir, "Dini ve Tıbbi Açısından Sünnet", *AÜİFD*, XXV (2006), 1-16.
- Kahveci, Nuri, *İslam Hukuku Açısından Nişanlılık*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2016.
- Kalender, Ruhi, "Mûsiki ve İnsan", *AÜİFD*, XXXVII (1997), 263-272.
- Kallek, Cengiz, "Pazar", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 194-203.
- Kamacı, Fatımatüz Zehra, Hz. Peygamber Devrinde Kadınların Süslenmesi, İnkılab Yayınları, İstanbul 2014.
- Kapar, Mehmet Ali, "Asr-ı Saadette Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler", *BYASİ*, İstanbul 2007, II, 99-145.
- Kettânî, Muhammed Abdulhayy, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, I-II, çev. Ahmet Özel, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Kılıç, Ünal, "Bir Eş Olarak Hz. Hatice", *Hz. Hatice Sempozyum Bildirileri*, (ed. Ali Aksu), Sivas Belediyesi, Sivas 2015.
- Kılıç, Ünal, "Bir Eş Olarak Hz. Hatice "Ebû Süfyan b. Harb'in Hayatı", *CÜİFD*, Sivas 1998, II, 461-484.

Kirman, M. Ali, “Din ve Eğlence Kültürü KSÜ İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Mezuniyet Gecesi Hakkında Sosyolojik Bir Değerlendirme”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI, 17-42.

Kitabı Mukaddes, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2012.

Koca Salim, “Eski Türklerde Bayram ve Festivaller” *Tükler*, ed. Hasan Celal Güzel-Çiçek- Salim Koca, I-XXI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 79-89.

Köroğlu, Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

Köse, Feyza Betül, “Bir Entelektüel Müşrik: Nadr b. el-Hâris Abderî ve Mücadelesi”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, IX/I, 69-85.

Köse, Feyza Betül, “Cahiliye’den İslam’a Kadına Yönelik Şiddet”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018 XVIII/I, 73-94.

Köten, Akif, “Asr-ı Saadette Mizah”, *BYASİ*, İstanbul 2007, IV, 383-406.

Köten, Akif, *Hz. Peygamber’in Sünnetinde Şaka ve Bazı Şakacı Sahabiler*, Vefa Yayıncılık, Bursa 1991.

Kurt, Halil, “Suudi Arabistan”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 580-581.

Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (671/1273), *el-Câmi`u li Ahkâmi`l-Kur`an*, I-XX, Dâru`l-Kütübü`l-İlmiyye, Beyrut 1988.

Kuzayha, Riyad, *el-Fâkihetu ve`d-Dihk fi`l-Tûrasi`l-Arabiyyi`l-Meşriki*, el-Mektebetü`l-Asriyye, Beyrut 2006.

Mes`ûdî, Ebi`l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes`ûdî (346/957), *Mürûcu`z-Zeheb ve Me`âdini`l-Cevher*, thk: Abdü`l-Emî Ali Mehannâ, I-IV, Müessesetü`l-A`lâ li`l-Matbû`ât, Beyrut 2010.

Müslim, Ebu`l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc (206/806), *Sahîhu Müslim*, thk: Muhammed Fuad Abdulbakî, I-V, Dâru`l-Hâfîs, Kahire 1991.

el-Esed, Nasıruddin, *el-Kiyân ve`l-Ğinâ` fi`l-Asri`l-Câhili*, Dâru`l-Cîl, Beyrut 1988.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali (303/915), *Sünenü`n-Nesâî*, thk: Abdulfettah Ebû Gudde, I-V, Dâru`l-Beşâiru`l-İslamiyye, Beyrut 1988.

Numani, Mevlana Şibli, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi* çev. Talip Yaşar Alp, Mahya Yayıncılık, İstanbul 2015.

- Numani, Mevlana Şibli, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, çev. Yusuf Karaca, İz Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb (733/1333), *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, I-XXVII, Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, Kahire 1923.
- Okumuş, Ejder “Boş Zamanlar ve Din I”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır 2001, III/II, 53-83.
- Orhan, Fidan, *Rivayetler Işığında Hz. Peygamber (sav) Devrinde Kadın Mescid İlişkisi*, Dua Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Öğmüş, Harun, *Cahiliye Döneminde Araplar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Önkal, Ahmet - Bozkurt Nebi, “Deve”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 222-226.
- Öz, Şaban, *İslam Tarihi*, Çizgi Yayınları, İstanbul 2013.
- Özaydın, Abdülkerim, “Arap”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 321-324.
- Özbalıkcı, M. Reşit, *Asr-ı Saadet ve Râşit Halifeler Döneminde Hitâbet*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2005.
- Özcan, Abdülkadir, “Güreş”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 317-320.
- Özdemir, Abdurrahman, *Lebid b. Rebîa el-Âmirî ve Divanı*, Araştırma Yayınları, İstanbul 2007.
- Özkuyumcu, Nadir, “Asr-ı Saadette İçki ve Yasaklanması”, *BYASİ*, İstanbul 2007, IV, 273-284.
- Öztürk, Levent, *İlk Hicret Habeşistan*, Siyer Yayınları, İstanbul 2015.
- Öztürk, Mustafa, *Cahiliyeden İslamiyete Kadın*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.
- Palabıyık, M. Hanefi, “Araplarda Putperestlik ve Hicaz Putlarından/Beytlerinden Biri Olarak “Zülhalesa””, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, III/I, 7-38.
- Palabıyık, M. Hanefi, “Hz. Ömer’in Müslüman Oluşu”, *EKEV Akademi Dergisi*, 2008, XII/XXXVII, 137-148.
- Pirverdioğlu, Ahmet, “Türklerde Yılbaşı ve Bahar Geleneği” *Türkler*, ed. Celal Güzel-Hasan Çiçek- Salim Koca, I-XXI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 65-78.
- Rosenthal, Franz, *Erken İslam'da Mizah*, İris Yayıncılık, İstanbul 1997.

- Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, Dersaadet 1317.
- Sarıcık, Murat, “Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXI (2013), 109-140.
- Sarıcık, Murat, “Cahiliye Kumarı Meysir”, *SDÜİFD*, V (1998), 33-64.
- Sarıcık, Murat, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, Nesil Yayınları, İstanbul 2011
- Sarıçam, İbrahim, *Hz. Ömer*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2015.
- Savaş, Rıza, “Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı”, *BYASİ*, İstanbul 2007, III, 87-184.
- Savaş, Rıza, *İslam'ın İlk Asrında Kadın*, Siyer Yayınları, İstanbul 2017.
- Semhûdi, Nureddin Ali b. Abdullah el-Hasenî (911/1506), *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa*, thk: Muhammed Nizameddin el-Futeyyih, I-IV, Dâru'z-Zaman, Medine 2008.
- Seydişehrî, Mahmud Esad, *Tarih-i Dini İslam*, sad: Önder Akıncı, I-II, Divan Yayınları İstanbul 1983.
- Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed (581/1185) *er-Ravdu'l-Ünf ve'l-Meşre`u'r-Raviy*, thk: Hâlid Mustafa Tartûsî, I-IV, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2014.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, I-VI, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed (360/971), *el-Mu`cemu'l-Kebîr*, thk: Hamdi Abdulmecid es-Selîfî, I-XXV, Matbatu'z-Zehra el-Hadîse, Musul 1983.
- Taberî, Ebu Ca`fer Muhammed b. Cerîr (310/923), *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-VI, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- Taberî, Ebu Ca`fer Muhammed b. Cerîr (310/923), *Câmi`u'l-Beyan an Te`vîli âyi'l-Kur'an*, I-XXIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988.
- Tülücü, Süleyman, ” Muallakât”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 310-312.
- Uludağ, Süleyman, *İslam ve Müzik*, Dergah Yayınları, İstanbul 2017
- Usta, İbrahim, “Arap Edebiyatında Eşkiya Şairler”, *Turkish Studies*, Ankara 2014, IX/VI, 1063-1092.

- Uz, Emin, “İslam Kültüründe Mizah ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmiu’l-Hikâyât Örneği”, *Tullis: The Journal of Türkiç Language and Literature Surveys*, 2017, II/I, 20-39.
- Vâkıdî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer (207/822), *Kitâbu’l-Meğâzî*, thk: Muhammed Abdülkadir, Ahmed Atâ, I-II, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- Ya`Kûbî, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya`kûb (292/905), *Târihu’l-Ya`kubî*, I-II, Dâru Sâdır, 2010 Beyrut.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh (626/1229), *Mu`cemu’l-Buldân*, I-V, Dâru Sâdır Beyrut trz.,
- Yaran, Rahmi, “Düğün”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 15-16.
- Yardımcı, İsmail, “Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III/II, Uşak 2010, 1-41
- Yaşar, Ahmet, “Kaynaklara Göre Sünnet Olmak”, *DEÜİF*, IV (1987), 419-432.
- Yaşar, Mehmet, “Enfâl 35. Âyeti Çerçevesinde Cahiliye’de Mukâ, Tasdiye ve Salât”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 2017, III/I, 173-206.
- Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*, (çev. Nurettin Ceviz, Kenan Demirayak, Nevzat H. Yanık), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.
- Yeniçeri, Celal, *Hz. Peygamberin Çevreciliği ve Spor Etkinlikleri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2014.
- Yeniçeri, Celal, *Hz. peygamberin Giyim-Kuşamı-Mutfağı Getirdiği İlkeler ve Günümüz*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013.
- Yetiş, Kazım, “Destan”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 202-205.
- Yıldırım, Kadri, “Cahiliye Dönemi Arap Edebiyatında Su`lûk Şairler Hareketi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/I (2011), 177-209.
- Yıldız, Hakkı Dursun (ed.) *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I-XIV, Çağ Yayınları, İstanbul 1993.
- Yılmaz, Metin, “Müslüman Arap Toplumunda Av Sanatı ve Siyasi Hayata Yansımaları: Abbasi Örneği”, *AKEV Akademi Dergisi*, IX/XXII (2005), 245-264.
- Yüksel, Ahmet, “Kur’ân’da “Fuşş” Kavramı”, *OMÜİFD*, XI (1999), 175-183.

Yüksel, Ahmet Turan, *İslâm'ın İlk Döneminde Ticari Hayat*, Beyan Yayınları, İstanbul 1999.

Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed (748/1374), *Siyeru A`lâmu'n-Nübelâ*, thk: Şuayb el-Arnâvut-Hüseyn el-Esed, I-XXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1990.

Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed (486/1093), *Şerhu'l-Mu`allkâti's-Seb`i't-Tivâl*, thk: Ömer Faruk et-Tebbâ`, Dâru'l-Erkam, Beyrut trz.

Zeydan, Corci, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök, I-II, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Mustafa İYİDOĞAN

Uyruğu: TC

Doğum Tarihi ve Yeri: 15.03.1992 / SIVAS

e-posta: mustiiyidogan@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	İstanbul Üniversitesi	2015
Yüksek Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	2019

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2016	Milli Eğitim Bakanlığı	Öğretmen

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı: YDS (55) ÜDS () TOEFL () EILTS ()